

Personhistorisk

TIDSKRIFT

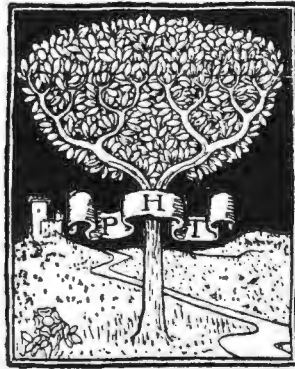

2000:I

Årgång 96

Personhistorisk tidskrift

Redaktör
Olof Hägerstrand

Utgiven av Personhistoriska samfundet

2000:I

Personhistorisk tidskrift

utges av Personhistoriska samfundet genom tidskriftens redaktör,
fil. dr Olof Hägerstrand, Fasanvägen 4, 775 95 Krylbo.

Medlemsavgiften i samfundet är 100:- per år, + porto (20:-), och betalas
via inbetalningskort (postgironummer 25 38-7) vilket kommer medlemmarna
tillhanda genom utsändandet av årets första nummer.

Ansvarig för medlemsregister och distribution är sekreteraren,
arkivarie Lena Ånimmer, Riksarkivet, Box 12541, 102 29 Stockholm.

Äldre nummer av Personhistorisk tidskrift kan beställas från
SVAR, bokförsäljningen, Box 160, 880 40 Ramsele.

Redaktionsutskott: pressarkivarie Lars Rumar (samfundets ordförande),
arkivarie Lena Ånimmer, samt redaktören.

Referensgrupp: Prof. Tore Frängsmyr (Uppsala universitet), forhänvarende landsarkivar,
mag. art. Grethe Ilsøe (Köpenhamn), fil.dr Åsa Karlsson (Uppsala universitet),
prof. Bo Lindberg (Stockholms universitet), generaldirektören för Finlands riksarkiv,
fil. dr Kari Tarkiainen (Helsingfors), fil.dr Gunnar Åselius (Försvarshögskolan, Stockholm).

Personhistorisk tidskrift utges med stöd av
Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet (HSFR)
och Kungl. Patriotiska Sällskapet.

Grafisk form och original: Maria Balke
Tryck: Almqvist & Wiksell

Manus till PHT skall vara skrivna på dator. De skall sändas till redaktören både på diskett och i utskrift
(2 ex.) med dubbelt radavstånd och minst 2 cm marginal. Ange ordbehandlingsprogram och filnamn.

Fotnoter placeras efter den tryckta texten i tidskriften. Namn på böcker, tidningar och tidskrifter
skall kursiveras i texten varje gång de förekommer. Namn på essäer, tryckta uppsatser, noveller, dikter
etc. omgärdas av citattecken. Använd kursiv stil om något skall ges särskild emfas eller relief i texten.

Bifoga gärna lämpliga bilder eller förslag till illustrationer. Därutöver gärna några rader till vår spalt
”Bland medarbetarna”.

Honorar för medverkan i PHT utbetalas inte. Däremot erhåller författare till artiklar kostnadsfritt tio
ex. av det nummer där deras bidrag publiceras. Recensenter erhåller på motsvarande sätt tre ex.

PHT publicerar i huvudsak material med historisk eller biografisk inriktning. I fråga om texter av
renodlat släkthistorisk eller genealogisk karaktär hänvisas till publikationer med särskild täckning av
just dessa forskningsområden.

Innehåll

Artiklar

<i>Arvid Lagercrantz</i>	”From court to court” – intervju med Gunnar Lagergren	4
<i>Lars-Erik Hansen</i>	Personval i Karlskrona 1896	31
<i>Göran Lindgren</i>	Grosshandlare Liljevalch och traktaten med Kina	46

Recensioner

<i>Martin Tegen</i>	Elfrida André: Ett levnadsöde. Av Eva Öhrström.	77
<i>Andreas Tjerneld</i>	Gösta Bagge som samhällsbyggare. Av Per G. Andreen.	79
<i>Olof Hägerstrand</i>	Ångest var hans arvedel. Av Jöran Mjöberg.	82
<i>Torbjörn Nilsson</i>	Gåtan Nils Flyg och nazismen. Av Håkan Blomqvist.	83
<i>Åke Lilliestam</i>	Lärdom för livet. Av Wilhelm Odelberg.	86
<i>Åke Lilliestam</i>	Mina konstnärsänkor och andra konstminnen. Av Rolf Söderberg.	88
<i>Amanda Hägerstrand</i>	Som om inget hade hänt. Av Povel Ramel.	90
<i>Sture Linnér</i>	Trogen en idé: Boken om Olof Stroh. Av Claes-Göran Landergren	93
	Bland medarbetarna	95

”From court to court”

Gunnar Lagergren minns i samtal med

ARVID LAGERCRANTZ

AL Idag är det den 28:e mars 1999 och vi, alltså Gunnar Lagergren och jag, Arvid Lagercrantz, sitter i en vacker villa i Djursholm. Du föddes för 86 år sedan. Vet Du någonting om själva födel- sen?

GL Nej – jag vet bara att vi på den tiden bodde i Nynäshamn, far och mor och jag. Jag föddes i Engelbrekts församling i Stockholm, på något förlossningshem måste det ha varit.

AL Kan Du berätta lite om Din släkt?

GL Ja, både far och mor härstammar faktiskt från bönder i Småland. Far från bönder i Vissefjärda som ligger i Snapphanebygden i södra Småland, och mor kom från en bondesläkt i Vena församling i norra Småland. Därifrån tog familjen namnet Wenström.

Om jag skall börja med fars släkt i Vissefjärda. Det blev som det ofta varit i Sverige: slakten bestod under långa tider av bönder och mjölnare. Sen upptäckte man att en son var läsbeğavad. Detta var i början av 1800-talet, och han fick resa till Lund och läsa där och blev så småningom

kyrkoherde och prost på Öland, i Vickleby. Det var min farfarsfar. En av hans söner blev härads- skrivare i Södra Möre utanför Kalmar och gifte sig med en Lagergréen. Hon var av skotsk här- stamning. Den blivande översten Johan Laurin (f.d. Lowrie) hade på 1570-talet följt sin far från Skottland till Sverige. Han blev adlad 1647 med namnet Lagergréen, och den här häradsskrivar- familjens barn tog det borgerliga namnet Lager- gren.

Farfar dog mycket tidigt – 1867 – men farmor levde vidare ända till 1910. Hon måste ha varit en kämpe. När hon blev änka hade hon sju barn att ta hand om och hon skaffade en liten gård, och tack vare den gården kunde hon ordna för bar- nens uppfostran och skolgång i Kalmar. Samtli- ga hennes pojkar tog studentexamen, och den yngste av dem var då min far. Om min far berät- tas att han hjälptes till studier av en bror som redan var färdig präst. Han lär ha sagt, att du får hjälp av mig men du måste lova mig att gå på latinlinjen och bli präst. Far lydde delvis det

budet, men hans håg stod till naturvetenskapliga ämnen, vilket gjorde att han läste parallellt på reallinjen och latinlinjen och tog samtidigt studentexamen på båda linjerna, enligt vad som berättas i familjen.

AL På Din mors sida då, hur såg det ut där?

GL Ja, den där bonden i Vena. Ett av hans barnbarn blev präst i Skinnskatteberg, där han gifte sig med Maria Hillgren, som hade en ovanlig bakgrund. Hon härstammade från präster i olika församlingar i Dalarna redan från 1500-talet. Det fanns fyra kyrkoherdar efter varandra som var hennes förfäder och det är skrivet om den första – det var i Mora han var kyrkoherde – att han med en och samma fru hade trettio barn, tvillingar och trillingar allihopa.

En av sönerna blev kyrkoherde i Älvdalen, och en av hans söner kom först till Stora Tuna och sedermera till Kumla församling i närheten av Sala. Den kyrkoherden, Daniel Buscovius (1599–1677), hade en märklig upplevelse. Axel Oxenstierna bad honom fara upp till Särna och Idre och ta de två stora församlingarna där med fredliga medel. Så 1644 for han till Mora och tog med sig 250 dalkarlar och gick upp till de här norska socknarna och predikade och talade med dem och sa att om de vill gå över och bli svenskar så lovade han guld och gröna skogar. Kanske fick de något starkt att dricka också. Så tågade han hem och rapporterade till Axel Oxenstierna att ”nu är de här socknarna svenska” och så har de förblivit.

Hans måg i sin tur blev också kyrkoherde i Kumla, den fjärde kyrkoherden i rad. Kommministern i Skinnskatteberg hade en son som hette Wilhelm Wenström, som blev en mycket känd konsult och ingenjör vid gruvorna i Bergslagen.

Han gifte sig med en bergmästardotter von Zweigbergh. Familjen von Zweigbergh kom till Sverige under 30-åriga kriget och har sedan dess varit kvar i landet. Wilhelm Wenström hade flera barn; två av dem ska jag särskilt nämna här. Den ene är Jonas Wenström, en mycket känd och framstående uppfinnare på det elektriska området. Dynamomaskiner och trefasssystemet för överföring av starkström införde han i Sverige. Han betecknas som närmast genial. Hans bror var också ingenjör men kanske mer lagd åt det kommersiella hållet. Detta var min morfar med namnet Göran, och dessa båda bröder var med när ASEA grundades omkring 1890, med säte först i Arboga och sen i Västerås, där företaget utvecklades mycket snabbt. I Västerås var min morfar kvar som vd i ASEA till 1903, då han flyttade till Nynäshamn.

AL Och detta var alltså Din morfar?

GL Alldeles riktigt.

AL Och han var gift med en norska, har jag förstått.

GL Han gifte sig med en norska, ja. Hon var också bondedotter men hennes förfäder kommer från mycket stora jordegendomar i och omkring Kristiania, alltså nuvarande Oslo.

AL Om Du skulle sammanfatta själva mönstret här i Din släkthistoria, hur skulle det se ut då? Det var bönder alltså, till att börja med.

GL Ja, på båda sidor och sen blev de ingenjörer.

AL Sa Du att Du fick inslag utifrån också?

GL Det var farmor med skotskt påbrå, mormor var norska, och så var det familjen von Zweigbergh från nuvarande Tjeckien.

AL Har slakten spelat stor roll för Dig, har det varit viktigt med släkt?

GL Nej, jag har väl inte intresserat mig för släk-

ten förrän jag har fått tid på äldre dar. Det är väl så nu för tiden – man frågar inte i tid medan de gamla lever. Far gick efter studenten på Teknis och blev sedan järnvägsbyggare. Det började med en liten järnväg i Östergötland som han byggde på entreprenad, och sedan fortsatte det med en järnväg mellan Göteborg och Skara och en mellan Linköping och Vimmerby. När detta var avslutat tog kungen i Nynäshamn, dvs. professor Hjalmar Sjögren, som var fars kusin, kontakt med far och frågade om han ville bli chef för järnvägen Nynäshamn – Stockholm och dessutom hjälpa till med Nynäs villasamhälle som till stor del ägdes av denna professor i mineralogi. Han hade gift sig mycket rikt med en Nobel i S:t Petersburg och bodde på Nynäs gård. Hit kom far 1903, samma år som hans blivande svärfar. Där träffade far så småningom min mor Astri Wenström.

AL Hur det gick till, det vet Du inte?

GL Nej, det vet jag ingenting om. Men det blev bröllop 1911, och man vet att far själv ritade villan som de skulle bo i. Den ligger mycket vackert på en strandtomt i Nynäshamn. 1912 var året vi hade olympiad i Sverige, och när det gällde seglingar så ägde de faktiskt rum i Nynäshamn i och omkring mors och fars tomt.

AL Detta var alltså Din start i livet men mycket snart flyttade ni till Gävle.

GL Ja, far fick ett erbjudande att bli chef för Ostkustbanan. Det skulle nämligen byggas en järnväg från Gävle till Härnösand. En sträcka på 30 mil. Först tackade far nej till erbjudandet, därför att han hade nya idéer för Nynäshamn. Han ville ordna med trafik mellan Nynäshamn och Visby och mellan Nynäshamn och Riga. Men ordföranden i Ostkustbanans styrelse, landshövding-

en Hugo Hamilton, tog själv kontakt med far och tyckte att med så stor erfarenhet av järnvägsbyggen så var det hans plikt att acceptera det här bygget. Det kanske skulle bli det sista stora järnvägsbygget i Sverige. Då föll far för detta och fick tydligen goda villkor också. Så vi flyttade redan 1913 till Gävle.

AL Och där upplevde Du Din barndom, kan man säga.

GL Ja, just det.

AL Hur var den?

GL Vi bodde i villastaden som det hette och delade tomt med en familj Ekman – det var Wilhelm Ekman, disponent på Korsnäs. Han hade en son, Wilhelm, i min ålder. Det var där vi bodde de första åren, då också det första världskriget bröt ut. Därför skaffade vi en ko som vi hade tillsammans så att vi kunde få mjölk, och senare kom det också en kalv som vi barn funderade mycket över hur den hade kommit till.

AL Var det väldigt strängt på den tiden?

GL Av någon anledning läste Wilhelm Ekman och jag de två första åren privat i stället för att gå i vanlig skola, så vi fick en skyddad och god skjuts från början.

AL Men det var mycket man inte fick göra? Var Din pappa sträng?

GL Far hade som ofta i sådana här situationer ganska lite tid för barnen och deras uppfostran. Jag fick tre yngre syskon där uppe – vi blev alltså fyra barn och det var ett stort hushåll. Vi hade både kokerska, husa och barnsköterska och det var många formella middagar med den vanliga uppsättningen: landshövdingen, borgmästaren, häradshövdingen och översten, och så disponenterna från industrierna runt omkring.

En person som besökte oss ofta var en kusin

Gunnar Lagergren.

till far, disponenten på Forsbacka bruk, Arvid Sjögren.

Men om Du frågor om far var sträng så kan jag väl säga att det var han väl på sätt och vis. Riset satt bakom en kakelugn och det togs fram då och då, och om vi inte skötte oss vid middagsbordet så skickades vi ut till köket och fick äta där, vilket vi egentligen tyckte var roligare. Där fanns ju våra vänner, de tre damerna.

AL Men kan man säga att man kom sina föräldrar nära på den tiden?

GL Ja, som sagt, far hade inte så mycket tid för oss men jag var mycket fästad vid honom och gick ofta och mötte honom på eftermiddagarna när han kom från sitt arbete. Vi gick hand i hand hem, och han berättade om sitt arbete och gärna

också om lite astronomi som han tyckte var roligt att lära mig. Han var mycket mån om oss när vi var sjuka. Då satt han länge vid våra sängar och tröstade oss. Jag tror han var ganska stolt över att han fått en söt fru och fyra barn. Far hade också en god ställning så han var lycklig med detta, tror jag. Mor var utbildad till förskolelärarinna men blev aldrig det, hann inte bli det utan tog hand om barnen och hushållet och umgicks med andra fruar i samma situation i villastaden.

AL Kunde Du prata med henne om saker som Du var bekymrad över?

GL Ja, det var hon som deltog i det dagliga livet med oss och hjälpte oss och t.ex. skaffade idrottsutrustning och saker till våra lekar. Däremot på

semestrarna var det annorlunda – då var vi tillsammans allihopa. Vi bodde på Västkusten och i Järvsö eller vi var i Jämtland. Men det är klart vi busade ibland, och där kanske far hade rätt i att använda riset när jag gick och trampade ner hans fina drivbänkar. Det var ju inte så roligt.

AL Ser Du tillbaka på de här barndomsåren som någonting positivt?

GL Ja, för vi var mycket sysselsatta. Det var många barn i grannvillorna, och vi hade ett romantiskt skogsområde alldeles i närheten med porlande bäckar, där vi lekte och där vi byggde våra tält och övernattade osv. Vi hade roligt på något vis, men sprang egentligen bara mellan dessa villor. Vi hade inte så mycket med stadens liv i övrigt att göra, inte i början i alla fall.

AL Men Du hade flera syskon, sa Du?

GL Ja, jag hade en bror som hette John och som föddes 1913 men han dog tragiskt när han var bara nio år, och det var en händelse som länge etsade sig fast i familjen. Han fick hjärnhinneinflammation, och jag kan fortfarande se det framför mig, det sorgliga vid begravningen. Hela hans lilla klass stod och bildade häck, och kistan bars fram mellan barnen. John var mjuk och vänlig. Han hade en nästan andlig dimension, så vi syskon tyckte att han skulle bli präst.

AL Och sen var det Inga.

GL Sen var det Inga, som är gift med en flygöverste, Folke Barkman. Båda två lever. Inga var klok, och många ansåg att det var hon som styrde familjen. Hon var glad och humoristisk och hade lätt att tas med far och mor, särskilt med far, när han var sträng. Och så den yngsta, Britt-Marie, som var vacker. Hon hade också läshuvud, gick på universitet och läste zoologi. På universitetet träffade hon en annan zoolog, Alf Joh-

nels, som hon gifte sig med och som sedan blev professor i ämnet samt chef för Riksmuseet. Britt-Marie dog tyvärr 1987.

AL Om Din syster Inga var den kloka – vad var Du själv då?

GL Jag vet inte riktigt...

AL Var Du bångstyrig?

GL Knappast. Jag var väl ganska normal. Inte så särskilt spännande, antar jag, men jag hade ju roligt med både pojkar och flickor.

AL Men det blev inte Gävle hela tiden, utan så småningom blev det ju Djursholm.

GL Ja, först gick jag i realskolan i Gävle och i första ring. I första ring hade vi utbildning i fäktning, och vi gick ofta fram och tillbaka till skolan med våra floretter och masker och tyckte vi var väldigt intressanta. Wilhelm Ekman och jag gick då i skolan tillsammans. När Ostkustbanan var färdig så tyckte far att han hade ju kommit dit för att bygga järnvägen men driva järnvägen var inte hans önskan, så vi flyttade till Djursholm 1928 på hösten, och jag skulle börja andra ring på realgymnasiet. Tyvärr innebar flytten till Djursholm emellertid ett slut på det livliga umgänget med Wilhelm. Framdeles träffades vi endast sporadiskt. Wilhelm blev bergsingenjör och så småningom bruksdisponent på Uddeholm.

Vid fars avgång uttryckte Ostkustbanans styrelse ”sin varma tacksamhet för manlig dådkraft, teknisk skicklighet och aldrig tröttnande energi”.

AL Hur var det att komma in på Djursholms samskola? Du var väl lite lantis där?

GL Jag var lite lantis antagligen, men jag kom snabbt in i gängen i Djursholm. Jag hade, kan man väl säga, två kretsar. En krets av vänner som var lite mer intresserade av att läsa lyrik, inte

minst finlandssvensk, t.ex. Edith Södergran. Men också Karin Boye, Karlfeldt och von Heidenstam samt franska författare, på svenska dock. Vi var alltid hemma hos en kamrat som hette Otto Salomon, som var ordförande i gymnasistklubben. Där fanns också realklassens bästa elev, Gustav Cedervall, som sedan blev landshövding. Med oss fanns också en Giertz, som var mycket aktiv och var en yngre bror till blivande biskopen Bo Giertz.

Jag hade också ett annat sällskap som vi kallade "Gänget" och som representerade det vardagliga livet, det riktiga livet, kan man väl säga. Vi var sex pojkar i den gruppen, och de som lever håller alltjämt ihop, och det är nog ganska ovanligt att man håller ihop så länge med barndoms-kamraterna. Alldeles i närheten av vår villa bodde de som jag mest umgicks med, nämligen Joe Stern, som bodde tvärs över vägen, och Bengt Günther. Varenda dag gick vi tillsammans till skolan och från skolan på eftermiddagen. Vi spelade bridge och biljard, och vi var ute mycket på sjön när det var möjligt. Vi skridskoseglade på vintern en hel del, och Joe blev till och med svensk mästare i skridskosegling. Det här gänget hade för vana att vara mycket utomhus och göra utflykter, långa utflykter där skridskor var en viktig sak. Vi åkte också mycket skidor i Djursholm, och vi drog till fjälls mycket tidigt och det försökte vi göra varje år. Joe och jag gick t.ex. ett par gånger ensamma på långa turer, i södra Lappland ena gången och omkring Helags och Sylarna den andra gången. Och Bengt hade en stor segelbåt, en sån där gammaldags rymlig båt som vi seglade omkring med, bl.a. till Gotska Sandön. Vi for också en gång till hans mormor som bodde på Gyö i Blekinge. Hennes hus har vi

f.ö. numera köpt som sommarställe.

AL Som Du beskriver det så var det ganska glada dagar.

GL Det kan man gott säga. För min del var det en mycket lycklig tid, och jag tyckte mycket om att möta människor.

AL Du har lätt för kontakt?

GL Jag hade lätt för kontakt, kan man gott säga. Vi var med i sådana där dansklubbar också som familjerna ordnade för sina barn i Stockholm. Annars tyckte vi som regel inte om Stockholmsbarnen utan höll oss för oss själva lite.

AL Varför det?

GL De var så snobbiga och vi var enkla. Vi var klädda som man ska vara på landet.

AL Djursholm måste varit helt annorlunda på den tiden?

GL Ja, i det tidiga Djursholm bodde många fina naturvänner. Bland dem flera författare och professorer.

AL Tillhörde några flickor de här gängen också?

GL Ja, våra flickvänner var med, och nu är det mest de som har överlevt från det där "gänget", bland annat Din söta släkting Ulla Lagercrantz, gift med Joe.

AL Jag menar: man kan ju undra hur det liksom var mellan pojkar och flickor på den tiden. Var det naturligt så att säga?

GL Ja, det var naturligt och de var alltid med på våra weekend-utflykter. Men det är klart – vi hade ju våra förälskelser i Stockholm också.

AL Var det lätt att hitta flickor?

GL Ja, jag tyckte det var roligt.

AL Om Du skulle försöka beskriva Djursholms samskola något på den här tiden. Du kom alltså dit 1928.

GL Ja, jag hade tre år kvar då. Bland lärarna var

det ju många som var mycket duktiga. Det var eftersökt att bli lärare i Djursholm, och många av dem var lektorer som alltså tagit doktorsgraden. Det saknar man ju i dagens gymnasier. Men så fanns det också vissa udda, mindre lyckade lärare, vars lektioner man fick genomlida. Men i stort sett var de mycket duktiga, tycker jag.

AL Var det några särskilda ämnen som Du var mer förtjust i än andra?

GL Ja, det var väl fysik, kemi och matematik. Det har jag väl ärvt från min far och från Wenströmarna.

AL Och sen tog Du studenten?

GL 1931 tog jag studenten. På den tiden var det ju så att först var det skrivningar, men det räckte inte med det utan sen var det muntlig examen med censorer och vittnen närvarande, och då kunde man minsann också ”köra”, och några gjorde det, och det la ju en sordin över festerna. Sen rusade man ut från skolan och satte på sig vita mössan, marscherade upp till slottet och stod där på trappan och sjöng för att sedan forslas hem till de olika villorna.

AL Var Du någon vidare sångare, förresten?

GL Nej, det var jag inte.

AL Men musik har Du tyckt om?

GL Jag tycker om musik. Vi går ganska mycket på opera och på konserter, Nina och jag. Min morfar var musikalisk och han tog med mig ett par gånger på Operan. Min mor spelade piano men på fars sida vet jag inte om det fanns något musikintresse.

AL Studentexamen 1931 och livet framför Dig då – var det så?

GL Ja, nu blev det så att jag kom att läsa vid Stockholms högskola, som det hette då, och det gjorde att samvaron med kamrater och vänner

från Djursholm fortsatte som i ett förlängt gymnasium, så jag har väl sagt ibland att jag ångrar att jag inte for till Uppsala och deltog i livet kring Stockholms nation. Stockholms nation betydde mycket, och där hade de ju trevligt.

Många for dit – de blivande ambassadörerna Olof Rydbeck och Tord Hagen och allt vad de hette. Men det blev Stockholm för mig.

AL Var det ett skäl till det eller valde Du det?

GL Ja, jag vet inte varför, och jag kommer inte ihåg hur vi diskuterade då.

AL Men den här diskussionen om yrkesval, när förde Du den?

GL Ja, jag hade inte bestämt mig riktigt då, utan jag tänkte att då börjar jag med en fil. kand. På den tiden fick man sätta ihop en examen som man ville och läsa de ämnen som man var road av, så jag läste filosofi och matematik. Men framför allt läste jag nationalekonomi. Det gjorde min vän Gustav Cederwall också. Vi läste samtidigt och tog också vår examen samtidigt.

AL Vad hade Du tänkt att Du skulle bli med detta i bagaget?

GL Ja, eftersom det största ämnet var nationalekonomi, så blev det naturligt att jag fortsatte på lic.-seminariet i Stockholm, och det hade ju dessutom ett högt anseende. ”Stockholmsskolan” inom nationalekonomi var då mycket känd. Gunnar Myrdal, Ingvar Svennilsson, Erik Lundberg och Torsten Gårdlund var med där.

AL Det såg ut som om Du skulle bli nationalekonom, då?

GL Ja, och jag deltog i utbildningen men tyckte väl så småningom att det blev för mycket av ensamt stillasittande och att det på sin höjd ledde till en professur i ”splendid isolation”.

AL ”På sin höjd” – skulle det inte räcka?

GL Jo, men jag tyckte jag skulle göra något mera utåtriktat, kanske. Några av kamraterna hade också rätt mig att bli jurist, men för att läsa juridik på den tiden måste man vara latinare. Men det fanns ett undantag: man behövde inte läsa latin om man hade en fil. kand. Det här var en vink till mig som jag ville utnyttja, och därför började jag läsa juridik, och eftersom jag skulle bli både fil. och jur. kand., fick jag skynda på lite grann med juridiken, annars kom jag ut efter mina jämnåriga kamrater. Så jag läste in juridiken på mindre än tre år, men jag hade inga märkvärdiga betyg.

AL När Du gick och läste under så många år – var det studier som Dina föräldrar bekostade?

GL Ja, jag bodde till en början hemma och betalade ingenting.

AL Tyckte Din pappa och Din mamma att det var bra att Du läste juridik?

GL Far visste väl inte riktigt vart det skulle leda, men sedan när det började gå bra, då var han nog ganska nöjd.

AL Och Din mor, då? La hon sig inte i det här?

GL Nej, hon fann sig i det. Hon var över huvud taget en nöjd, rar och tålmodig person.

AL Sedan gällde det då att hitta en domsaga för att sitta ting, vilket tydligen var relativt lätt på den tiden.

GL Ja, alla som blev färdiga fick alltid en tingsättningsplats. Nu är det ju mycket svårt att komma in på en domsaga – man måste ha höga betyg. Jag valde att fara till Västerås, och där var jag i tre år. Jag tyckte det var en givande tid, inte minst umgänget med nämndemännen. På den tiden var de som regel bönder, storbönder, och de hade mycken livserfarenhet och tog hand om oss unga. Vi blev utbudna till deras gårdar, och de

berättade om livet på landet. Och ibland for vi upp till Bergslagen och hade ting i Norberg, vilket jag tyckte var lite småromantiskt. Den främsta nämndemannen fick titeln ”häradssdomare”, och det var väldigt fint i bygderna på den tiden att vara häradssdomare.

AL Sedan hade Du ju också tydligen Din mormor där också?

GL Ja, när hon blev änka så hade hon flyttat tillbaka till Västerås, där hon tillbringat så många år med ASEA.

AL Och det var Din norska mormor?

GL Det var min norska mormor som förresten hade infört skidåkning för damer i Västerås med lång kjol och långa skidor. Jag var mycket fästad vid henne – hon var en rar och förtjusande person, flickaktig och rolig. Jag gick ofta och besökte henne på kvällarna, när jag inte hade något annat för mig. Hon bjöd på mjölk och skorpor som man doppade, och det var gott. I trevligt sällskap var det gott.

AL Det här var ju mellankrigstiden, och Du hade studerat först på gymnasium och sedan på universitet, och sedan hade Du suttit ting. Kan Du berätta lite grann för mig om hur det var med politiken och så. Var ni medvetna och engagerade politiskt på något sätt?

GL Ingen av oss här i gänget som jag har talat om, ingen var så engagerad i politik så man tillhörde något parti. Vi var intresserade av vad som hände, och vi följde med en hel del, men det var inte tal om att engagera sig på något vis i något parti. Vi var öppna för både det ena och det andra. Själv gick jag en hel del i Djursholms kapell, som ju var en öppen kyrka dit predikanter bjöds in från hela landet. Jag gick gärna och hörde på Natanael Beskow, som var kapellet

grundare, och på biskoparna Manfred Björkquist, Tor Andrae, Gustaf Aulén och sedermera biskopen Ingmar Ström. Jag var inte så att säga sökare på ett religiöst vis utan lyssnade på hur de predikade och hur de agerade, dessa biskopar. Men jag hörde också på Karin Boye på Clarté och filosofen Alf Ahlberg i Brunnsvik.

AL Du var då en yngre vuxen man. Kan Du karakterisera Dig själv på den tiden som Du var?

GL Ja, som jag har sagt tidigare tyckte jag om att möta människor och vara tillsammans med dem. Och det var intensivt hela tiden. Jag var ingen enstöring, ingalunda, men jag läste för all del en hel del, inte minst för att förbereda mig för de där aftnarna hos Otto Salomon.

AL Men jag tänkte också på Din person, om Du var liksom en känslig person eller om Du hade respekt med Dig eller om Du så att säga kan placera in Dig på det sättet?

GL Ja, om det hör hit så har jag – efter min mor – alltför lätt att få tårar i ögonen på bröllop och begravningar etc., och jag var överdrivet orolig när barnen gav sig ut på farliga strapatser eller var sjuka. I det här vardagsgänget var vi till ytterlighet jämställda och respekterade varandra. Vi skulle ju leva det enkla, naturliga livet – alla. I det andra gänget däremot fick vi ju skärpa oss lite grann. Men nej, jag var ingen ledare, det kan jag inte säga, men jag tyckte mycket om att vara med överallt. Och jag har väl, som det sägs, alltid haft ett ungdomligt och optimistiskt sinnelag.

AL Har Du lätt för att bli omtyckt?

GL Jag hade många vänner – det hade jag.

AL Sedan började det bli dags för allvar med hovrätten, då!

GL Ja, på den tiden var det så att gå i hovrätt – det var kungsvägen för en jurist, och då skulle

man anmäla sig i en hovrätt, och för mig var det naturligast att gå till Svea hovrätt. Vi var ungefär femton stycken samtidigt. Notarier från olika domstolar som skulle prövas på en gång. Där fick man tränas i föredragning och skrivkonsten, och sedan skulle man provföra på olika avdelningar. Den sista gången föredrog man med hovrättspresidenten Birger Ekeberg närvarande. Efter detta betygsattes dessa föredragningar och förslagen till dom. Det var med en vis oro man undrade hur det skulle gå för dessa femton – det var ju inte de sämsta juristerna utan snarare de bättre. Hur det nu var så blev jag en av de tre som blev antagna.

AL Det var helt avgörande, alltså!

GL Det kan man säga. Annars hade jag fått ett helt annat liv, absolut. Fiskal blev jag alltså, och sedan gick det av sig själv. Man blir assessor, och så blir man hovrättsråd eller man söker sig ut på landet som domare. Så det här inträdesprovet var helt enkelt avgörande, ja. Idag går det inte till så – de där skrämmande proven är borttagna, och hovrätten tar bara emot dem som har de bästa betygen från lagmännen.

AL Var det just hovrättsråd som Du syftade till att bli?

GL Ja, domare i alla fall. Någon sorts domare!

AL Det var roligare än att vara professor?

GL Ja, jag tyckte nog det!

AL Och så en helt annan fråga: Var gjorde Du Din värnplikt?

GL På Fälttelegrafkåren (sedermera Signalregementet) i Frösunda, och för övrigt tillsammans med Joe Stern. Vi sysslade med radio- och telefonförbindelser, vilket skänkte far en viss glädje eftersom det var lite tekniskt det hela.

AL Han ville gärna det?

GL Det ville han, så länge som möjligt.

AL Men spelade militären någon roll för Dig, egentligen?

GL Nej, jag var där men jag var aldrig särskilt engagerad i det hela, och eftersom vi höll till alldeles vid Brunnsviken, så kunde jag ofta få lite ledigt och fara hem. Jag har egentligen bara ett minne: jag tvingades att lära mig rida för jag skulle vara ledare för en grupp med fyra hästdragna kärror. Vi skulle en gång ha manöver på Södertörn, och jag red över Riksbron och det finns fotograferat när jag kom i spetsen för mina fyra kärror. Det var mycket ståtligt.

AL Men det militära kom sen tillbaka under beredskapen!

GL Sedan när det blev krig, då var jag ideligen inkallad för beredskapstjänstgöring. Jag började väl när tyskarna föll in i Danmark, och då for vi till Skåne, och sedan när det blev mera aktuellt med Norge, så for vi till gränsen mot Norge. Då låg jag ganska länge i Värmland, men också vissa perioder vid Ålands hav, inte minst vid helger, jular och påskar etc. Jag var ogift, och man tyckte väl att de ogifta kunde tjänstgöra under jul och påsk, och det var väl i och för sig rimligt, så det gjorde jag.

AL Så här sent på nittioalet så har det kommit att talas mycket om vad som egentligen hände med Sverige under kriget och kanske före kriget, med nazismen. Var det här någonting som Du har något minne av?

GL Ja, jag tog ju studenten redan 1931 och då var nazismen inte i full blomning än, men det var redan ett problem därför att Joe hade visst judiskt påbrå och det oroade honom och vi talade mycket om det där, men min bedömning var ju ganska klar med honom som vän.

AL Om vi då kommer fram till Din hovrättstid igen, och då skulle Du gifta Dig!

GL Ja, sent på våren 1943 var jag bjuden på en stor maskerad hos landshövdingeparet Levinson, och där var också Nina von Dardel. Och Nina, hon var sötast av alla och hon hade den vackraste dräkten. Så där väcktes kärleken, och vi kom genast mycket väl överens, och som vi båda var roade av att åka skidor i fjällen så bestämde vi redan då, att nästa gång vi skulle träffas skulle det vara i Storlien en viss dag. Det var lite spännande, för vi hade ingen kontakt däremellan. Jag for upp, och Nina for upp, och gudskelov så kom vi båda två. Det började med lite dystert väder men som alltid kom ju solen. Det här var sent på året, framåt valborgsmässoafton, så vi for till Sylarna och besteg toppen där och deltog i firandet. Dagen därpå, första maj, åkte vi vidare till Vålådalen och det var en sån härlig solig dag, så Nina åkte i baddräkt mest hela vägen. Sedan när vi kom hem var vi väl mer eller mindre förlovade.

AL Men då var det ganska snart bröllop?

GL Ja, förlovningen – den formella – var väl på sommaren, och sedan skulle det bli bröllop i december.

AL Kan Du komma ihåg hur det var – hur bröllopet var?

GL Ja det var en stor tillställning hos mina svärföräldrar som bodde i en våning nära Engelbrektskyrkan, och vi hade en hel del gemensamma vänner som var med. Vi gifte oss i Jakobs kyrka. Jag tyckte det var en väldigt lång promenad fram till altaret. Ja, det var i stor stil.

AL Och så stor bankett?

GL Vi åt middag, med Povel Ramel som ledde musiken.

AL Det hade ni?

GL Ja, han var släkt med Nina dessutom.

AL Och då hade Du ett jobb också?

GL Ja, jag var i hovrätten då och föredrog mål och blev ofta tilldelad spionmålen, som ju var lite spännande. Det var ju lätt att få ledamöterna på avdelningen att lyssna ordentligt när det gällde sådana saker.

AL Men Gunnar Lagergren ville inte gå riktigt i den vanliga lunken?

GL Det var så här att i november 1943 så hade i Berlin svenska legationen, som det hette då, bombats och brunnit ner, och dåvarande chefen för en avdelning som kallas för B-avdelningen och som hade hand om utländska intressen som Sverige hade åtagit sig att beskydda, ville inte vara kvar där längre och skulle då bytas ut någon gång i mitten på december. Ministern Arvid Richert for upp till Svea hovrätt för han behövde en jurist till avdelningen, för där var en hel del juridiska problem. Så han besökte Birger Ekeberg och frågade om det fanns någon lämplig jurist som han kunde fråga. Jag blev inkallad till de båda herrarna Ekeberg och Richert, och de redogjorde för vad saken gällde. Jag berättade att jag skulle gifta mig om en vecka och hade redan planerat för tiden närmast därefter. Men hur det var, så sa jag att jag skulle ringa till min dåvarande fästmö och fråga hur hon såg på det hela. Nina svarade att om jag tyckte att vi skulle resa, så ville hon följa med, fast fruar och barn vid legationen egentligen ej fick vara i krigets Tyskland.

Jag gick in med beskedet och framförde Ninas synpunkter, och Richert sa att detta skulle vi ordna. Nina får följa med om hon vill. Så det bestämdes att vi skulle resa omkring nyår. Uppdraget för Sveriges del gällde holländska intres-

sen samt argentinska, ryska, mexikanska och så småningom blev det finska. Den stora biten var givetvis det holländska uppdraget, eftersom det redan före kriget bodde omkring 400 000 holländare i Tyskland, och de ville fortsätta sina liv där.

Vad man skulle göra på en sådan här avdelning var att handlägga brådskande, konsulära ärenden. Man skulle hjälpa exempelvis holländare med att förlänga passen och hjälpa till med dokument t.ex. vid giftermål, dödsbo, skilsmässor och även snabbt hjälpa till vid rättegångar om någon holländare var häktad, och blev han åtalad skulle man se till att han fick rättslig hjälp. Vi bidrog också med kontantbidrag till många nödlidande som kom förbi. Skyddsmakterna, dit vi själva hörde, och Internationella Röda Korset besökte också regelbundet krigsgängeläger, där det fanns fångar från de länder som godtagit 1929 års Genèvekonventioner i ämnet. Sovjetunionen hörde inte dit. För civilinternerade fanns det inte klara regler hur man skulle bete sig, men man kunde lyckas om man visste att en viss person var i ett visst läger. Man kunde då få kontakt med personen i fråga, skicka mat och till och med förmedla post. Däremot kom man aldrig åt de rena dödslägren, förintelselägren, som låg i Polen.

AL Och detta var alltså mitt under bombningen?

GL Ja, 1944 var kanske det värsta året. På natten bombade engelsmännen och på dagarna bombade amerikanarna, och det var ganska regelbundet. Richert hade på legationens tomt låtit bygga en ordentlig bunker som kanske inte hade hållit för en fullträff men som i övrigt var tillfredsställande med många rum. Richert hade också hyrt ett mindre slott mellan Dresden och Berlin, där

vi i princip höll till på nätterna. Det betydde att man varje morgon skulle åka buss eller bil elva mil in och elva mil ut igen. Nina var ofta med i Berlin, därför att hon som enda fru stod för soppkök för svenskar som var på genomresa eller som behövde hjälp. Även holländare fick mat där av oss ibland. Givetvis stannade vi stundom kvar över nätterna i Berlin, och då bodde vi på den holländska legationen som ännu stod kvar. Där höll vi till och hade kontor. Det fanns också vissa bostadsrum, och på natten när alarm kom, gick man och klädde på sig och vandrade iväg till den svenska bunkern. På vägen mötte vi stora mängder av tyskar med pick och pack som drog iväg till de stora allmänna bunkrar som fanns. Sedan kom bomberna, och man kände ju att marken skakade. Men sedan när man kom ut ur bunkern efter överståndet anfall så var det en förfärlig syn: många, många hus brann med förskräcklig rök, och människor skrek – inte minst barnen. Staden var ju mer eller mindre förstörd vid den här tiden – det var ju som en spökstad. Värst var det på natten när det var månsken över staden, och man såg ruinerna och hörde takplattorna som skramlade och fönsterluckor som gnällde. Det var överkligt.

AL Men det här var väl ingenting för ett nygift par, eller inget par över huvud taget, kanske?

GL Det går jag med på! När de allierade skulle lägga ut en bombmatta kastade de ner någonting som kallades Molotov-cocktails. Mellan dem skulle bomberna falla. Var man då ute i bilen och befann sig i ett sådant område, då stannade man och försökte komma under någon bro eller gick ut och la sig raklång på vägen. Visst var det flera gånger som vi var rädda, och min bil, när jag for omkring till krigsfängelägren, beskötts åtminsto-

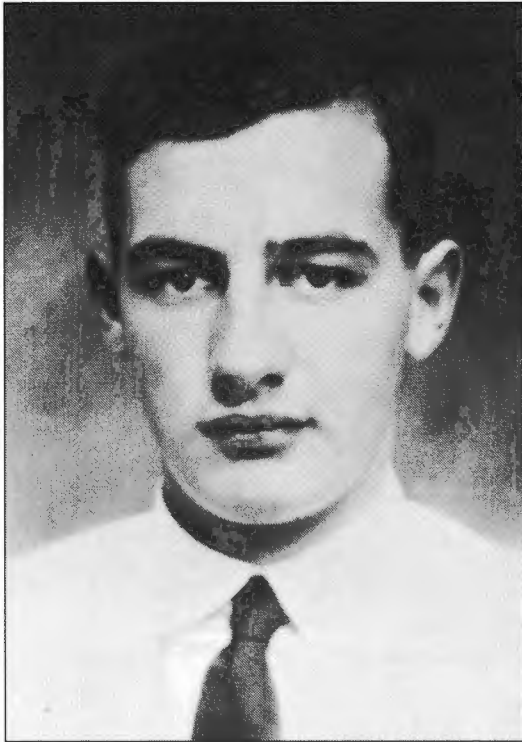

Arvid Richert.

ne två gånger, trots att vi hade en svensk flagga målad på taket. Ena gången landade kulsprutekärven framför bilen, och den andra gången träffade de inte heller. Då hade jag rusat in i en bondgård och sökt skydd där. Nej, det var hemskt.

AL Men över huvud taget att ni gjorde det här – det var ju ganska djävt!

GL Ja, man visste ju inte riktigt hur farligt det var, och vi var ju unga och vid gott mod. Vi var nygifta, och det var ju något helt annat än att bara föredra mål i Stockholm. Och kanske var själva uppmärksamheten lockande. Småningom blev våra lokaler i centrala Berlin bombade och försvann. Då flyttade B-avdelningen till Wannsee. Lokalerna där blev också bombade och brann upp. Då skaffade jag mig en mindre herrgård i närheten av Richerts slott, och där höll jag

Raoul Wallenberg.

till med hela personalen. Vi var väl en 40–50 stycken sammanlagt.

AL Hur var Arvid Richert, då?

GL Han var på många sätt ganska framstående, mycket elegant och imponerade en hel del på tyskarna, alltid i vit skjorta.

På slottet Alt-Döbeln var han givetvis den store ledaren med eget bord och betjänt i matsalen. Vi andra inbjöds till chefsens bord allt emellanåt. Översten Dannfeldt och jag flyttade emellertid så småningom till egna mindre villor i Caputh, alldeles utanför Berlin. Från våra trädgårdar kunde vi då också se bombardemangen

över Berlin ("Gross-Caputh"). Men det hände också en gång, när min svåger Folke Barkman var på besök, att vi på morgonen hittade en död pilot i trädgården.

AL Fick Du några kontakter med tyskar i toppen?

GL Jag hade ingen kontakt med det högsta garnityret, men ofta med rättschefen på Auswärtiges Amt och med protokollchefen. Den senare hjälpte oss bl.a. med vården av de beskickningshus som tillhörde de länder vi var satta att företräda. Det var också protokollchefen som såg till att föra samman de fåtaliga diplomater som var kvar i Berlin. Ofta träffades vi då på hotell Adlon, som stod kvar åtminstone hela året 1944, då jag var i Berlin.

AL Sedan under det här året i Berlin så fick Du också besök av Ninas halvbror, Raoul Wallenberg?

GL Ja, Raoul hade fått det viktiga uppdraget av den svenska regeringen, i botten var till och med presidenten Roosevelt engagerad, att fara till Budapest och försöka rädda de ungerska judarna. Från landsbygden hade nog flertalet redan förts till Auschwitz, men ungefär 300 000 var kvar i Budapest. Raoul kom till Berlin den 7 juli 1944 och skulle stanna två nätter i Caputh, trodde vi, men han var ivrig att fara vidare till sin uppgift så han stannade bara över en natt. Även då var det bombangrepp, men vi satt i källaren. Han var mycket engagerad i sin uppgift och var en idérik, entusiastisk och modig person, högt begåvad och snabb organisatör. Man kan ju nu i efterhand säga att han var den rätta personen för det svåra uppdrag han fått.

AL Så det här var sista gången Du träffade honom?

GL Ja, när vårt äldsta barn, Nane, föddes den 14 oktober 1944, då ringde jag på telefon och berättade att nu har hans syster och jag fått vårt första barn. Men sedan hörde jag inte ifrån honom, så det var sista gången jag hade möjlighet att nå honom.

AL När kriget var slut så vet jag att Du deltog i en stor räddningsaktion.

GL Ja, det var ju i de här länderna som varit ockuperade av tyskarna en väldig brist på allting, så Rädda Barnen skulle ordna en stor konvoj som skulle gå till Ungern, och den skulle gå i februari 1946, alltså ganska kort efter krigsslutet. Vi skulle fara med 30 lastbilar med 200 ton mediciner och livsmedel, vi var väl en 60–70 personer. Vi visste att det skulle vara svårt att komma dit, och det blev väldigt svårt p.g.a. en snöstorm med tillhörande översvämningar, så bilarna kom ifrån varandra och en lastbil välte. Tyskarna var genast framme och försökte plocka på sig margarin, vilket man kanske kunde förstå. Men amerikanska ockupationssoldater kom snart och hjälpte oss att få tillbaka det som var förlorat. Många broar var förstörda under kriget, men även av översvämningarna.

Men vi kom fram till Wien, och från gränsen till Ungern och fram till Budapest stod ofta skolbarn med flaggor, och det var en stor glädje att få vara med om att lämna över lasterna. Till mitt deltagande i expeditionen bidrog givetvis att jag ville söka nya uppgifter om Raouls öde. Men trots att jag träffade flera medlemmar av regeringen, så fick jag ingenting veta av något värde.

AL Hur gick det sedan för Dig – Du hade kommit hem från Berlin, och då var det hovrätten igen?

GL Ja, det var hovrätten först, men den gode

Algot Bagge, justitierådet, hade fått tag på mig på något vis – jag kommer inte ihåg hur – och i Paris fanns den internationella handelskammaren. De hade en stor skiljedomsverksamhet för internationella tvister, och när parterna inte kunde enas om någon ordförande, så frågade de i olika länder om de kunde ge något bra förslag. Och när de frågade Sverige var Bagge ofta framme och föreslog mig, så jag kom gång på gång till Paris som skiljedomare. Där lärde jag också känna övrig verksamhet vid internationella handelskammaren och kom av någon anledning särskilt i kontakt med en grupp som höll på med internationella handelstermer för frakt. De kallas för ”fob” och ”cif” osv. Jag blev medlem i den gruppen, och så småningom även ordförande. Vi gav ut en samling definitioner på dessa termer – ”Incoterms”. Bagge fortsatte hela tiden att ordna, så att jag fick skiljemannauppdrag från handelskammaren. Vi sammanträdde på alla möjliga håll, t.ex. i Köpenhamn, Zürich, Paris, London, Köln, Düsseldorf och Wien. På det viset fick jag kolleger och vänner i olika länder, eftersom det ena gav det andra. Det kändes viktigt att vara på en plats, där skiljedomarna kunde ha det trevligt tillsammans. Gärna en stad med lite musikliv, balett och restauranger med god mat. Därför var vi mycket i Köpenhamn, och genom mina bekanta fick vi ibland låna lokaler i danska hovrätten, och till och med hände det en gång att vi fick vara i Högsta domstolen.

AL Men samtidigt var Du ju kvar i hovrätten.

GL Ja, i hovrätten, men jag arbetade mest hemma.

AL Så skrev Du en bok också?

GL Ja, jag blev uppkallad till Wallenberg-institutet för rättsvetenskaplig forskning, där Ekeberg

var ordförande, och där utrikesminister Undén fanns. Det var återigen Bagge som hade sytt ihop detta möte, och Ekeberg berättade att han hört att jag håller på med dessa handelstermer och att det vore intressant om jag ville skriva något och jämföra vad termerna betyder i olika länder – exempelvis något komparativt verk på engelska. Jag tackade för erbjudandet, men trodde inte att jag förmådde bedriva forskning ensam i min kammare. Men då säger Undén: ”Ja, men fiskalen kan ju vara ett år i Rom och ett år i Paris”, och då föll jag genast. Vi for iväg till Rom med våra tre barn och tillbringade en underbar tid där. Vid den tiden var förresten Bengt Günthers pappa ambassadör i Rom.

Jag gjorde väl inte så mycket under detta år utan följde med Nina. Hon var intresserad av konst, och lärde mig mycket, och därför fick jag ta igen skadan när vi kom till Paris, där vi hyrde en villa i Versailles. Det blev en bok så småningom, men ingen doktorsavhandling.

AL Nej, men detta var ett steg på vägen till en ny karriär, kan man väl säga?

GL Ja, det passade in i det hela och det bidrog nog till att jag sedermera blev juris hedersdoktor.

AL Vad blev det för fortsättning efter denna bok?

GL Närmast och ungefär samtidigt var det nog Tanger.

AL Vad var det med det?

GL Gibraltar är ju engelskt, och på sydsidan av Gibraltars sund ligger Tanger, och nu hade kejsaren Wilhelm II oroat engelsmännen genom att besöka Tanger 1905, och 1911 hade han skickat en kanonbåt till Agadir som också ligger i Marocko. Så engelsmännen ville neutralisera Tanger och göra det till en internationell stad. Engelsmännen fick medhåll av många viktiga stater, och

efter förseningar på grund av första världskriget var projektet färdigt att sättas i verket år 1925. Då hade det byggts upp en regering som bestod av 10–12 länders generalkonsuler samt en internationell administration. Vidare fanns det en internationell polis och en internationell domstol för alla slags mål utom de rent marockanska, dvs. marockan mot marockan.

Det var Undén som ringde till mig och sa att de har ändrat reglerna i Tanger, så att också Sverige har rätt att ha en domare med i den internationella domstolen, och så frågade han om jag ville fara dit. Jag tyckte det lät intressant, så utan att ens veta var det låg så tackade jag ja. När jag kom hem och berättade detta för Nina tyckte hon det var klokt av mig, så när tiden var inne for vi dit med alla tre barnen. De fick alla gå i en amerikansk skola.

Tanger var tidvis ett paradiset, vackert och soligt, men stundom också mycket blåsigt. Förutom araber och berber bodde där alla sorters människor, bl.a. många rika bohemer, eftersom det egentligen inte fanns några skatter där. Det var t.ex. Conan Doyle och Barbara Hutton och den typen av människor som vi dock aldrig lärde känna, men som fanns i staden.

I domstolen, som var uppbyggd med två instanser, var de officiella språken franska och spanska.

AL Du var där mellan 1953 och 1956?

GL Ja.

AL Sedan fortsatte Du vid en tysk-allierad domstol?

GL Ja, man hade ringt från svenska ambassaden i Bonn och talat om att man skulle sätta upp en domstol i Koblenz, som skulle ta hand om mål som handlade om ”återställande av egendom”,

som tyskarna hade tagit från ockuperade länder. Där skulle man ha domare från de tre stora allierade länderna och lika många tyskar. Sen ville man också ha tre neutrala domare, och det var meningen att vi skulle hålla till i slottet i Koblenz. Utan att fundera närmare, accepterade jag.

Under ett antal år tjänstgjorde jag i Koblenz, men det var inte heltidstjänstgöring utan som regel var jag hemma tre veckor och sen tre veckor i Koblenz. Tack vare dessa tre veckor hemma blev ju familjen mer och mer en betydelsefull del av livet, och jag minns att jag ofta satt i det här rummet mitt bland alla barnen som lekte runt omkring mej.

AL Då hade ni fyra barn?

GL Ja, det yngsta hade fötts i Tanger.

AL Och Dina barn, har Du någon möjlighet att ge någon karakteristik av dem på något sätt?

GL Det tycker jag Du ska tala med Nina om. Hon är mer kapabel till det. Det är känsligt, tycker jag, om man ska börja jämföra dem på nåt vis.

AL Nej, men jag tänkte bara på hur det gick till när de var små.

GL Ja, låt Nina ta det, liksom den närmare berättelsen om Raoul.

AL Sedan var det en fransk-tysk skiljedomstol?

GL Ja, det har ju alltid varit problem omkring Saar, och nu skulle det bli en domstol som skulle ta upp vissa återstående frågor, och där var det tyska och franska domare samt tre neutrala. Den här gången blev jag inte ordförande utan det blev en italienare. Vi bjöds först till franska utrikesdepartementet på en fin middag i Paris och sedan ordnades extravagn på ett tåg till Bonn, där vi också fick en god måltid. Det skulle nämligen

vara jämställt. Det var mycket viktigt. Efter detta for vi till Saarbrücken – ingen särskilt lustig stad. När det snöade så var snön snarare svart än vit av all rök från kringliggande industrier. Efter invigningen bestämde vi att här ville vi inte sitta och skriva våra procedurregler. Sådant tar ju alltid sin tid, och även om det inte blir något mål så måste man ju ha detta klart. Så vi beslöt oss för att fara till Genève, och där fick vi använda oss av det berömda Alabama-rummet i rådhuset, dit jag sedermera skulle återkomma vid flera tillfällen. Men något Saar-mål fick vi aldrig.

AL Sedan var det någonting som hette Högsta restitutionsdomstolen i Herford (Tyskland).

GL Ja, det var en stor och viktig sak. De västallierade segermakterna var tidigt angelägna om att säkerställa återlämnandet av orättmätigt – genom ett förföljelsebetingat händelseförlopp – beslagtagna egendom, t.ex. fastigheter, affärsrörelser, konstskatter och andra lösören samt värdepapper. Fanns inte egendomen i behåll skulle ersättning utgå. De västallierade utfärdade därför för sina respektive ockupationszoner – inklusive Västberlin – var sin restitutionslag. Dessa lagar ersattes 1957 av en enhetlig västtysk lagstiftning. För att handlägga det vidlyftiga och ofta komplexa programmet utnyttjades i första och andra instans de ordinarie tyska domstolarna, men i stället för den tyska högsta domstolen upprättades två Supreme Restitution Courts, en i Herford (sedermera München) och en i Västberlin. Där samarbetade allierade och tyska domare under ordförandeskap av neutrala presidenter. Själv var jag verksam i Västtyskland i nära 27 år (1964–90), och i Västberlin tjänstgjorde lagmanen i Svea hovrätt, Torsten Salén, och efter honom hovrättsrådet Ivan Wallenberg.

Det totala antalet anspråk inför de allierade och sedan de tyska organen torde uppgå till ca 1200 000. Inför de högsta instanserna handlades i Herford/München 4 000 och i Västberlin 7 000 mål. I ersättning för icke anträffad egendom utbetalade den tyska staten – inom ramen för den tyska lagstiftningen – ca 4 miljarder DM. Den förre tyske Bundeskanzlern Helmut Kohl har för övrigt nyligen uppgivit att Förbundsrepubliken Tyskland utbetalat 120 miljarder DM för nationalsocialistisk "Unrecht".

AL Sedan vet jag att det också fanns något med Libyen.

GL Ja, upprinnelsen till detta mål var något unik. Vid inloppet till Persiska viken ligger tre små öar: Abu Musa samt Stora och Lilla tummen. Dessa öar stod under brittiskt protektorat, men den 30 november 1971 så skulle engelsmännen lämna över öarna till araberna på den västra sidan av viken. Men dagen dessförinnan, när engelsmännen ännu var där, så kom iranierna och ockuperade öarna. Engelsmännen gjorde inte något motstånd, för de hade redan packat ner sina vapen. Och överste Khadaffi ända borta i Libyen blev så upprörd över att araberna blev lidande för den här inaktiviteten från engelsmännens sida, så han konfiskerade BP:s stora oljekoncession i Libyen. Detta utlöste en skiljedomsklausul mellan BP och Libyen.

Khadaffi ville inte ha någon ting med skiljeförfarandet att göra. Han ställde aldrig upp, hörde aldrig av sig. I det läget och enligt skiljeavtalet utsågs jag då av den Internationella domstolens president till att vara ensam skiljedomare i målet. Jag bestämde att vi skulle sitta i Köpenhamn, och där genomfördes rättegången i svarandens frånvaro. Det blev en egendomlig sits, men det

går ju inte att släppa ett mål bara för att en part uteblir. Jag försökte tänka mig vad Libyens ombud skulle ha sagt om han varit närvarande. Det var ju ganska svårt att vara ensam domare, så jag skaffade mig två svenska jurister som sekreterare och rådgivare, nämligen advokaten Gillis Wetter och professor Jan Sandström. Den skicklige och lojale Gillis kom sedan att följa mig i många mål.

Efter förhandlingarna bestämde jag i en melandom, att Libyen på ett rättsstridigt och diskriminerande sätt nationaliserat BP:s koncession, och att BP därför var berättigat till ersättning. Efter detta skulle rättegången fortsätta om ersättningens storlek, men då inträdde Libyen i förhandlingarna och det hela gjordes upp i godo.

1964 hade jag en skiljedom i Somalia. Det var så att Somalia hade blivit självständigt, och då visade det sig att hamnanläggningarna i huvudstaden tillhörde ett italienskt bolag, och de blev nationaliserade, och italienarna ville naturligtvis ha ersättning för detta, och det skulle bli en skiljedom om beloppet. Jag blev ordförande och så var det en domare från Italien och en från Somalia. Jag for ner till Nairobi och flög sedan med ett uruselt sportplan till Mogadishu och landade på någon ting som man skulle kunna beskriva som en dålig fotbollsplan. Det visade sig också att staden bara hade ett enda hotellrum med aircondition, och det lyckades jag ockupera.

Det var första gången Somalia haft en internationell skiljedomstol, och vi skulle därför hålla till i högsta domstolens lokaler, och jag skulle hålla ett anförande i parlamentet om betydelsen av internationell skiljedom. Vi var ute och tittade på de där grävskoporna och lyftkranarna m.m. för att komma fram till ett värde på dem, och när vi sedan skulle överlägga till dom så hade

vi ingen annanstans att vara än i mitt sovrum. Där satt vi – tre domare och en kvinnlig sekreterare – i min säng och försökte snickra ihop en dom. En dom som sedan avkunnades i högsta domstolens lokaler. Jag hörde senare, att det vi bestämt betalades av Somalia.

AL Var detta med Indien och Pakistan 1965–1969 bland de större sakerna Du hade?

GL Det var det förvisso. Det var ju så med den indiska subkontinenten att den delades upp i två stater 1947. Gränserna var väl inte alltid så tydliga, och det gick ganska fort det hela. Ett omtvistat område var Rann of Kutch, som ligger nära Indiska oceanen mellan Bombay och Karachi. Parterna – Indien och Pakistan – trodde att där fanns det olja, och därför var det ideligen diskussioner och tvister om detta område. Detta ledde till ett krig som började våren 1965 och fortgick i tre månader. Då ingrep dåvarande premiärministern i England – Harold Wilson. Han sa ungefär som så, att nu tycker jag att ni prövat era nya vapen tillräckligt och detta krig leder säkert ingen vart, så jag föreslår att ni går över till ett skiljeförfarande, och det gick parterna med på. Det utmynnade i ett stilleståndsavtal, och det bestämdes hur en skiljedomstol skulle byggas upp.

Först skulle parterna på egen hand försöka lösa tvisten genom förhandlingar, men som jag upplevt i många liknande sammanhang så ledde detta ingen vart. Parterna var sedan mogna att lämna tvisten till en skiljedomstol, vars dom blir bindande och ingen regering kan då säga att den avstått från något område på ett oansvarigt sätt. I december 1965 ringde U Thant till mig i Djursholm klockan tre på natten och sa att han var generalsekreterare i FN! Han frågade om jag vil-

le bli ordförande i en domstol mellan Indien och Pakistan. Jag svarade att visserligen är det mitt i natten, men jag är väl så pass väluppfostrad att om FN:s generalsekreterare ber om en tjänst inom min specialitet så säger man inte nej utan tackar naturligtvis ja. Gudskelov hade jag då sinnesnärvaro att föra fram en önskan om att få använda FN:s palats i Genève som säte för domstolen. Där fanns det ju gott om lokaler, och där fanns också personal och andra faciliteter, och det gick han med på.

Sedan började U Thant tala om arvodet, men jag sa att det kan vi väl spara något och det gick han med på. Kort dessförinnan hade indierna utsett en skiljedomare; det var Bebler från Jugoslavien. Pakistan utsåg en iranier som hette Entezam. Båda dessa herrar kände varandra väl från FN, och båda två hade suttit i säkerhetsrådet, och Entezam hade till och med varit president i generalförsamlingen. De var två bildade och kapabla personligheter. Jag ansåg att här gäller det att komma igång snabbt, så jag kallade parterna till möte i Genève redan i februari 1966, där vi hade en öppningsceremoni i Alabama-rummet. Här ägde det framgångsrika första internationella skiljeförfarandet rum 1872 mellan England och Amerika, och i samma sal har dessutom Internationella Röda Korset bildats.

AL Varför är det så viktigt med en sådan här sal?

GL Det är väl helt enkelt så, att till ett skiljeförfarande mellan två stater hör sedan gammalt ”a tradition of glory”, och då ska det vara en traditionsrik lokal och till vår ceremoni var diplomater, journalister m.fl. inbjudna att delta. Den fortsatta förhandlingen hölls inom stängda dörrar, men öppningsceremonin var offentlig och fick publicitet i pressen. Vi drog oss sedan tillba-

ka till FN-palatset och satt ett par dagar och bestämde hur vi skulle lägga upp hela proceduren och om hur utväxlingen av skrifterna skulle hanteras. I sådana här tvister finns ingen kärende eller svarande, utan parterna ska vara helt jämställda. Båda två önskar en lösning på konflikten. Skrifterna lämnas in samtidigt av båda parterna, medan frågan om vem som skall börja den muntliga förhandlingen avgörs med lottdragning.

Vid utväxlingen av skrifter var jag själv närvarande varje gång i Genève, för att sedan börja förhandlingarna i september 1966. Båda länderna kom med stora delegationer av, inte bara jurister, utan historiker, militärer, diplomater, kartfolk osv. Alla tyckte väl att det var trevligt att vara i Genève en tid framöver, och många var ju vänner från tiden före 1947 och fick då träffa igen. De hade t.ex. varit studiekamrater i England. Det var för övrigt en lustig historia med Gillis Wetter: när jag första gången sökte sekreterare så frågade jag justitierådet Bagge om han hade något förslag. Han sa: "Du ska ha en man som är så beskaffad, att när han kommer in på en restaurang så rusar hovmästaren fram och ger honom det bästa bordet". Sådan var Gillis, och det var ju tur för vi hade ofta utrikesministrarna m.fl. på besök, och då var Gillis ovärderlig.

Parterna pläderade och lade fram sin skrifter och kartor, och det hela tog inte mindre än 170 dagar. Vi satt ända fram till sommaren därpå, alltså till den 14 juli 1967. Allting togs upp på band, och det blev sammanlagt 10 000 sidor protokoll. Sedan skildes vi åt efter avslutade pläderingar. Var och en for hem till sig och funderade.

Rann of Kutch var öken halva året och över-svämmat andra halva året. Det gjorde att ena

landet ville tillämpa ett slags sjörrätt, och det andra ville tillämpa landrätt. Detta gjorde att vi fick vara oerhört försiktiga när vi talade om detta område. För att inte vara partiska, talade vi om "de läckra fiskarna" samtidigt som vi nämnde "de vilda åsnorna" som gick där. Man kan säga, att Indien ville ha hela Rann of Kutch, medan Pakistan ville ha norra hälften, så att gränsen skulle gå mitt i området.

Så småningom kom vi tillbaka till Genève, och då visade det sig att Bebler ville ha precis vad Indien hade önskat medan Entezam ville döma som Pakistan hade önskat, och min linje låg någonstans mitt emellan. Jag sade då, att om inget annat är bestämt så måste det finnas en majoritet för annars blir det ingen dom. Ibland kan man göra upp i förväg och säga, att om det är tre meningar så gäller ordförandens beslut, men så hade man inte gjort här utan det måste bli en majoritet.

Vi for hem igen och funderade och studerade, och vi kom ner igen och det blev likadant. Kollegerna röstade bara på sina uppdragsgivare, och jag hade min mellanliggande gräns. När vi för tredje gången kom ner till Genève började det bli kritiskt. Vi kunde inte hålla på så här. Läget var alltjämt oförändrat, och ingen hade ruckat på sin tidigare ståndpunkt. Men så en kväll ringe-
er Entezam och sa att det här är hans sista stora uppdrag i livet, och han ville inte att det skulle bli ett misslyckande utan han gick med på ordförandens förslag om hans ursprungliga mening fick tas med i domen. Jag svarade, att det inte fanns några strikta regler för hur man skriver en dom utan att vi kunde göra så, att vi först tar in Beblers linje i domen och därefter följer Entezams ursprungliga mening och sedan så kommer

mitt förslag, som avslutas med att Entezam efter att ha läst "the Opinion of the Learned Chairman" biträder den.

Så blev det alltså två mot ett. Domen innebar att Indien fick bortåt 90 % av det omtvistade området och Pakistan 10 %. Pakistan godtog domen, men indierna ställde till med besvärligheter. Det var demonstrationer både kring området och i New Dehli, men så småningom ingrep Indira Gandhi och sa "att vi bestämt oss för att det skulle vara skiljedom och då måste vi också godta domen". Vad vi gjort var, att vi studerat gränsmärken och kartor, uttalanden av diplomater och mycket annat, och detta gav i och för sig indierna rätt till hela området. Men det visade sig att på vissa områden hade pakistanerna utnyttjat området för sin boskap, och deras polis hade ingripit om något hänt osv., och detta var ett så starkt uttryck för suveränitet över dessa områden att det vägde över det indiska materialet. Därför fick Pakistan 10 %. Sedan avkunnades domen och återigen med en stor ceremoni med en person närvarande, som ofta intresserade sig för vårt mål, nämligen Alva Myrdal. Hon hade ju varit ambassadör i New Dehli. Sedan skulle parterna utstaka den nya gränsen, som var över 40 mil och det sattes upp ungefär 850 gränsmärken, och det måste vara höga pålar för att de skulle synas över vattenytan även när Rann of Kutch blivit en sjö. I alla fall gjorde parterna ett fint arbete, och det hela avslutades med en ceremoni i Svea hovrätt den 22 september 1969.

Jag hade som motto för förfarandet lanserat begreppet "friendly arbitration", och det blev ett ledmotiv också i min fortsatta skiljedomsverksamhet.

AL Men Du, en sak som man frågar sig om man

inte kan någonting om detta är väl, att det nästan jämt är samma sak vid skiljedomar, dvs. att det ena landets domare tycker som de vill hemma och det andra landets på motsvarande sätt. Hamnar Du inte som president eller ordförande i just den här saken varje gång?

GL Jo, det kan man säga. Därför är det så viktigt med valet av ordförande, och det är också därför det är så svårt att enas om ordförande. Här var det FN:s generalsekreterare som skulle utse ordförande, om parterna inte kunde enas. I en tremannasits har man i alla fall två kvalificerade kolleger att diskutera och tala med, och mycken nytta har man av en duktig sekreterare. Ännu starkare blir det ju om det är tre neutrala och en domare från vardera landet. Då kan de neutrala verkligen arbeta på ett jämställt sätt, vilket kom att ske i ett senare mål rörande Taba.

AL Vid den här tiden ungefär så blev Du president i hovrätten för Västra Sverige i Göteborg.

GL Göteborg, ja. Jag blev utnämnd och skulle tillträda 1966 men var förhindrad att komma i början. Man kunde inte avbryta Rann of Kutch-målet, så jag fick ha en vikarie tills jag blev färdig med det målet. Men sedan var jag stationerad ca tio år i Göteborg, och det var en lycklig och trevlig tid. Jag tyckte om att vara chef för denna stora hovrätt, och vår domkrets sträckte sig ända uppifrån Norra Värmland ner till Halmstad. Jag reste gärna omkring i domsagorna och deltog även i hovrättsförhandlingar ute på olika platser när det var önskvärt.

AL Men sedan fortsatte Du samtidigt med den internationella verksamheten?

GL Ja, det hade jag parallellt. Som president var det ju relativt lätt att på ett rimligt sätt ordna ledigheter. Men sedan fick jag avbryta det hela i

förtid, när jag blev riksmarskalk, men det kommer vi till senare.

AL Du hade ju flera viktiga skiljedomsförfaranden. Jag vet inte vilket vi ska börja med, men Du var ju också i den Europeiska domstolen för mänskliga rättigheter i Strasbourg i slutet på 70-talet?

GL Ja, det var så att jag började där 1977 och stannade till 1988. På många sätt var väl detta uppdrag det mest spännande och givande av alla. I november 1950 undertecknades den europeiska konventionen för de mänskliga rättigheterna i Rom. Den kom ju till för att förebygga återkomsten av sådana avskräckande företeelser som naziregimen i Tyskland och stalinismen i Sovjet. Denna konvention var i och för sig en unik företeelse som innebar ett mycket viktigt steg framåt i utvecklingen av den internationella rätten. Kollegerna i Strasbourg var alla framstående jurister, en från varje medlemsland, som alla var lyckliga över att få vara med om allt det nya och framför allt att få deltaga i utvecklingen av skyddet för de mänskliga rättigheterna. Om en individ exempelvis har klagat på att hans yttrandefrihet blivit inskränkt, och domstolen godtar detta, så får han skadestånd och om så behövs måste landet ändra sin lagstiftning så att denna överensstämmer med konventionen. Och till skillnad från andra konventioner om mänskliga rättigheter är domstolens beslut bindande. Detta är ju en stor framgång och en mycket viktig sak.

AL Och där kunde Du då sitta och samtidigt ha andra uppgifter?

GL Ja.

AL Det var inte heltidsjobb?

GL Nej, vi var i Strasbourg en vecka per månad.

AL Sedan har Du den stora domstolen mellan

Iran och USA. Det var en väldigt stor sak också?

GL Ja, det var så här, att på 70-talet hade amerikanerna varit väldigt angelägna om att bygga upp det iranska försvaret, delvis för att övervaka Sovjetunionen, och de hade också alldeles för snabbt bidragit till att förvandla Iran till en modern industriell stat. Vidare var det olyckligt med shahen som var enväldshärskare och vars hemliga polis blev mer och mer avskydd. År 1978 började oroligheter i Iran, vilket framkallade strejker, anti-amerikanska demonstrationer, och shahens situation blev mer och mer ohållbar. I januari 1979 lämnade han Iran för att aldrig mer återvända.

Den 11 februari 1979, månaden efter, kom revolutionens ledare ayatolla Khomeini från Paris och landade i Teheran och togs emot av minst en miljon jublande människor. Och shahen fördes till New York för behandling på ett sjukhus. Detta uppfattades som en provokation mot Iran. Som svar stormades därför den amerikanska ambassaden i Teheran den 4 november 1979 av, som iranierna själva säger, oberoende studenter men med all säkerhet var det en styrd ockupation. 52 personer togs som gisslan – amerikanska diplomater och andra amerikanare – vilka sedan faktiskt blev sittande i 444 dagar innan det hela kunde lösas.

Vad som hände efter denna ockupation var att president Carter svarade med att blockera och beslagta iranska tillgångar i Amerika och i amerikanska banker i utlandet. Tillgångarna lär ha varit värda sammanlagt 12 miljarder dollar. Carter vände sig också till FN:s säkerhetsråd. Shahen dog sedan i Kairo i juli 1980, och på hösten 1980 började kriget mellan Iran och Irak. Dessa händelser gjorde att iranierna mer och

mer blev villiga att förhandla och lösa tvisten.

Först försökte tyskarna medla, men utan resultat och sedan blev Algeriet inkopplat, och det ledde fram till att en överenskommelse kom till stånd den 19 januari 1981. Den föregicks av ytterligt svåra förhandlingar, eftersom amerikanare och iranier aldrig kunde träffas. Kom det ett amerikanskt utkast, så skulle det översättas till franska för att Algeriet skulle förstå vad det gällde, och sedan översättas till iranska osv., fram och tillbaka. Men Algeriet hade mycket duktiga jurister och framstående diplomater, så de lyckades. Alger-deklarationerna bestämde att gisslan skulle frisläppas och större delen av de iranska tillgodohavandena skulle frigöras. Man skulle också sätta upp en domstol, som skulle lösa flertalet av alla tvister som fanns mellan Iran och Amerika. Domstolen skulle bestå av tre amerikanare, tre iranier och tre neutrala domare.

Den första uppsättningen av neutrala domare var Pierre Bellet, som hade varit ordförande i Frankrikes högsta domstol, och så två svenskar, hovrättsrådet Nils Mangård och jag själv. Jag blev utnämnd till ordförande för det hela.

Den första tiden fick man använda till att göra upp regler för förfarandet. Vi hade ingestans att vara och fick därför låna delar av fredspalatset i Haag. Vi fick över huvud taget mycket hjälp av holländska regeringen, som så småningom också skaffade oss en skola som vi fick överta. Man visste inte alls hur många mål det skulle komma, men det visade sig så småningom att vi fick ungefär 4000 mål att ta hand om, och detta blev naturligtvis ett stort organisatoriskt problem.

Debatterna var hätska, ofta mycket hätska, mellan de amerikanska och iranska domarna,

men mål efter mål avgjordes. Allvarligast var givetvis två iranska domares fysiska attack mot Mangård, men vi behöver kanske inte gå in på detta nu.

Våra domar har hittills tryckts i 28 band, och de täcker många delar av internationell rätt.

Menyn var riklig och kunde avse ersättning för nationaliserad amerikansk egendom i Iran – hotell, oljekoncessioner m.m. – men också Irans begäran om att återfå 11 miljarder dollar som shahen betalat i förskott för flygplan, stridsvagnar m.m. utan att någon leverans blivit av.

AL Det senaste målet hann ni aldrig med alltså?

GL Nej, det är alltjämt inte avgjort men domstolen fortsätter. Det har ofta bytts domare, så att av de nio ursprungliga så finns det nu bara en som var med från början. Jag vill inte förtiga, att chefskapet för den stora domstolen med dess inbyggda politiska och emotionella motsättningar innebar en tung och pressande arbetsbörda. Vid min avgång 1984 var uppåt 80 personer anställda från 17 olika länder.

AL Ska vi gå in på det här som väl också var ganska omfattande med Egypten och Israel?

GL Egypten – Israel, ja. Efter krigen 1967 och 1973 mellan Israel och Egypten så enades man så småningom om en stilleståndslinje, som Kissinger var behjälplig med, och enligt denna så kom Israel att inneha hela Sinai. Sedan kom det märkliga besöket 1977, då president Sadat besökte Jerusalem. Det blev ett bejublat mottagande, och han talade inför Israels parlament. Det var en öppning i förhållandet mellan Israel och Egypten, och det följdes redan nästa år, 1978, av den berömda Camp David-konferensen med president Carter som ordförande. Man utarbetade ett förslag till fredsöverenskommelse som

undertecknades nästa år, 1979, i Washington, nu med Carter som vittne. Enligt fredsavtalet skulle Israel dra sig tillbaka ifrån Sinai ända till den gräns som en gång rått mellan Egypten och det gamla brittiska mandatet Palestina, som existerade mellan 1923 och 1948. Israel skulle få tre år på sig att dra sig tillbaka, och det gjorde israelerna.

Allting gick ganska smärtfritt, men det fanns 14 gränssnitt där parterna var oense om gränsens sträckning. Gränsen skulle gå från Gaza ner till trakten kring Eilat, där också Taba var beläget. Det bestämdes att parterna själva skulle försöka enas om de omstridda gränssnitten. Tvisten var i sak trivial. Det rörde sig om högst tio kvadratkilometer. Men det visade sig, som jag sagt förut, att ingen regering vågar frivilligt avstå från någon del av sitt land.

Efter fyra år så sa amerikanerna till parterna, att nu fick det vara nog. Nu får ni gå till skiljedom och vad då bestäms får ni finna er i. Spänningarna mellan de båda länderna är ju kända. Därför gick det inte på något annat sätt än att gå till skiljedom. Och nu var det frågan om hur man skulle göra med skiljedomarna.

Parterna skulle själva utse var sin skiljedomare, men varken Egypten eller Israel ville vända sig till några utomstående för att utse de tre neutrala domarna. Det fanns ingen som de ansåg sig kunna med odelat förtroende vända sig till. De var också väl medvetna om, att en skiljedomstols prestige till stor del beror på dess sammansättning. Grundligt och försiktigt bedrevs därför nomineringsförhandlingarna. Så småningom blev dock Pierre Bellet, som jag kände förut från tvisten mellan Iran och USA, och sedan professor Schindler från Zürich valda. Men när det gällde ordförande så gick det inte att enas. Om Israel

föreslog ett namn, så hade Egypten dubier, och tvärtom. Småningom kallar man på de två valda neutrala för att de skulle delta i överläggningarna, och till slut säger Bellet att vardera landet får skriva en lista på sju namn och lämna dem till honom. Han skulle aldrig visa listorna för någon. Och det visade sig då, att jag var den enda som fanns på båda listorna och som alltså hade godtagits både av araberna och israelerna.

På min kallelse kom båda huvudombuden och besökte mig i Stockholm, och vi gick igenom den yttre ramen för förfarandet. Detta skulle äga rum i Genève, och det skulle börja i Alabama-rummet, där jag var hemmastadd, och den här gången skulle till och med hela förfarandet genomföras där. Vi bestämde att vi skulle ha invigning av det hela den 10 december 1986. Den 10 december är dagen då man delar ut Nobels fredspris och är dessutom Human Rights-dagen i hela världen. Och vi träffades då i december och gick igenom procedurreglerna. Vi bestämde att tre veckor skulle räcka för den muntliga förhandlingen.

Det märkliga var här, att huvudombuden för Israel och Egypten var båda professorer från Cambridge, och det blev förhandlingar på hög nivå då de var utomordentligt skickliga. Jag har aldrig hört elegantare pläderingar. I de båda parternas stora delegationer återfann jag många av de välkända folkrättsjurister, som stadigt engageras för större internationella tvister.

När vi fem domare skulle besöka Sinai, var man noga med att skydda oss för propaganda från någon sida. Därför fick vi varken se pyramiderna eller besöka Klagomuren. Vi fick strikt hålla oss till flygplatser och Taba.

Taba var ju huvudsaken. Det var en plats nära

Eilat. Ett stort hotell och en fin badstrand, det var egentligen allt. Vi kom dit och skulle flyga med helikopter upp till de andra omstridda områdena längre upp längs gränsen. Israelerna innehade Taba och gjorde gällande att området inte tillhörde Sinai. Därför ville de inte lämna ifrån sig Taba, men egypterna sa att Taba är en del av Sinai.

Det hade förberetts en lunch där på hotellet, men egypterna förklarade genast att det vore otänkbart att gå in i detta hotell som är ett svartbygge på deras område. Då lovade källarmästaren att skicka ut lunchen till en oas i öknen, men maten fick inte ens vara lagad på hotellet. Då ingrep en norsk general, som var chef för en internationell bevakningstrupp som fanns längs gränsen, och han klarade utspisningen. Israel ville vid den tiden icke veta av FN-bevakning.

Vi genomförde sedan vår inspektion på platsen och for sedan norrut längs gränsen med helikopter. Därvid hamnade vi bland annat i en mycket otrevlig hagelstorm. Hemkomna till Genève fortsatte vi. I domen var alla fem domarna ense om gränsdragningen vid de nio nordligaste tvistepunkterna. Däremot var den israeliska domaren skiljaktig, när övriga domare tillerkände Egypten Taba-området. Domen verkställdes snabbt, och den israeliske ägaren av hotellet fick en ersättning på 38 miljoner dollar. Så var den tvisten ur världen.

AL Du har väl en ganska så unik erfarenhet av skiljedomar och skiljedomarskap så att säga?

GL Jag tror knappast någon svensk har skrivit under så många internationella domar och skiljedomar, framför allt om man räknar med domarna om ersättning till nazismens offer.

AL Kan Du tipsa lite grann om vad knepet är?

GL Du ska ha viss auktoritet, tålmod utan att vara långsam samt fantasi. Du ska också ha förmåga att absorbera ett stort och invecklat material och att identifiera de avgörande frågorna. Du ska vidare vara vänlig och visa respekt för båda parter, behandla dem lika och se till att de får tala lika länge. Vi satt i vissa fall med stoppur för att mäta att ingen talade längre än den andre.

AL Vad hade Du själv för egenskaper som var särskilt viktiga, tror Du, i det här fallet?

GL Det skulle väl vara dem jag nämnde här. Det var åtminstone det jag eftersträvade. Jag tror också, att jag har lätt att få människor från olika kulturer att fungera ihop.

AL Men ofta var det tydligt så, att man nästan fick laga lite efter läglighet. Det fanns ju inga regler, utan ni fick ju skapa allting själva ibland.

GL Ja, det är ju så att inom stora delar av folkkrätten finns det som Du säger visst svängrum, och man kan ta hänsyn till "justice and fairness". En annan fördel med att ha ett mål mellan stater, då allting är på folkrättsnivå, är att man aldrig kan överklaga domen till nationell domstol.

AL Passade det Dig ovanligt bra att just få fria händer på ett annat sätt än vad Du kanske skulle ha haft som justitieråd eller nåt sånt?

GL Ja, det måste ju på något vis ha passerat mig, och passerat parterna att ha mig. Men jag önskar, att man tidigare går till skiljedom. Det talas i stället om att man ska ha förlikning, och man ska ha medling, och att man då ska känna till kulturen och religionen i de båda länderna. Men kommer Du till en domstol, så har vi sedan århundraden ramar för proceduren, och det är inte tal om att man skall gå in på religiösa jämförelser etc., för då är man verkligen ute på hal is.

För mig har det också varit intressant att man

internationellt inte alls är lika rädd för äldre domare som man är i Sverige. I Taba-målet var till och med tre av de fem domarna över 75 år.

Efter domens avkunnande träffade jag för övrigt Egyptens dåvarande vice utrikesminister Boutros Boutros-Ghali, och han förklarade att parterna ville ha en ordförande som leder det hela med så pass mycket auktoritet att det inte blir några onödiga invändningar från parterna utan att de uppför sig med respekt, och – framför allt – att först vid hög ålder blir domaren verkligt oberoende. Man sneglar inte på nya uppdrag eller på karriär utan kan verkligen sitta där och göra sitt bästa. Och så är det nog – det har jag fått bekräftat från många kolleger.

AL Men hade man inte någon nackdel av att man trots allt blir lite tröttare med åren?

GL Jag tyckte inte det. Vi for omkring med helikopter och klättrade i bergen i Sinai.

AL Du har ju alltså det där med tyska utlandsskulder?

GL Ja, det finns en domstol som sitter i Koblenz, och som sysslar med Tysklands skulder från första världskriget. Det var ju så, att Versaillesfreden ålade Tyskland mycket stora skadeståndsbelopp, och tyskarna kunde inte klara det utan att låna ihop pengar. En del fick de från Ivar Kreuger, medan merparten av upplåningen skedde via de stora Dawes- och Young-lånen. Kreugerlånet är numera återbetalat, men de andra lånen skall inte i sin helhet betalas förrän år 2010.

Det finns en särskild domstol som sysslar med de där lånen och övervakar betalningarna. Där sitter tre allierade domare och tre tyskar samt en ordförande. När jag blev 85 tänkte jag avgå, men eftersom domstolen för närvarande inte har några mål, så tyckte regeringarna i Wash-

ington, London, Paris och Bonn att jag kunde fortsätta ännu en femårsperiod. Så jag är faktiskt förordnad tills jag blir 90 år.

AL Sedan måste Du berätta om hur det gick till när Du som den stora internationella juristen plötsligt blir riksmarskalk. Hur gick det till?

GL Jag var då president i hovrätten i Göteborg och blev plötsligt uppringd på kungens uppdrag av riksmarskalken, Stig Hson Ericson, som frågade om jag ville efterträda honom. Det var för mig helt främmande att bli riksmarskalk, men det är klart man tog upp det och funderade.

Jag ringde först min företrädare i Göteborg som var hovrättspresidenten Maths Heuman och frågade. Han sa, att om kungen frågar så måste man säga ja – så gjorde man på hans tid, men han sa att han kunde förstå att tiderna har förändrats något sedan dess. Jag ringde vidare till Lennart Geijer, som då var min chef som justitieminister, och han rådde mig att säga ja. Dessutom sa han, att om jag kommer till Stockholm som riksmarskalk och sedan avgår, så kommer jag att vara med i åtskilliga sammanhang som är av intresse. Men kom jag som pensionerad president så vore jag nog helt bortglömd. Och det där var nog alldeles riktigt och blev nog avgörande för mig. Dessutom sa han att Olof Palme, som då var statsminister, hade godkänt konungens förslag med tillägget att det där nya uppdraget skulle nog Lagergren ”sköta snyggt”.

Sedan kom jag till Stockholm, och det blev precis som Lennart Geijer hade sagt. Jag kom in i åtskilliga styrelser, bland annat hos Ericsson och SEB, och jag blev invald i Vitterhetsakademien. Mycket viktigt för mig personligen blev också ordförandeskapet i styrelsen för Raoul Wallenberg-institutet för mänskliga rättigheter i

Lund. Jämte livlig och lycklig samvaro med min stora familj – tio barnbarn – bereder mig besöken hos Vitterhetsakademien och Nya Sällskapet, där jag var ordförande 1977–83, alltjämt stor glädje och stimulans. Och intresset för internationell politik vidmakthåller jag genom kontakterna med min käre måg, Kofi Annan, FN:s generalsekreterare, gift med min dotter Nane.

Så det var nog riktigt att sluta i Göteborg i god tid och installera sig som riksmarskalk i Axel von Fersens rum.

AL Hur såg det ut?

GL Ja, det lilla vackra rummet var bland annat inrett med tapeter av gyllenläder.

AL Och så fick Du hans riksmarskalkstav också?

GL Ja, Axel von Fersens stav använde man vid mycket högtidliga tillfällen, t.ex. statsbesök.

AL Vad gör man som riksmarskalk, egentligen?

GL Jag var nummer 50 i raden av riksmarskalkar. Sådana har funnits sedan 1441, ibland med lite olika titlar men med samma uppgifter. Man har hand om kungens kontakter med regering och riksdag, och man är chef för personalen, under kungen givetvis, och man är ordförande till exempel i Waldemarsuddes styrelse och har tillsyn över Ridderholmskyrkans inredning med alla gravmonumenten där och dessutom följer med tjänsten diverse udda uppdrag. Så allt som allt kommer man i kontakt med väldigt många människor.

Mitt första stora uppdrag blev det kungliga bröllopet den 19 juni 1976, en sagolik upplevelse.

Jag fick som personalchef vara med om när ett hov för första gången slöt kollektivavtal med arbetstagarnas organisationer. Med avvikelser från vad eljest är brukligt, var vi ense om att arbetstagarna inte skulle kräva insyn i kungens

ekonomi. Strejker skulle också vara uteslutna i samband med statsbesök, och tvister skulle ej avgöras av Arbetsdomstolen med offentlig procedur utan av en skiljedomstol.

AL Ett intryck man kanske har av ett hov, även det svenska hovet, är att det går lite stelt till med gamla regler och gamla sedvänjor.

GL Det är nog inte så gammaldags som man tror. Det är ganska moderniserat med alla moderna utrustningar, och som personalen är ganska fåtalig så får man arbeta hårt och effektivt. Det är klart, ceremonierna vid statsbesök kan man väl säga är gammaldags. Men många tycker det är vackert, och när kungen är ute i andra länder så är det ju likadant. När statscheferna vid galamiddagar utbyter hälsningar så är det synd att inte teve någon gång är närvarande, för ibland är det en liten upplevelse. Jag kommer särskilt ihåg en gång, när en vacker kvinnlig president från Island var här och höll ett synnerligen poetiskt tal som teve tyvärr negligerade.

AL När Du blev riksmarskalk 1976, då hade ju alla de stora reformerna i författningen genomförts, och gamle kungens tid var förbi, och den nya kungen hade tillträtt. Men var det inte så, att Du ändå upplevde vissa förändringar, till exempel i och med att det föddes en prinsessa?

GL Ja, efter prinsessan Victoria föddes en prins, Carl Philip. Han blev då kronprins, enligt den äldre lagen, vars ändring då bara hade godtagits av riksdagen en gång. Här gällde det en grundlag. Men när det vilande ändringsförslaget blev definitivt, så skulle den förstfödda ha företräde till tronen oavsett kön, och därmed blev Victoria kronprinsessa.

AL Enligt *Nationalencyklopedin*, om man slår upp ordet "Riksmarskalk", så står det att riks-

marskalken inte längre än till 1982 kallades ”excellens”, och Du skulle då vara Sveriges sista ”excellens”.

GL Det stämmer inte. Utan det var så, att Olof Palme en gång kom upp till gamle kungen och sa ”att nu tänker vi, statsministern och utrikesministern, avstå från excellenstitlarna, och vi utgår från att riksmarskalken också ska lägga av titeln som excellens”. Men kungen hade då ingen avsikt att ändra titelfrågan inom hovet. Jag var därför ”excellens” och under tiden för mitt förordnande och motsvarande har gällt för mina efterträdare Sten Rudholm, Per Sköld och Gunnar Brodin. Se de årliga hovkalendrarna!

AL När Du nu arbetade som riksmarskalk, så bedrev Du samtidigt Din internationella verksamhet?

GL Ja, det gick.

AL Kan man säga, att Du fick någon nära kontakt med kungen?

GL Ja, det är ju klart. Jag var ju inne och föredrog ärenden titt och tätt, och jag föranledde också att kungen och drottningen varje tisdag hade ett möte med de högsta cheferna inom hovet. I arbetet hade vi goda förhållanden, men vi åkte ju inte slalom tillsammans.

AL Ni var inte kompisar?

GL Vi sågs ofta i Storlien, för jag hade årligen med mig min familj dit, och där hade ju kungen sin sportstuga.

AL När Du nu antagit det här med att bli riksmarskalk, så sa Du att Du hade kanske inte pre-

cis tänkt Dig något sådant. När Du nu ser tillbaka, tycker Du då att detta att ha varit riksmarskalk gav Dig någonting?

GL Ja, det var ju ett helt nytt inslag i livsödet, helt skilt från allt vad jag upplevt förut. Dessutom var det väldigt många intressanta människor jag träffade på det viset. Det var en upplevelse, det tycker jag. Och så länge vi har monarki skall ju också hovet fungera väl.

AL Tror Du inte att vi kommer att ha kvar monarkin?

GL Jo, jag ser inget annat. Opinionsundersökningarna visar ju på ett väldigt starkt stöd för kungaparet och monarkin.

AL När vi nu har samtalat om delar av Ditt liv, så har Du ibland sagt ”att det var en lycklig period”. Vilket Du upprepat vid flera tillfällen. Det var många sådana perioder.

GL Ja, det kan jag säga, det går jag med på; jag har ju fått ägna större delen av mitt professionella liv åt ”the noble art of international arbitration”.

AL Inte särskilt många tråkiga perioder, tydligen.

GL Nej, det har det nog inte varit annat än att Raoul Wallenbergs öde alltid har varit en stor tragedi för hela familjen.

AL Sedan har Du hållit Dig frisk också, tydligen.

GL Ja, hittills, och det är jag tacksam för.

AL Tack för samtalet!

GL Tackar.

Personval i Karlskrona 1896

Striden om kandidatnomineringen – Wilhelm Dyrssen mot Edvard Svensson

LARS-ERIK HANSEN

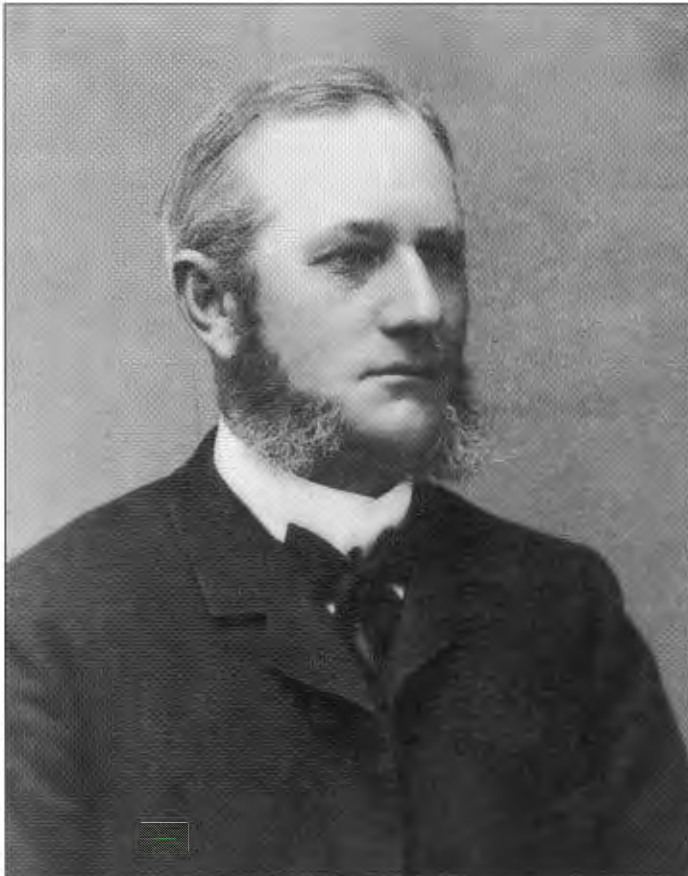
Valet i Karlskrona 1896 till riksdagens andra kammare, som gällde ett mandat mot tidigare två, var starkt personcentrerat till de två kandidater, om vilkas kompetens och vilja att bäst företräda bygdens och valmanskårens intressen det stod en stundom bitter strid bland den politiskt medvetna borgerligheten, bl.a. återspeglad i (den borgerliga) lokalpressen. Den ena av kombattanterna var en nykomling, en partipolitiskt obunden konservativ, den relativt unge och politiskt oprövade sjöofficeren kapten Wilhelm Dyrssen¹, medan den andre var en från riksdagen politiskt erfaren centerman, Edvard Svensson.

Man bör nog erinra om att denna valstrid utkämpades 1896, alltså före demokratins genombrott i Sverige, då endast relativt välbeställda män hade rösträtt och innan partiväsendet var fullt utbildat i vår tids mening till de 'partipapparater' som de senare blev. Socialdemokratiska partiet, som ännu befann sig i sitt embryonala skede, var inte representerat i Sveriges riksdag.

Varken liberaler eller konservativa hade vid denna tid organiserats i rikstäckande partier med centrala kanslier. Partierna var ännu endast tämligen löst organiserade politiska intresseföreningar, vilka var helt självfinansierade, alltså helt utan det ansevärdiga statsunderstöd som de idag uppstår. Valet 1896 angick alltså inte folket i dess helhet, utan endast det övre samhällsskiktet.

Uppgiften är här att beskriva och förklara valstridens förlopp och utgång, varvid problemställningen är koncentrerad till frågan varför Dyrssen förlorade valstriden, trots att han synbarligen hade goda utsikter att avgå med segern, dels som en oförbrukad kraft, dels som sjöofficer och konservativ med betydande uppbackning i den borgerliga marina staden Karlskrona, som av hävd är förankrad till flottan.

Artikeln börjar med en kortfattad och allmänt hållen redogörelse av bakgrunden till den rikspolitiska situationen fram till 1896. Mot denna bakgrundsbeskrivning torde man lättare förstå de båda kombattanternas politiska stånd-

Edvard Svensson. Foto: Riksdagens arkiv.

punkter och därav även kunna dra vissa slutsatser om valstridens utgång.

Själva denna valstrid har tidigare aldrig redovisats i någon sammanfattande offentligt tillgänglig avhandling. Basmaterialen består därför uteslutande av pressklipp från lokaltidningarna *Blekinge Läns Tidning*, *Blekinge-Kuriren* och *Karlskrona Weckoblad*, vilka tog mestadels ställning för eller emot de båda riksdagskandidaterna. Litteraturen som används för beskrivningen av den politiska tidsatmosfären och de politiska

striderna har främst inhämtats från *Svensk Historia*, del II av Sten Carlsson, *Riksdagen genom tiderna* av samme författare och *Karlskrona 300 år*, del II av Rune Hillbom.

Tullstriden

Under 1880-talet hade i Sverige tullfrågan blivit brännande och fortför ett stycke in på nästa decennium att väcka politiska strider. På grund av den ökade tillgången på spannmål hade priserna

börjat sjunka kraftigt. Därav uppstod en stark tullvänlig rörelse, som genom att införa tullar ville skydda det svenska jordbruket från billig utländsk konkurrens. Den mycket hetsiga tullstriden medförde en omstöpning av partiförhållandena i riksdagen. Lantmannapartiet sprängdes 1888 i två skilda partier: Nya lantmannapartiet, som var tullvänligt och konservativt, och Gamla Lantmannapartiet, som hyllade frihandelns principer och var allmänt liberal. Den gamla Centern (tidigare kallade "ministeriella" eller "intelligen") tog ställning för frihandel.

Tullstridens nya partibildningar innebar inte bara att de gamla partierna sprängdes och omformades, också den gamla motsättningen mellan 'herrar' och 'bönder' upphörde för att ersättas av en ny uppdelning: *konservativa* mot *liberala*. Godsägare och småbrukare liksom industriföretagare och hantverkare kunde stå på samma sida och räknas till de konservativa och tullvännerna av den gemensamma fruktan att utkonkurreras av den till synes ohejdade importen som de liberala och frihandelsvännerna stod för. Vidare kunde man nu skönja början till de senare riksorganisationerna. Tullvännerna bildade under 1880-talet en särskild förening Svenska arbetets vänner, som skulle förmedla den protektionistiska propaganda ute i landet. På frihandelsidan bildades Föreningen mot livsmedelstullar, som kom att spela en betydande roll för att sprida frihandelsvänliga åsikter och även förståelse för frihandelns betydelse i ett något längre perspektiv som motor för ett mera dynamiskt jordbruk och industri (genom att stimulera handel) och som det effektivaste sättet att – genom konkurrens också med utländska produkter – hålla priserna nere till konsumenternas bästa.

Bildandet av dessa landsomfattande föreningar innebar en märkbar aktivisering. Partiernas tidigare isolering bröts och partipolitiken blev i fortsättningen av stort allmänt intresse, inte bara något som främst angick riksdagsmännen. Pressen började bli en tredje statsmakt.

Rösträttsfrågan i förgrunden på riksplaneln

När tullfrågan förlorade något av sin aktualitet på 1890-talet ersattes riksföreningarna för och mot tullar av andra opinionsbildande politiska organisationer. På den konservativa och tullvänliga sidan bildades Fosterländska förbundet och Agrarförbundet, på den liberala och frihandelsvänliga sidan uppstod den allt mäktigare rösträttsrörelsen som den folkligt inriktade politikens målsman.

Flertalet arrendatorer, småföretagare, lägre tjänstemän och arbetare saknade rösträtt, då de inte uppfyllde kravet på att äga en fastighet taxerad till minst 1000 riksdaler eller ha en årsinkomst på minst 800 riksdaler. Kvinnorna hade ingen rösträtt. Kraven på allmän rösträtt blev allt otåligare och ställdes allt kraftfullare. Politikerna kände trycket från dessa reformivrare. Ingen riksdagsman kunde slinka undan utan måste ta ställning för eller emot. För den allmänna rösträttens anhängare var denna en rättvisesak, frågan gällde om samhället skulle vara hela folkets angelägenhet eller blott de besuttnas.

Försvarsfrågan

Försvaret har av tradition varit högerns eller de konservativas hjärtefråga: ett starkt försvar upp-

fattas inte bara som rikets värn mot yttre fiender utan även som en sorts garant för inre stabilitet.

År 1892 lyckades statsminister Erik Gustaf Boström genomdriva en bred uppgörelse om försvaret mot bakgrund av en viss oro i omvärlden: den tilltagande russifieringen av Finland (som efter 1809 var förenat med det tsaristiska Ryssland i en personalunion) och det alltmer spända läget i Norge (som hotade att spränga unionen med Sverige). Arméns krav blev då relativt väl tillgodosedda, medan flottan kände sig akterseglad.

Inflyttning till städerna, begynnande urbaniseringsproblem

I slutet av 1800-talet skedde i oavbruten takt inflyttning från landsbygden till städerna, också till mindre städer som Karlskrona. Orsaken var den industriella revolutionen: landsbygdens befolkningsöverskott drogs till städernas industrier, fastän långt ifrån alla fick arbete.

Inflyttningen till Karlskrona började i huvudsak på 1870-talet. Antalet anställda i stadens växande småindustrier ökade oavbrutet. Omkring sekelskiftet arbetade nästan lika många i stadens verkstäder som vid Karlskronavarvet. De ökade kraven på bostäder, skolor, sjukvård, sanitära förhållanden, fattigvård m.m. kunde inte tillmötesgå på ett rimligt sätt av bristande resurser till denna offentliga service.

Det fanns alltså ett växande stadsproletariat vid 1896 års val som saknade både rösträtt och ett riksdagsparti som främst företrädde dess intressen.

Ryktesspridning om underlöjtnant Svenssons kandidatur

En märkbar oro präglade upptakten till riksdagsmannavalet i Karlskrona 1896, sedan det blev uppenbart att staden i Andra kammaren kunde representeras av antingen en liberalt orienterad centerman som förordade frihandel och utvidgad rösträtt eller av en partipolitiskt fristående konservativ nykomling som förhöll sig osäkert avvaktande till alla nymodigheter.

Tidigare hade den sydsvenska örlogsstaden representerats i riksdagens andra kammare av två respektabla män, den protektionistiskt orienterade marindirektören Lilliehöök och den frihandelsvänliga centermannen Svensson. Därmed rådde en viss balans mellan de båda lägren. Men nu hade Lilliehöök behagat flytta från orten och kunde därför inte komma i fråga som riksdagskandidat för Karlskrona.² Staden saknade därmed en motkandidat till frihandelsvännen Edvard Svensson. Valkampen blev därför dramatisk tillspetsad, och en påfallande nervositet präglade stundom den offentliga debatten.

Det började med vissa rykten om huruvida Edvard Svensson skulle ställa upp till omval eller om han till följd av försämrad hälsa föredrog att ställa sin plats till förfogande.³ Den frihandels- och frihetsvänliga *Blekinge Läns Tidning* (BLT) hade förklarat, att den likaledes frihandels- och frihetsvänlige Svensson skulle bli återvald.⁴ Örlogsstadens andra dagliga tidning *Blekinge-Kuriren* (BK/Kuriren) menade, att till dags dato (den 16/7 1896) hade endast nykterhetsrörelsens tidning *Fyrbåken* blankt förnekat alla cirkulerande uppgifter om att Svensson inte skulle ställa upp i detta val. Men denna nykterhetstidskrift var föga

*Wilhelm Dyrssen.
Foto: Krigsarkivet.*

trovärdig, kommenterade Kuriren.⁵ BLT blev uppbragt och betecknade tidningskollegans påstående som 'lömskt'. BLT hade tidigare kontaktat Svensson inför snarlika rykten, varvid denne bestämt avvisade uppgifterna. Svensson hade vid det tillfället meddelat valmännen att han stod till deras förfogande. BLT manade valmännen till vaksamhet och inte låta lura sig av rykten.⁶ BK genmälde att Svensson hade tvekat att anta en

förnyade kandidatur på grund av försämrad hälsa. Detta hade Svensson sagt till flera personer. Men, fortfor BK, om Svensson verkligen ville bli återvald, hade tydligen hans hälsa förbättrats, vilket tidningen för sin del endast kunde hälsa med glädje.⁷ För att undanröja alla tänkbara missförstånd hade Svensson personligen till yttermera visso framfört också till BK ett meddelande att han stod till valmännens förfogande.

Svensson hade högst inofficiellt uttalat en önskan att avgå som riksdagsman men endast på det villkoret att marindirektör Lilliehöök kunde fortsätta att representera Karlskrona i Andra kammaren, vilket inte var fallet efter dennes förflyttning till annan ort. Svensson framhöll att han hade uttalat detta endast till ett fåtal personer högst privat och sålunda inte var avsedd att föras vidare till offentligheten. Svensson förnekade även mycket bestämt att han av hälsoskäl inte skulle kunna fullt nöjaktigt fullgöra sitt riksdagsarbete. Under hela sin tid i riksdagen hade han varit sjuk endast i tre dagar.⁸ Därmed skingrades alla tvivel om att Svensson ånyo var redo och stod till valmännens förfogande.

Blekinge-Kuriren lanserar en egen kandidat

Den konservativa BK var föga böjd att understödja och hurra för den liberala centermannen Svensson i valkampen utan föredrog en kandidat efter eget sinne, och lanserade en synbarligen kompetent person som ersättning för Lilliehöök. Personen i fråga var kapten Wilhelm Dyrssen, en duglig sjöofficer och tillika meriterande som redaktör för den i officerskretsar i örlogsstaden uppskattade tidskriften *I Sjöväsendet*. BK trodde att officerskåren och stadens konservativa skulle rösta på denne man, som gjort sig väl förtrogen med flottan och presterat banbrytande insatser. BK framhöll även, att Dyrssen hade god förmåga att uttrycka sig klart och redigt i tal och skrift. Dessutom var Dyrssen en man i sina bästa år, 38 år gammal.⁹

Tidningskollegan BLT var avgjort mindre entusiastisk och påpekade att Dyrssen var okänd

bland folk i allmänhet,¹⁰ att han hade varit bosatt i Karlskrona endast i tre år,¹¹ vartill kom att Dyrssen saknade all erfarenhet av riksdagsarbetet. BLT ställde som kontrast den allmänt välkände, betrodde och politiskt erfarne Svensson. Den liberala tidningen ställde den retoriska frågan, om de verkligen är förnuftigt att byta ut en känd och duglig man mot en okänd och oprövad.¹²

Karlskrona Weckoblad förordar en tredje man

Den tredje lokaltidningen i örlogsstaden, *Karlskrona Weckoblad*, lanserade en tredje kandidat, en välkänd och betrodd man, nämligen viceamiralen Fredrik Wilhelm von Otter. Denne satt visserligen redan i riksdagen, fastän inte i Andra kammaren utan i Första kammaren.¹³ Att von Otter därmed var diskvalificerad för inval i AK, syntes inte nämnvärt bekymra Weckobladet, som var djupt förvissad om att viceamiralen skulle vinna många trogna och förväntansfulla väljare i andrakammarvalet och på det mest värdiga sättet representera örlogsstadens intressen.¹⁴

Men von Otter, som också satt i Karlskronas stadsfullmäktige sedan 1889 och tillika var dess ordförande, nödgades lämna Weckobladets välmenande propå därhän. I en insändare framförde viceamiralen sitt djupt kända tack till Weckobladet för visat intresse samtidigt som han – med ett vemodigt beklagande – avböjde den omtänksamma inviten.¹⁵ Därmed var det förslaget ur världen och Weckobladet utan egen kandidat för att i valet och kvalet mellan Dyrssen och Svensson luta åt att stödja den förre i samverkan Kuriren – till Länstidningens illa dolda förtret.

Stationsaffären

Valkampen hettade till, när BLT plötsligt ställde en utmanande fråga, närmast riktad till kollegan Weckobladet: – Vad vet man egentligen om denne Kapten Dyrssen? Och sedan tillade: Tillhörde han den grupp officerare som till varje pris ville flytta flottans huvudstation från Karlskrona till Stockholm?¹⁶

Inlägget väckte genast oro och vållade livlig debatt i lokalpressen, där det spilldes många ord för att skingra uppkomna missförstånd utan att den mot Dyrssen riktade misstron ville upplösas.

Oro bland väljarna – Dyrssen måste ge besked

Karlskrona Weckoblad publicerade två insändare, signerade av några väljare i staden, vilka underströk vikten av att ett allmänt valmöte snarast utlystes. På detta allmänna valmöte skulle kapten Dyrssen avkrävas klara besked. Ty innan man kunde ta ställning för eller mot hans kandidatur måste man veta vilken åsikt han företrädde i stationsfrågan. ”Valmän af stadens borgerskap”, som hade undertecknat den ena insändaren, förutspådde under nuvarande situation Svenssons seger. En insändare under signaturen ”Valberättigad” ansåg för sin del, att BLT hade bestyrkt att Dyrssen ville förflytta stationen i Karlskrona till Stockholm, trots att Kuriren försäkrade att Dyrssen aldrig sagt sig vilja göra något slikt. Signaturen ”Valberättigad” krävde en förklaring av Dyrssen personligen. Weckobladet betvivlade att Dyrssen ville förflytta Karlskrona-stationen men framhöll för sin del att dennes kandidatur förutsatte full klarhet i frågan.¹⁷ BLT uppgav, att

Dyrssen åtminstone tre månader tidigare velat flytta flottans huvudstation till Stockholm, detta var allmänt känt inom marinen i staden. Den liberala tidningen gjorde vidare gällande, att närmare efterforskningar givit vid handen att Dyrssens kandidatur inte kom från stadens officerskår, som man först hade trott, utan var styrd från Stockholm och att Fosterländska förbundet, en ultrakonservativ organisation, var inblandad i nomineringen av Dyrssen.¹⁸

Dyrssen söker lugna de oroliga i ett första inlägg

Dyrssen hade alltså hamnat i en snålblåst av anklagelser och misstänkliggöranden att umgås med hemliga planer till förfång för örlogsstaden, därtill i maskopi med en utomstående organisation, vars intressen bl.a. var att gynna huvudstaden på Karlskronas bekostnad. Inför detta såg sig Dyrssen nödsakad att förklara sig i skrift inför offentligheten. I ett inlägg dementerade han kategoriskt alla uppgifter om att han skulle vilja förflytta stationen i Karlskrona till Stockholm. Beträffande liberalernas påstådda vetskap om Dyrssens inställning för ”ca tre månader sedan” påpekade Dyrssen att han lämnat uppgifter till hr Svensson, avsedda att användas i riksdagen just till *försvar för Karlskrona-stationen*.¹⁹

Efter detta klarläggande upplyste Kuriren, att det var underlöjtnant Svensson som först hade sagt att kapten Dyrssen ville flytta Karlskrona-stationen till Stockholm, detta hade skett på Kurirens redaktion.²⁰ Ryktena om Fosterländska förbundets påstådda roll i valstriden avfärdade den konservativa tidningen som fria fantasier. Kuriren krävde avslutningsvis att den liberala tid-

ningskollegan BLT skulle lägga alla korten på bordet.²¹

BLT hade emellertid inga efterlysta kort att lägga på bordet, utan gick endast till taktisk reträtt för att gå på offensiv på nytt genom att framhärda i sin kritiska skepsis till skyddslingen Svenssons antagonist: Dyrssens inlägg var otillfredsställande, menade den liberala tidningen. När Dyrssen uttryckte sin önskan att Karlskronas *station* borde bibehållas besvarade han därmed inte frågan om han ville att *huvudstationen* borde flyttas till Stockholm. Frågan gällde inte om flottbasen i Karlskrona helt skulle upphöra utan om den skulle väsentligen inskränkas till förmån för Stockholm.²²

Weckobladet genmälde, att det var begripligt och i sin ordning, att Dyrssen inte använde ordet 'huvudstation', eftersom denna benämning inte begagnas inom flottans reglemente.²³

Underlöjtnanten Edvard Svensson lämnar en förklaring

Ledamoten av riksdagens andra kammare Sven Theodor Palme var anhängare av utvidgad rösträtt och införande av proportionellt valsätt till riksdagsutskottet samt förordade sparsamhet i den militära förvaltningen.²⁴ Denne Palme, som senare anslöt sig till Folkpartiet, var sålunda en tidstypisk liberal och det var han som hade väckt en motion om att bygga en ny flottbas i närheten av Stockholm samtidigt som han argumenterade mot en förläggning av huvudstationen i Karlskrona därför att det där var lätt att stänga in flottan och även lätt att förstöra basen genom bombing. Detta var bakgrunden, meddelade Svensson, till att han kontaktade en officer i Karlskro-

na för att inhämta erforderlig information. Denne officer sände därefter Svensson en promemoria (PM), där han beskrev överdrifterna i hr Palmes argumentering mot huvudstationens förläggning i Karlskrona. Det framkom att detta PM hade officeren utarbetat tillsammans med Dyrssen. Svensson påpekade emellertid, att det var från denna PM och ett efterföljande brev som han hade funnit att de båda sjömilitära författarna ville flytta huvuddelen av flottan till Stockholm.²⁵

Denna förklaring av Svensson väckte undran och tillfredsställde inte Kuriren som fann Svenssons slutsatser ologiska: å ena sidan försvarar Dyrssen huvudstationen i Karlskrona mot ett angrepp från en liberal riksdagsman, men å andra sidan vill Dyrssen att huvudstationen i Karlskrona skall förflyttas till Stockholm, enligt Svensson. BK undrade om Svensson förstätt innehållet i promemorian.²⁶

PM-författaren framträder till Dyrssens försvar

I Kuriren framträdde PM-författaren med en klaggörande insändare, signerad "S Natt och Dag", i vilken denne uppgav att han tillsammans med Dyrssen på begäran av Svensson framfört de viktigaste argumenten mot riksdagsman Palmes uttalanden om Karlskronas sårbarhet, varvid man bl.a. framhöll svårigheten för en fiende att beskjuta och med säkerhet träffa Karlskrona (från havet, ty flygangrepp var ju vid denna tid inte aktuella). Vidare redovisade PM-författarna att det faktiskt var ett svårt företag att blockera staden. Med denna PM ville författarna skapa ett underlag till försvaret för Karlskronas flottbas. I

det efterföljande brevet uppgav S. Natt och Dag, att han hade konsulterat kapten Dyrssen. Denna information meddelades Svensson för att ge särskild vikt åt innehållet i promemorian.²⁷

Efter denna insändare av Natt och Dag förklarade Weckobladet att stationsfrågan var avförd ur debatten och knappast längre kunde läggas Dyrssen till last. Tidningen var även av den uppfattningen att turerna i stationsaffären snarare ökat än minskat tilltron till Dyrssen.²⁸

Dyrssens andra insändare – BK:s polemik mot BLT:s angrepp på Dyrssen

I ännu en insändare framhöll Dyrssen att det faktiskt inte existerade någon huvudstation: det fanns två flottbaser i Sverige, den ena i Karlskrona, den andra i Stockholm. S.T. Palmes riksdagsmotion om att flottans huvudstation skulle förläggas till Stockholm avvisade Dyrssen, som hävdade att Palmes argument om bl.a. lättheten att bomba Karlskrona (från havet) var ohållbara: fienden fruktade Kungsholms fästning (utanför själva stadens inlopp), grund, torpedbåtar och de skogklädda öarna i skärgården, som skymde sikten för en angräpare. Dessutom skulle den relativt begränsade ammunitionstillgången på fiendens ankommande fartyg göra ett flottanfall alltför kostsamt för honom.

Förslaget att flytta nästan all materiel från flottan i Stockholm till Karlskrona var enligt Dyrssen lika befängt som det tidigare uppslaget. Dyrssen framhöll, att det kustlånga Sverige behövde två större flottstationer, varigenom en angräpare skulle vara tvungen att dela sina resurser på båda baserna och därmed försvagas. Dyrssen hävdade till sist, att valstriden om flottans

stationer endast gagnade de krafter som ville stoppa alla anslag till sjöförsvaret.²⁹

Dyrssens senaste inlägg föranledde Kuriren att undra om Svenssons avsikt med utspelet mot Dyrssen hade varit att vilseleda mindre insatta personer i samhället. Den konservativa tidningen ansåg att Svenssons trovärdighet hädanefter hade krympt och var liten.³⁰

Sedan sökte Kuriren visa hur *Blekinge Läns Tidning* stegvis hade modifierat sin uppfattning om Dyrssen i stationsfrågan. Först hade den liberala tidningskollegan uppgivit att Dyrssen ovillkorligen ville flytta huvudstationen från Karlskrona till Stockholm, senare förklarade BLT att Dyrssen var "en ivrig anhängare av idén" att flytta Karlskronastationen, varefter BLT hävdade att Dyrssen hade förespråkats att det som gavs till Stockholm skulle tas från Karlskrona. Kuriren tyckte att detta misstränkliggörande var föga förtroendeingivande.

Arbetareföreningen anordnar valmöte

Arbetareföreningen, som var en lokalförening i Karlskrona på liberal grund med syfte att förekomma splittring mellan arbetsgivare och arbetstagare,³¹ sammankallade sina medlemmar till ett valmöte för att välja en representativ kandidat för Karlskrona. Vid den diskussion som utbröt ansåg flertalet talare att en lämplig kandidat för dem borde verka för progressiv beskattning och i övrigt ansluta sig till Folkpartiets program. Även den frihandelsvänliga centerns grundsatser kunde godtas, eftersom de låg så när liberalernas (i Folkpartiet). En av talarna framhöll, att centermannen Edvard Svensson förespråkade frihandel och utvidgad rösträtt,

varefter mötesdeltagarna, som huvudsakligen bestod av yrkesarbetare, underofficerare, lägre tjänstemän och mästare, till slut enades om att rösta på Svensson i det förestående andrakammarvalet.³²

Allmänt valmöte utlyst av stadsfullmäktige

Veckan före andrakammarvalet var det allmänt valmöte i Karlskronas rådhusallé efter kallelse från stadsfullmäktiges ordförande amiral von Otter och t.f. borgmästaren J. Kindgren. De närvarande utsåg von Otter till valmötets ordförande, varefter denne uppmanade mötesdeltagarna att dryfta sin mening om de föreslagna kandidaterna till det förestående andrakammarvalet.

Kommendör F.W. Lenman sade, att det var väl bekant vad Svensson hade för uppfattning, men att åtminstone han hade endast en vag föreställning om Dyrssens inställning i de för Karlskrona så angelägna frågorna, varför Lenman föreslog att de båda kandidaterna skulle redogöra för sina respektive ståndpunkter.

Kommendörkapten Thorsell, som sedan tog till orda, ansåg för sin del att underlöjtnanten Svensson i riksdagen väl hade tillgodosett örlogsstadens intressen, varför det inte fanns skäl att byta ut honom, när han nu ånyo ställde sig till förfogande. Visserligen var Thorsell motståndare till allmän rösträtt och ogillade därför Svenssons ståndpunkt i just den frågan, men han ville inte göra någon stor affär av denna meningsskiljaktighet. Då Thorsells kunskaper om Dyrssens åsikter var lika torftiga som Lenmans, önskade också han att Dyrssen inför valmötesdeltagarna redogjorde för dem.³³

Dyrssen hörsammade denna begäran och började tala (sedan han fått det av mötesordföranden beviljade ordet). Han ansåg, att valmännen hade all rätt att få klarhet om hans politiska åsikter, om vilka det nog rådde viss oklarhet, eftersom han tidigare inte hade varit offentligt verksam inom politiken. Enligt Dyrssen var försvarsfrågan den viktigaste av alla frågor i riksdagen, då försvaret, särskilt sjöförsvaret, var rikets enda fungerande skydd mot yttre våld.³⁴ Dyrssen beklagade, att försvarsfrågan aldrig fick en tillfredsställande lösning vid 1892 års urtima riksdag, där beslut endast fattades om förbättring av landförsvaret. Dyrssen gjorde gällande, att en riksdagsman från Karlskrona främst borde verka för att flottan fick de anslag som den behövde, och han betonade vikten av att allmänheten informerades om flottans centrala betydelse.³⁵

Andra politiska frågor ansåg Dyrssen vara mindre betydelsefulla. Han tillhörde inget politiskt parti men stod närmast den riksdagsgrupp som kallades "samhällsbevarande", och som sådan intog han en avvaktande och något skeptisk hållning till dem som ville införa allmän rösträtt i den alltmer brännande rösträttsfrågan. Svenska folket var ännu inte moget för allmän rösträtt, enligt Dyrssen, som dock inte ville avvisa kraven på *utvidgad* rösträtt, bara tillräckliga garantier skapades för att oansvariga grupper, som saknade känsla för "landets sunda utveckling", ställdes utanför beslutsprocessen.³⁶ I tullfrågan önskade Dyrssen inga förändringar. Skattesystemet borde vara proportionellt i förhållande till inkomsten.³⁷ I unionsfrågan eftersträvade Dyrssen en lösning "genom lugna överläggningar utan ensidiga eftergifter". Slutligen uppgav Dyrssen, att han inte i förväg kunde fastslå hur han skulle rösta i olika

frågor, han ville inte binda sig vid något parti, men han lovade att noga sätta sig in i de frågor som behandlades och rösta efter egen samvetsgrann övertygelse.³⁸

När sedan underlöjtnanten och riksdagsmannen Edvard Svensson fick ordet, nöjde han sig med att summariskt sammanfatta sina åsikter och ställningstaganden, då dessa redan torde ha varit mötesdeltagarna välbekanta. Därjämte skulle Svensson något bemöta och granska sin motkandidats åsikter och ställningstaganden.³⁹ För Svensson var försvarsfrågan viktig, men inte den enda viktiga fråga som en betrodd riksdagsman måste driva i riksdagen. Svensson hade röstat för 1892 års urtima beslut, trots att han var otillfredsställd över att de anslagna medlen till sjöförsvaret var otillräckliga. Svensson medgav, att han personligen saknade de fackkunskaper inom det marina försvarsområdet som hans motkandidat hade. Men han var redo att alltid konsultera sakkunniga som kapten Dyrssen, och han hade alltid verkat efter allra bästa förmåga för en funktionsduglig flotta och skulle även framdeles göra detta, därest han finge förnyat förtroende att i riksdagen företräda Karlskronas valmanskår.⁴⁰ Rösträttsfrågan var för Svensson den kanske viktigaste.⁴¹ Om rösträttskalan inte sänktes till 500-kronorsstrecket, kunde motståndet väntas bli så starkt, att man blev nödsakad att göra än större eftergifter än vad han föreslagit.⁴² Enligt Svensson borde ”i princip” för allmän rösträtt, men för närvarande var, menade han, en sådan reform olämplig. Svensson var motståndare till livsmedelstullar, men ansåg, att då staten behövde tullinkomsterna och inte ville höja skatterna, så var det inte praktiskt genomförbart att riva ned tullarna.⁴³ Svensson framhöll, att det fanns ett parti

som ville höja livsmedelstullarna och att detta tullvänliga parti kunde stärka sin ställning i riksdagen med fler invalda agrarer som ensidigt företrädde jordbrukets intressen. Svensson skulle i riksdagen föra en måttligt frihandelsvänlig politik och motverka de tullvänliga tendenserna.⁴⁴ I skattefrågan förespråkade Svensson progressivitet i skatteskalen och obligatorisk självdeklaration.⁴⁵ I unionsfrågan hänvisade Svensson till unionskommittén och ansåg att man borde invänta resultatet av dess verksamhet, innan det fanns skäl att uttala någon bestämd mening i denna fråga – tills vidare var det olämpligt att tala om ”ensidiga eftergifter”, i övrigt slöt han helt upp på regeringens sida i unionsfrågan.⁴⁶

Efter Svensson tal tillfrågades Dyrssen av redaktör Hellström (redaktör för nykterhetsrörelsens tidskrift *Fyrbåken*) om dennes uppfattning i nykterhetsfrågan, som Dyrssen aldrig berört i sitt inledningsanförande. Dyrssen nödgades medge, att han aldrig hade studerat denna fråga, men han ansåg att staten borde stödja enskilda nykterhetssträvanden. Lagstiftningen för nykterheten borde inte verka som förbud utan endast reglerande.⁴⁷ I övrigt framkom enligt pressreferaten inga anmärkningsvärda inlägg under debatten.

Efter diskussionen på detta allmänna valmöte arrangerades ett provval, där Svensson erhöll 153 röster och Dyrssen 84 röster.⁴⁸ BK påpekade att inte alla de närvarande röstade.⁴⁹ Weckobladet noterade att många som röstade saknade rösträtt.⁵⁰

Presskommentarer

Lokalpressens kommentarer bjöd inte på några uppseendeväckande överraskningar. Tidningar-

na försvarade sina respektive kandidater så gott de kunde men utan att vare sig angripa eller förlöjliga motkandidaten, vilket är brukligt i valdebatter, åtminstone på riksplaneln, särskilt kanske i vår senare massmediala tid.

Inte bara BLT (som höll på Svensson) utan även Kuriren och Weckobladet (som höll på Dyrssen) gav Svensson sin oförbehållsamma erkänsla för en god insats vid det allmänna valmötet. Weckobladet ansåg att Svensson gjorde ett gott och säkert intryck även på meningsmotståndarna, medan hans motkandidat föreföll vara en mindre van talare inför publik. Weckobladet tyckte, att Dyrssen trots bristande rutin som talare dock framförde sina synpunkter klart och tydligt, och att det var ett nöje att lyssna på honom.⁵¹ Kuriren beskrev Dyrssens tal som ”icke vidare ansenligt, lik folket mest”, men framhöll att själva innehållet och budskapet i talet framkom tydligt och väckte anklång hos åhörarna.⁵²

Kuriren och Weckobladet var eniga om att de båda rivalernas åsikter nära överensstämde med varandra. Kuriren ansåg, att ”herr Svenssons åsikter i praktiken äro nästan totalt sammanfallande med hr Dyrssens, ehuru hr Svenssons principer äro nästan alldeles motsatta”.⁵³ Weckobladet hävdade, att i tull-, unions- och försvarsfrågan hade de båda kombattanterna liknande åsikter. I skattefrågan hade tidningen svårt att tolka Dyrssens uttalande men förmodade att Dyrssen menade samma sak som Svensson. I rösträttsfrågan gick däremot de båda rivalernas åsikter isär. Här gav Svensson klara besked om vad han ville, nämligen införandet av 500-kronorsstrecket för rösträtt, medan Dyrssen önskade ”tillräckliga garantier” för att han skulle kunna tillmötesgå kraven på utvidgad rösträtt.⁵⁴

Dyrssens välvilja till utvidgad rösträtt var villkorlig.

Underofficerare stöder Dyrssen

Dagen före valet höll underofficerarna ett möte. Sedan man utsett en ordförande begärdes ordet av A. Olsson, som framhöll att officerarna alltid önskat en representant i riksdagen som var väl förtrogen med flottans behov. Talaren förklarade, att så visst han var riktigt underrättad hade Svensson inte varit i aktiv sjötjänst. Svensson var av allt att döma otillräckligt insatt i förhållandena inom flottan. Dyrssen däremot hade, enligt talaren, en erkänd och välmeriterad fackkunskap som örlogsstaden vore bäst betjänt av i riksdagen. Därför skulle talaren stödja honom i valet. Efter denna kärnfulla inlägg beslöt mötesdeltagarna att i valet enhälligt rösta på Dyrssen.⁵⁵

Valets slutkamp

I valkampens slutskede försökte protektionistiska Kuriren att mana nykterhetsrörelsen och de frireligiösa grupperna till samverkan med protektionisterna och rösta på den kandidat som bäst företrädde deras intressen, nämligen Dyrssen. Ty, menade Kuriren, det vore till nackdel för nykterister och frireligiösa att stödja frihandlarna och deras man, Svensson.⁵⁶ Kuriren hade tidigare friat till nykteriströrelsen och varnat dem att gå frihandlarnas ärenden.⁵⁷ Men nu skärpte den konservativa och tullvänliga tidningen tonen och sökte ivrigt argumentera för sin sak enligt följande:

1. Om tullarna avskaffades, skulle statens behov av inkomster öka.
2. Staten skulle då bl.a. öka priserna på brännvin,

som var en säker – om än jämförelsevis blygsam – inkomst för staten. Ytligt sett skulle dyrare brännvin minska superiet och gagna nykterhetens sak. Men nykteristerna borde besinna, att ökade brännvinspriser inte är något universalmedel mot den till folkhälsans fördärv utbredda alkoholförtäringen.

3. Alkoholmissbruket kan endast botas med alternativa insatser. Därför verkar protektionisterna för att kaffe och te, som ju måste importeras, skall införas med maximalt låga tullar och därmed bli billiga och lättåtkomliga drycker för svenska folket.⁵⁸ Det gällde alltså att ändra folks dryckesvanor från det skadliga brännvinet till det jämförelsevis oskadliga kaffet och teet, som ju också – på sitt sätt – är stimulantia och kan animera till trevligare och mera kultiverad samvaro i stället för det eländiga brännvinet med fylleslagsmål och spolierad hälsa.

4. De frireligiösa borde allvarligt besinna att de handlar mot sitt eget intresse om de skulle gå samman med frihandlarna, ty dessa är i grunden fientligt inställda till allt som har med religion och kyrka att göra, försäkrade Kuriren.⁵⁹

Efter denna appell till nykteristerna och de frireligiösa att ta avstånd från frihandlarkandidaten Svensson och rösta på Dyrssen, framhöll Kuriren att soffliggarna måste rycka upp sig och rösta, att inte rösta är att svika sitt samhällsansvar.⁶⁰ Också BLT manade alla röstberättigade att infinna sig i vallokalerna och göra sin medborgerliga plikt.⁶¹ För att locka de rösttröga till valstugorna redogjorde Kuriren för hur enkelt det är att rösta, att det hela går lätt, snabbt och utan tidsspillan i vänta på upprop. Det är bara att masa sig till vallokalen och lämna sin röstsedel i slutet kuvert till valförrättaren.⁶²

Andrakammarvalets utgång

Valresultatet blev följande: underlöjtnant Edvard Svensson erhöll 614 röster, kapten Dyrssen 289 röster – en fullt betryggande valseger för den professionelle politikern Svensson med drygt dubbelt så många röster som den politiske amatören Dyrssen.⁶³

Blekinge Läns Tidning konstaterade att nära hälften av de röstberättigade hade röstat. Antalet avgivna röster hade ökat med över 20 procent i jämförelse med föregående val, då 741 personer hade avlagt sina röster. För BLT var resultatet föga överraskande och ett klart belägg för valmanskårens förtroende för Svensson.⁶⁴

Blekinge-Kuriren ansåg, att Dyrssen skulle ha erhållit fler röster, om han och hans anhängare förberett valet tidigare, men ändå skulle nog Dyrssen inte ha kunnat besegra den säkre Svensson med hans betydande politiska erfarenhet som riksdagsman.⁶⁵

Analys av orsakerna till Dyrssens valnederlag

Vid en kritisk genomgång av denna valkamp framstår det som uppenbart att Svensson skulle triumfera över Dyrssen, och detta av följande skäl:

1. Valet var i hög grad ett personval, inte nämnvärt ett val mellan två skilda politiska riktningar. Ställda inför valet mellan den politiskt erfarne Svensson och den politiskt orutinerade Dyrssen hade Svensson från början säkra trumf på hand inför väljarna.
2. Svensson och dennes främsta språkrör och draghjälp, *Blekinge Läns Tidning*, valde den rätta

valtaktiken genom att redan i valrörelsens inledningsskede gå till angrepp på motkandidaten Dyrssen enligt mottot anfall är bästa försvar. Visserligen kunde Dyrssen och dennes anhängare (Kuriren och Weckobladet) i sak avvärja dessa angrepp som grundlösa misstänkliggöranden, men en viss fläck av misstro fortfor ändå att vidlåda Dyrssen om han var mannen att fullt lita på.

3. Dyrssens politiska svaghet var inte bara hans okunnighet om praktiskt riksdagsarbete utan även att han var partipolitiskt obunden och sålunda saknade fullt stöd hos ett riksdagsparti. Allt hängde på Dyrssens personliga kvaliteter som politiker – och han var en oprövad kraft.

4. Därtill kom att Dyrssen var relativt okänd i Karlskrona – utom bland flottans officerare och underofficerare. Dyrssen hade bott i staden endast i tre år.

5. Valmötena gick i stort sett Dyrssen emot: Arbetsföreningen röstade enhälligt för Svensson, allmänna valmötets provval gick klart till Svenssons favör, medan endast underofficerare mötte upp till ett särskilt valmöte och gav Dyrssen sitt fulla stöd.

6. Dyrssen försummade att med kraft utnyttja det moraliska övertag han hade över Svensson i stationsaffären, när Dyrssen på det allmänna valmötet inte grep tillfället att pressa Svensson på besked i denna affär, där Svensson obestriddligen hade kommit med insinuanta och dunkla angrepp på Dyrssen. Därmed visade Dyrssen sig inte vara vuxen den uppgift som i hög grad åvilar en god riksdagsman, nämligen konsten att kunna debattera och med kraft kunna försvara sin sak, i synnerhet sin egen personliga heder.

7. Ännu en svaghet hos Dyrssen var att han var

helt fokuserad till den marina försvarsfrågan, en s.k. enfrågepolitiker (som det i vår tid sagts om miljöpartisterna). Andra viktiga frågor intresserade honom helt enkelt inte, vilket han öppet medgav. Mot den bakgrunden att Karlskrona redan vid denna tid inte längre var helt dominerat av flottstationen utan började alltmer bli en småindustriell stad, som krävde särskilt beaktande av en karlskronitisk riksdagsman, framstod Dyrssen inte som fullt representativ för staden i dess helhet, endast för just flottans (och kustartilleriets) folk, i synnerhet hos dess befäl.

8. I den viktiga rösträttsfrågan gav Svensson klara besked om utvidgad rösträtt, medan Dyrssen kom med allmänna bedyranden i konservativ riktning och undvek att förklara sig tydligt och begripligt, så t.ex. var det oklart vilka ”garantier” som skulle skapas för att Dyrssen skulle rösta för utvidgad rösträtt i riksdagen, vilket gav ett intryck av vankelmod och viss opportunist.

9. I unionsfrågan visade Svensson sin överlägsenhet, när han vägrade att uttala sig innan den sittande unionsutredningen hade avslutat sitt arbete och fällt sitt utlåtande, medan Dyrssen mumlade något svävande om att det var eftersträvt värt med ”en lösning genom lugna överläggningar utan ensidiga eftergifter”, vilket knappast var klara besked.

10. För den relativt okände och politiskt oprövade Dyrssen var det också en belastning att valrörelsen kom igång så jämförelsevis sent, att tiden aldrig medgav en taktisk förberedelse av Dyrssens valstrategi. Som strateg och taktiker på det aktuella politiska slagfältet var underlöjtnanten Svensson överlägsen kapten Dyrssen.

Noter

1. En utförlig redogörelse av Dyrssens liv finns i SBL.
2. *Karlskrona Weckoblad (KW)* 18/7 1896. Pressklippen är i huvudsak hämtade ur Wilhelm Dyrssens arkiv (KA) vol 17.
3. *Blekinge Kuriren (BK)* odat. ca. (16/7–20/7) 1896.
4. *Blekinge Läns Tidning (BLT)* 18/7 1896.
5. *BK* 16/7 1896.
6. *BLT* 18/7 1896.
7. *BK* 20/7 1896.
8. *BK* 27/7 1896.
9. *BK* 16/7 1896.
10. *BLT* odat. Troligen i början av augusti 1896.
11. *BK* 16/7 1896.
12. *BLT* odat. Troligen i början av augusti 1896.
13. *BK* 20/7 1896 och *KW* 18/7 1896. Om von Otter se SBL.
14. *KW* 18/7 1896.
15. *BK* 28/7 1896. Mer om von Otter se även Rune Hillbom "Karlskrona 300 år" del II s.80.
16. *BLT* 29/7 1896.
17. *KW* 29/7 1896.
18. *BLT* 30/7 1896.
19. *BLT* 31/7 1896.
20. *BK* 31/7 1896.
21. *BK* odat. Troligen 1/8 1896.
22. *BLT* odat. Troligen 31/8–12/8 1896.
23. *KW* 12/8 1896.
24. Om Sven Theodor Palme se SBL.
25. *BK* (insändare) 12/8 1896.
26. *BK* 28/8 1896.
27. *BK* (insändare) 24/8 1896.
28. *KW* 29/8 1896.
29. *BK* (insändare) 24/8 1896.
30. *BK* 28/8 1896.
31. *BK* 1/9 1896.
32. *BLT* och *BK* odat. troligen 31/7–24/8 1896: Se också Rune Hillbom *Karlskrona 300 år* del II s. 140–141.
33. *KW*, *BLT*, *BK* 11/9 1896.
34. *KW*, *BK* 11/9 1896.
35. *KW*, *BLT*, *BK* 11/9 1896.
36. *KW*, *BLT* 11/9 1896.
37. *BLT*, *BK* 11/9 1896.
38. *KW*, *BLT*, *BK* 11/9 1896.
39. *BK* 11/9 1896.
40. *KW*, *BLT*, *BK* 11/9 1896.
41. *KW*, *BLT* 11/9 1896.
42. *BK*, *BLT* 11/9 1896.
43. *KW*, *BLT* 11/9 1896.
44. *BK*, *BLT* 11/9 1896.
45. *KW*, *BLT*, *BK* 11/9 1896.
46. *BK*, *BLT* 11/9 1896.
47. *KW*, *BLT*, *BK* 11/9 1896.
48. *KW*, *BLT*, *BK* 11/9 1896.
49. *BK* 11/9 1896.
50. *KW* 11/9 1896.
51. *KW* 11/9 1896.
52. *BK* 11/9 1896.
53. *BK* 12/9 1896.
54. *KW* 15/9 1896.
55. *BK* 15/9 1896.
56. *BK* 15/9 1896.
57. *BK* 12/9 1896.
58. *BK* 15/9 1896.
59. *BK* 15/9 1896.
60. *BK* 15/9 1896.
61. *BLT* 15/9 1896.
62. *BK* 15/9 1896.
63. *BLT*, *BK* 16/9 1896.
64. *BLT* 16/9 1896.
65. *BK* 16/9 1896.

Grosshandlare Liljevalch och traktaten med Kina

GÖRAN LINDGREN

Opiumkriget och freden i Nanjing 1842 innebar att Västmakternas definitiva öppnande av och inträngande i det tidigare så oåtkomliga Kina tog sin början. Händelserna innebar samtidigt att Qing-dynastins långsamma förfall under seklets första decennier nu tog fart, och att en kamp för dynastins fortsatta överlevnad kom att föras intensivt ända fram till fallet 1911. Det var en kamp mot både inre och yttre krafter, en kamp mellan traditionalister och förnyare.

Engelsmännen öppnade genom den förkrossande överlägsenheten i Opiumkriget vägen för den nya ordningen,¹ till vilken snabbt Förenta staterna och Frankrike slöt sig genom sina, mer omfattande, traktater med Kina 1844. Det man framför allt ville med traktaten var att komma åt en friare och öppnare handel, med låga fasta tullar och utan den mängd besvärande restriktioner som handeln tidigare varit behäftad med. Traktaten stipulerade bl. a. att fem hamnar – Kanton, Shanghai, Ningbo, Xiamen (Amoy) och

Fuzhou – skulle vara öppna för handel mellan utlänningar och kineser, mot endast Kanton tidigare, ett antal som efter freden i Tianjin 1858 successivt kom att utökas till det mångdubbla.

Intresset för Kina och framför allt för den lovande nya marknad som Kina innebar ökade markant i Europa efter engelsmännens seger. Många nationer kände sig manade att få sin del av kakan, och flera handelsagenter skickades också dit för att undersöka förutsättningarna. Före 1858 var dock Qing-dynastin restriktiv med traktatskrivningen. Förutom med de tre stora, skrev de styrande i Qing bara på ett erkännande med Belgien 1845 om att landet hade rätt att handla på samma villkor som dessa, samt häpnadsväckande nog, en fullödlig traktat med Konungariket Sverige-Norge 1847. Det är om denna traktats historia och hur den kunde bli en realitet som denna uppsats kommer att handla. Men det är framför allt mannen som gjorde detta möjligt som kommer att ha en huvudroll här. Hans namn var Carl Fredrik Liljevalch.

Idén tar form

Vid sitt sammanträde den 28 april 1843 beslöt Kommerskollegium att sända ett brev vardera till magistraten i Stockholm och Göteborg, för att därifrån få in yttranden från Handels societeten i Göteborg och Grosshandlarsocieteten i Stockholm på en "af förekommen anledning" uppkommen fråga.² Frågan man ville få in yttranden om var huruvida det "vore för Sverges handel och sjöfart erforderligt eller af väsentlig nytta att tillsätta Consuler i China, Batavia och någon af de på vestra kusten af Södra Amerika belägna hamnar".³

Genast inställer sig frågan vad "af förekommen anledning" egentligen betydde. Det synes finnas flera samverkande faktorer här, där den gemensamma nämnaren tycks vara osäkerheten om framtiden för den svenska sjöfarten och handeln med svenska produkter, särskilt järn. En stor nedgång fanns i exporten till Förenta staterna, främst beroende på en kraftigt höjd tulltaxa hösten 1842 och en svår lågkonjunktur i de industriidkande nordliga staterna.⁴ Den nyss avhandlade freden mellan England och Kina började också efterhand föda idéer om möjligheterna till en ny stor marknad.⁵ Som för att visa på de nya möjligheterna kunde *Aftonbladet* meddela att Belgien låg i startgroparna för att dra igång regelbunden handel med Singapore och Batavia, och konstaterade "som Belgien icke sjelf har några kolonier, så synes detta försök, att bringa dessa rika produktion till afsättning i främmande länders, vara väl beräknadt, och kommer troligen, i fall det slår väl ut, att föranleda till företag i ännu större skala".⁶ Än mer rakt på sak blev man i en analys av de dystra utsikterna för svensk

bergshantering när man föreslog som en möjlig utväg:

En hel ny verldsdel kan ju sägas hafva blifvit öppnad för handeln genom Engelsmännens eröfring i China; kunde man icke möjligen vid en sådan öfverläggning finna skäligh, att till exempel försöka skicka några jernlaster till de derstädes öppna hamnarna lika gerna, som att låta dem ligga hemma; och om en icke riskerar ett sådant företag, kunde då icke många förena sig derom på försök? Frågan är ju fri och vi yttra den utan anspråk, än en önskan att den måtte tagas i betraktande af mera sakkunige i dessa ämnen.⁷

Det kan enligt min mening inte uteslutas att *Aftonbladets* rapportering i dessa frågor och frihandelsvänliga grupperns "lobbying" spelat en roll för tillkomsten av Kommerskollegiums initiativ. Själva hade Kommerskollegium i sin nyss publicerade statistik över utrikes handel och sjöfart för 1841 kunnat uppvisa ganska goda siffror, förutom för den viktiga marknaden i Förenta staterna, som alltså inte helt överensstämde med den dystra bild *Aftonbladet* i stort upplät plats åt. Även siffrorna för svensk fraktfart var åter i stigande.⁸ Vid sammanträdet den 5 oktober fanns således dessa fakta, svaren från magistraten i Göteborg och Stockholm,⁹ samt måhända också en strategiskt publicerad och något utmanande artikel i *Aftonbladet* att beakta. Denna artikel behandlade återigen problemen med den minskade avsättningen för svenskt järn, samt problemen för svensk handel och sjöfart, men framför allt gjordes följande inlägg:

Besinnar man deremot med hvilken lamhet frågor rörande handel och sjöfart blifvit behandlade, samt huru litet i allmänhet hos oss försökt befrämja dessa industrigrenar, så leder ganska

enkel logik till den förmodan, att man icke rätt uppskattat vidden af det inflytande handel och sjöfart utöfvar på alla andra näringar, synnerligast i ett land så situeradt som Sverige är.¹⁰

På sammanträdet beslöt herrarna i Kommerskollegium att skicka en skrivelse till Kungl. Maj:t med en hemställan, dels om tillsättandet av en svensk-norsk konsul i Baravia och dels att skicka en agent till Kina.¹¹ I skrivelsen gjordes en noggrann genomgång av ärendet, med svaren från Grosshandlarsocieten i Stockholm och Handels-societeten i Göteborg, samt även kollegiets egen bedömning och argumentation för sina förslag. Till att börja med angav man här som främsta anledning för sitt initiativ att det var Kommerskollegiets plikt att hitta nya "afsättningsorter för Sveriges hufvudprodukter och serdeles dess jern" nu när nedgången och den osäkra framtiden på Förenta staterna drabbat svensk handel så hårt. Både Handels-societeten och Grosshandlarsocieteten avrådde här i sina svar från att tillsätta någon konsul på Sydamerikas västkust, då den svenska handeln där numera var i det närmaste obefintlig. Vidare önskade båda societeterna en oavlönad konsul i Batavia för att underlätta den allt livligare svenska handeln dit. Båda dessa yttranden ställde sig Kommerskollegium bakom i sin egen argumentation.¹²

När det gällde tillsättandet av en konsul i Kina ansåg båda societeterna att handeln ännu var för liten, så att "tidpunkten ännu icke vore inne", en åsikt som även kollegiet delade. Däremot ansåg Handels-societeten att regeringen likt andra europeiska nationer borde skicka en "Diplomatisk agent", som dels skulle undersöka marknaden, men framförallt underhandla med den kinesiska regeringen så att Sverige inte skul-

le gå miste om några av de förmåner som andra nationer kunde få. Detta var också något som Kommerskollegium tog fasta på när man formade sin egen ståndpunkt. I en lång argumenterande skrivning, där även andra europeiska nationers avsändande av delegationer till Kina fanns med, kom man fram till att det vore lämpligt om regeringen snarast skickade iväg en handelsagent för att undersöka marknaden för svenska produkter och möjligheterna för svensk fraktfart därstädes. Kommerskollegium avstyrkte alltså i detta läge från en agent med diplomatisk status, med motiveringen att kostnaderna för detta skulle bli för höga och att det ännu var osäkert om detta var nödvändigt, eller om det ens fanns något att vinna på att förhandla med den kinesiska regeringen. Dessutom tyckte man att det var lämpligast att först avvakta Förenta staternas och Frankrikes delegationer till Kina, och eventuellt senare också ge den svenske agenten ett diplomatiskt uppdrag. Kollegiet ansåg dessutom att handelsagenten på dit- och hemresan även skulle undersöka förutsättningarna för svensk handel i Ostindien, speciellt Singapore och Batavia.¹³

I skrivelsen till Kungl. Maj:t begärde alltså Kommerskollegium "att en i hvad som rörer allmänna världshandeln och dermed samband egande ämnen, särdeles med afseende på Sverige och Norrige samt nedannämnda länder, kunnig person måtte erhålla Nådigt uppdrag, att med möjligaste första begifva sig till China, för att göra sig underrättad i hvad mån Sveriges och Norriges handel och sjöfart kunna draga förmån af förändringar i detta lands handelsförhållanden".¹⁴ Man ville också att Handels- och sjöfartsfonden¹⁵ skulle bekosta det hela och att kollegiet

skulle få i uppdrag att utforma en lämplig instruktion.

Skrivelsen skickades till Utrikesdepartementet den 2 november. Detta skickade den vidare för yttrande från norska regeringen, dvs. det Kungl. Norska Handels-, Finans- och Tulldepartementet. Norges transoceaniska handel var vid denna tid ännu av ringa omfattning, men i svaret ställde man sig ändå positiv till Kommerskollegiets hemställan.¹⁶ Dessutom gick man ut till de största städernas handels societeter och bad om deras åsikter och förslag i frågan. Vad dessa främst ville att handelsagenten skulle beakta var möjligheterna till avsättning av trä, järn, hudar, pälsar, samt kanske främst fiskprodukter.¹⁷ Skepparna i Drammen önskade också veta hur möjligheterna för fraktfart var,¹⁸ något som dessa där sent omsider, från slutet av 1890-talet, tog till vara när de blev Norges första och ledande fraktfartsskeppare i dessa farvatten.¹⁹

Aftonbladet fortsatte att publicera material om Kina, förhållandet mellan Kina och England, engelsk handelsoptimism, samt även artiklar om den svenska handeln och sjöfarten under hela hösten 1843, dock ej med samma regelbundenhet som tidigare. Det stod nu klart för alla läsare vad den avslutade traktaten mellan länderna innebar, och också att kineserna²⁰ ansåg att de nya handelsprivilegierna och den stadgade låga tulltariffen även skulle gälla övriga nationer. Flera rapporter visade på vilket uppsving man i England tyckte sig se på handeln med Kina, men även notiser om oroligheter mellan kineser och engelsmän förmedlades.²¹

Den 15 februari 1844 hölls ett sammansatt svenskt och norskt statsråd inför kronprinsen²² på Stockholms slott.²³ Statsministern för utrikes

ärenden, "Hr Friherre Ihre",²⁴ föredrog Kommerskollegiets skrivelse, den norska regeringens positiva svar, dess önskan att Finans-, Handels- och Tulldepartementet skulle få utforma en egen norsk instruktion, samt framförallt att kostnaderna inte skulle medföra ytterligare avgifter för den norska regeringen. Kronprinsens "i Näder" avgivna beslut följde i stort de förslag som Kommerskollegiet yrkat på. Kollegiet fick i uppdrag att tillsammans med Finans- Handels- och Tulldepartementet föreslå en lämplig person och att också, i överensstämmelse med av kronprinsen givna riktlinjer utarbeta förslag till lämpliga instruktioner. Beslutet om vilken fond som skulle stå för kostnaderna skulle tas när de andra två frågorna var beslutade. Kronprinsen gav också de båda parterna i uppdrag att föreslå någon lämplig, i Batavia bosatt, köpman som kunde utses till konsul där. Vid det sammansatta svenska och norska statsrådet den 20 juni samma år avskrevs dock dessa planer, då den nederländska regeringen i en skrivelse till Kommerskollegiet meddelat att man ej tillät utländska konsulter i Batavia.²⁵

Den 2 mars inkom beslutet till Kommerskollegiet, med instruktioner om ärendets fortsatta behandling och vad som skulle ingå i uppdraget.²⁶ På sammanträdet den 22 mars beslutade kollegiet att i enlighet med kronprinsens vilja skicka en skrivelse till Finans-, Handels- och Tulldepartementet, med bifogande av de fem inkomna ansökningarna, däribland Liljevalchs, och en önskan om deras yttrande om vem som skulle anses lämpligast.²⁷

I Sverige var man, som tidigare nämnts, vid denna tid väl medveten om andra nationers intresse för de nya förhållandena i Kina. Det var

Carl Fredrik Liljevalch, 1796–1870. Teckning av okänd. Foto: Kungliga Biblioteket.

inte bara Förenta staterna och Frankrike som hade skickat iväg delegationer dit. Den tyska förenade tullunionen hade 1843 skickat iväg en agent för att för gemensam tysk räkning undersöka läget.²⁸ Belgien uppdrog något senare åt sin generalkonsul i Indokina att försöka sluta en traktat.²⁹ Den svenska diskussionen i frågan gick inte heller den omvärlden obemärkt förbi. Så inkom t. ex. till beskickningen i London den 16 februari 1844 en ansökan från David Jardine om att få bli svensk och norsk konsul i Kanton. Han var medlem i ett av de förnämsta engelska handelshusen – Jardine, Matheson & Co – med säte bl. a. i Kanton och Hongkong.³⁰ Kommers-

kollegium tyckte att det var en bra idé med en så förnäm person som konsul där,³¹ men kungen, nu Oscar I, tillstyrkte inte denna ansökan.³²

Den 17 maj 1844 hade Kommerskollegium samlat ihop alla handlingar i ärendet som hade begärts in av Kronprinsen den 15 februari. Kollegiets president, C.D. Skogman³³, författade själv skrivelsen som medföljde de övriga handlingarna, som anlände till Utrikesdepartementet den 22 maj.³⁴ Här meddelade han att det fanns sex sökande till uppdraget, varav den norska regeringens Finans-, Handels- och Tulldepartement hade propagerat för expeditionssekreteraren L.G. Morsing i sin inlaga. Detta för att man väl kände till honom och för att man tidigare föreslagit honom för andra höga officiella ämbeten utan att han blivit utnämnd till något av dessa. Nu visade det sig dock att han blev utnämnd till konsul i Rio de Janeiro, och således återtog han sin ansökan den 14 maj. Detta lämnade fältet öppet för Kommerskollegium att föra fram sin kandidat, grosshandlaren i Stockholm och riddaren av Vasaorden, Carl Fredrik Liljevalch. Argumentationen och lovorden över Liljevalch gällde hans kapacitet, duglighet och stora kunskap som köpman och skeppare, samt kanske framför allt hans benägenhet att försöka finna nya utrikes marknader för svenska produkter. Dessutom hade två rikt signerade brev inkommit till hans stöd från Grosshandlarsocieteten i Stockholm respektive Westerwik.

Vid det sammansatta statsrådet på Stockholms slott den 20 juni 1844 föredrog också statsministern för utrikes ärenden, friherre Ihre, detta, och kungen beslutade också utse Liljevalch som svensk och norsk handelsagent att å det snaraste bege sig till Ostindien och Kina.³⁵

En bidragande orsak till att just Liljevalch utsågs var säkert att han ansågs stå på tämligen god fot med Oscar I, sedan dennes tid som kronprins, och antogs nu bli placerad på en lämplig post.³⁶ Kungen anmodade också Ihre att så snart Kommerskollegium inkommit med sitt förslag till instruktion, skulle detta föredragas ”i ministriell väg”, för att sedan beslutas i sammansatt svenskt och norskt statsråd, tillsammans med avlöning och fond varur pengarna skulle tas. Detta skedde också 3 juli³⁷ respektive 5 juli.³⁸

Liljevalch, instruktionen och finansieringen

Carl Fredrik Liljevalch föddes i Lund 1796.³⁹ Hans far var köpman och själv begav han sig till Stockholm som 16-åring för att arbeta ett par år som kontorist på en av stadens större grosshandlarfirmor. Som 20-åring hade han arbetat sig upp och hade nu sin egen grosshandlarfirma inom specevaruområdet. Efter tio år, 1826, bytte han bransch till trävaruområdet, men han agerade också som skeppsbyggare och redare. Han hade då förvärvat några tomter vid Tegelviken i Stockholm där han drev flera anläggningar, bl. a. ett sågverk. Vid dessa anläggningar öppnade han 1832, efter engelsk modell, en matinrätning utan spritservering för sina anställda och matrosar, vilket uppmärksammades och uppskattades av bl. a. kronprins Oscar. Han var också en ofta anlita rådgivare i affärer till Karl XIV Johan, bl. a. under nödåren i Norrland under början av 1830-talet. Liljevalch skötte bl. a. om spannmålsleveranser dit och startade flera anläggningar längs den norrländska kusten, utan att få täckning för alla sina utgifter. För denna välgören-

hetsverksamhet i Norrland tilldelades han 1838 Vasaorden. Han var även engagerad i slaveriets avskaffande på Saint Barthélemy.

Liljevalch var en flitig importör och exportör inom sina områden, speciellt med England och Förenta staterna, men även mer udda destinationer som t. ex. Egypten, Fjärran Östern och Australien. Han var också snabb att ta åt sig och använda nya tekniska innovationer, som t. ex. ångmaskinen, vid sina anläggningar. Han hade rykte om sig att söka nya marknader för svenska, särskilt norrländska, varor och han utrustade också de två första svenska fartygen som seglade jorden runt, *Mary Ann* 1839–41 och *Bull* 1843–46. Liljevalch ansågs som liberal och tämligen ”besvärlig”, bl. a. förespråkade han friare varuutbyte och ett avskaffande av det svenska förbuds- och skyddssystemet. Han hade också goda kontakter med *Afionbladets* grundare Lars Hierta. Trots dessa ”brister” hade han kronprins/kung Oscars förtroende.

På Stockholms slott föredrog statsministern för utrikes ärenden, friherre Ihre, den 3 juli inför kungen de inkomna förslagen på instruktion.⁴⁰ I 6 punkter gavs Liljevalch instruktion om resväg, via Hamburg, London och ett stopp i Singapore; senaste avresedag, 15 september; att han borde samla in prisuppgifter och med vilka varor det handlades i de besökta hamnarna; att underrättelser av ”större vikt” skulle rapporteras hem via konsulaten i London eller Marseille; samt att om han ansåg det ”nödigt” och om han hade möjlighet skulle han även besöka de andra öppna kinesiska hamnarna. Största tiden förväntades han dock befinna sig i Kanton, med resor till Hongkong och Macao, och han instruerades också noga i en lång lista om vad han borde företa sig

där, där de viktigaste löd: ”a) om handel och sjöfart i allmänhet såväl i *China* som i *Ostindiska hamnar och farvatten*”; b) studera befolkningen och dess vanor och ”börande prof tagas å sådant ibland dem, som anses kunna i Sverige åstadkommas och med fördel i *China* afyttras”; c) studera kvalitet, pris, avsättning o.d. för både svenskt och engelskt järn och stål; d) studera stål- och järntillverkning, samt pris, i *Kina*, samt en rad punkter om mer specifika undersökningar om när, hur, med vad osv. handel bedrevs, inklusive möjligheterna till fraktfart mellan kinesiska hamnar och olika hamnar i *Indien*, *Ostindien*, och ”*Philippinska öarna*”. Han skulle även se om där i kinesiska och ostindiska hamnar fanns några lämpliga europeiska köpmän som skulle kunna vara villiga att bli svenska och norska konsul.

Den norska instruktionen skilde sig från den svenska däri att man av naturliga skäl räknade upp ett antal norska varor, bl. a. fisk, koppar, järn, skinn och ”blaafarve”⁴¹, som agenten skulle bevaka, men främst i det att man från norsk sida ännu mer la vikten vid handelsmöjligheterna på vägen till och från *Kina*, handeln i *Ostindien* och öarna i dess omgivning, vad regeringen borde göra för att underlätta denna handel samt vilka priser, avgifter, varor, regler och dylikt som gällde på dessa hamnar. Skillnaden var dock inte så stor.⁴²

Ikke gjorde ett eget tillägg till dessa instruktioner. Han önskade att Liljevalch skulle ta varje tillfälle i akt under resan att förklara för svenska och norska skeppare att de inte skulle beblanda sig med den av kineserna förbjudna opiehandeln, att de inte skulle kunna påräkna något som helst skydd från regeringen om de ertappa-

des, ej heller någon som helst ersättning. Kungen gillade detta tillägg och godkände det, liksom de övriga instruktionerna, utan ytterligare tillägg.⁴³

Det intressanta är att dessa formella skrivelser i stort är ganska vaga, med många ”bör”, ”om möjligt” osv., medan däremot ett anonymt ”ÖPM” i samband med kostnadsberäkningarna ger en klarare antydning om att man förväntade sig ett mer krävande arbetsschema av agenten.⁴⁴ Man hade här ännu inga stora förhoppningar på *direkt* handel med *Kina*, men ”ser man deremot *China* i sammanhang med *Östra Asiens* öfriga länder, samt med de på produkter af högt värde i *Europa* rikt begåfhade *Ost-Indiska Öarne*, så får det hela en stor *commerciel* betydenhet för *Sverige* och *Norige*”. Det är fraktfarten man trycker på, också som ett medel att gagna exporten. Skulle det bara handla om att införskaffa upplysningar, så ”skulle måhända agentens resa blifva öfverflödig” då samma information skulle kunna fås billigare på närmare håll. Istället säger man här:

Köpmän förmena deremot att agenten, i stället för att fråga efter i *China* och *Ost-Indien* huruvida vi kunna få handelsrelationer der, *genast bör bemöda sig att bilda en början till sådana relationer* mellan de förenade rikena nämnde länder, för att vidare, under sitt vistande der, åt dem gifva en större utveckling, genom meddelande af den erfarenhet hvilken under praktisk handläggning af affärerne vinnas, samt fordra derjemte att han skall förstå sammanjemka intressen för detta ändamål, hvarförutan de anse att *Sverges* och *Noriges* handel icke skulle hemta någon väsentlig fördel af hans resa.⁴⁵

Ingen möda och bekvämlighet fick sparas från agentens sida, och man förväntade sig att han i

princip skulle vara på resande fot under de två år resan beräknades ta, utan att vistas på samma ort under längre tider. Man räknade också med att han behövde minst en medhjälpare, samt tid till förberedelser och insamlande av upplysningar i Europa före själva avresan till Kina.

I sin kostnadsberäkning för detta kalkylerade man med £ 2 300 per år, varav £ 1 200 skulle vara lön. Inalles alltså £ 4 600, samt £ 350 för nödvändiga förberedelser ute i Europa före avresan. Detta blev nu dock inte den slutgiltiga kostnadsberäkningen som föredrogs i sammansatt svenskt och norskt statsråd inför kungen den 5 juli.⁴⁶ Den sammanlagda summan blev här £ 4 000, varav hälften utgjorde lön. Pengarna skulle tas från Handels- och Sjöfartsfonden, och utbetalas med £ 500 vardera vid resans början och vid hemkomsten, samt däremellan med £ 500 var tredje månad. Första utbetalning skulle ske en månad före avresan som senast skulle inträffa den 15 september.⁴⁷

Med facit i handen, som kommer att framgå nedan, tycks det som den egensinnige Liljevalch kände sig mer hugad att följa den mer krävande och ambitiösa ”informella” instruktionen i ”ÖPM”, och att även vara beredd att skjuta till egna medel om så skulle visa sig nödvändigt för att lyckas med sitt företag att befrämja svensk och norsk handel och sjöfart.

Resan till Kina

Liljevalchs egensinne och mycket ambitiösa tolkning av instruktionens innebörd visade sig tämligen omgående. Enligt det kungliga beslutet skulle resan påbörjas senast den 15 september, men samma dag inkom till Utrikesdepartemen-

tet en skrivelse och hemställan från Liljevalch, där denne gav uttryck för sin tolkning av uppdraget och den arbetsplan han ansåg det nödvändigt att följa. Uppdraget sammanfattade han som ”Vi önska i Ost-Indien och China erhålla: 1: Lönande sysselsättning för skepp; 2. Ökad afsättning för Svenska och Norrska produkter”. För att genomföra detta kommersiellt riktigt måste också lämpliga hamnar runt om i Europa undersökas före avresan, ”det blir således af största vikt för dem, som önska befrämja en ökad export och lifligare fragtfart till dessa länder, att tillse huru och hvarest retour lasterne kunna afsättas”. Efter att noggrant ha samlat in upplysningar om ”verldshandeln” ansåg Liljevalch att S:t Petersburg och Ryssland var en mycket lofvande marknad för svenska och norska redares retur-laster. Av detta skäl önskade han tillåtelse från kungen att få göra en studieresa dit innan han avreste till Kina.⁴⁸ Vid det sammansatta svenska och norska statsrådet den 19 september godtog också kungen Liljevalchs hemställan.⁴⁹

Efter hemkomsten från Ryssland blev det inte heller någon omedelbar avresa. Istället inkom Liljevalch med ytterligare en skrivelse till Utrikesdepartementet den 3 december, med ännu en hemställan om uppskov för avresan, nu till årets slut. Han motiverade detta dels med att han behövt tid för att bearbeta de upplysningar han fått på Rysslandsresan, och dels med att det tagit längre tid än beräknat för honom att på ett ansvarsfullt sätt reglera alla sina affärsförbindelser. Han hade också behövt tid för att engagera ”en ung man med god commercial bildning och språkkunskap”, Georg Lindberg, vilken han instruerade att resa en annan väg till Ostindien och samla upplysningar på vägen, för att sedan möta

Liljevalch i Singapore.⁵⁰ Lindberg färdades med det svenska skeppet *Prins Carl*, som lämnade Stockholm den 3 november 1844 och reste längs den afrikanska kusten runt Kap, via Mocambique, Aden och Bombay till Singapore.⁵¹ Det är inte otroligt att Liljevalch hade ett finger med i spelet vid planeringen och lastningen för denna expedition.

Vid statsrådsmötet på Stockholms slott den 19 december antog den något otålige kungen Liljevalchs hemställan med anmaningen att uppdraget och avresan senast skulle anträdas vid årets slut, då det ”i annat fall kommer att anses såsom upphört”.⁵² Så blev nu också fallet. Enligt Mende uppsökte Liljevalch den 8 januari 1845 baron Rehausen, svensk chargé d'affaires i London, och bad honom att hos engelska utrikesdepartementet försöka utverka introduktionsbrev till ett antal engelska guvernörer på hans väg, samt till de engelska konsulerna i de öppna kinesiska hamnarna. Liljevalchs tanke var uppenbarligen att detta kunde underlätta hans uppdrag. Huruvida han fick några brev ger inte Mende något klart besked om, men den 3 februari 1845 skickade i alla fall engelska utrikesdepartementet ett brev till guvernören i Hongkong, John Francis Davis⁵³, där man bad honom vara Liljevalch behjälplig så mycket som möjligt när denne anlände till Kina.⁵⁴

Närmare och säkrare upplysningar om Liljevalchs resväg till Bombay, varifrån han skickade en rapport till Kommerskollegium, daterad den 16 juni 1845, har jag inte kunnat finna.⁵⁵ Furuhaagens uppgift att Liljevalch vistades ett år i Paris för att studera ”manchu-kinesiska” har jag inte funnit någon annanstans, och den synes mig orimlig.⁵⁶ Det är möjligt att han vistades där

någon tid från det att han lämnade London i januari 1845 till det att han i mitten av maj besökte vicekungen i Egypten.⁵⁷ Han lämnade Bombay den 23 juni och anlände en månad senare till Singapore.⁵⁸ Här inväntade han *Prins Carls* ankomst, med Lindberg och svenskt järn ombord. Under väntetiden begav han sig bl. a. på en kortare resa till Java och Batavia, varifrån han återvände den 4 september. I sin mycket detaljerade och ambitiösa rapport, daterad Singapore den 10 september, gav han en mängd initierade råd och upplysningar om handeln, varor, kvalitet, priser, bästa tid för handel m. m. från dessa orter. Han trodde sig bl. a. se en ljus framtid för Java-kaffet i Sverige, då det nu höll en bättre kvalitet och var godare än det brasilianska. Han såg också goda möjligheter för svenska och norska fartyg att delta i den allt livligare fraktfarten i området. Men det var framför allt järn och stål som ägnades utrymme i rapporten, inte minst en misstanke om att engelskt järn falskeligen gick under beteckningen svenskt, då det svenska betingade ett högre pris och ansågs ha bättre kvalitet.⁵⁹ I en följande rapport till Kommerskollegium, daterad Singapore den 5 och 6 oktober 1845, beskrev han hur han funnit slutliga bevis för förfalskningen och vilka åtgärder han vidtagit för att sätta stopp för den. Han hade bl. a. skickat en skrivelse med bevis till konsulatet i London för bearbetning och publicering i engelska tidningar, samt också själv författat ett cirkulär som han lät översätta till kinesiska och ”Bugis- och Javaspråken”, för att sprida informationen härom bland handlande och köpmän i Singapore och angränsande öar. Från Singapore skickade Liljevalch också en rad varuprover till Sverige.⁶⁰

Prins Carl anlände till Singapore sent den

10 september och Liljevalch kunde då sammanträffa med sin medhjälpare Lindberg.⁶¹ Flera av de informationer Lindberg hade att delge vidarebefodrade Liljevalch i sin andra rapport från Singapore, där han också redogjorde för skälen till varför han skickat Lindberg vidare till ”Bankok med ett Konungen af Siam tillhörigt handelsfartyg”.⁶² Han angav dels att handeln mellan Siam och bl. a. Kina inte var obetydlig, dvs. möjligheter till fraktfart fanns, även om all handel på Siam fortfarande var monopoliserad av kungen. Men framför allt förväntade man sig ”att en eller annan politisk tilldragelse snart skall förmå Konungen af Siam att lemna handeln fri” och då borde det för svensk del vara intressant att finna säkra informationer om svensk handels möjligheter där, samt även försöka finna lätnader för densamma.⁶³

Liljevalch bör ha lämnat Singapore tämligen omgående efter sin andra rapport därifrån, då hans första livstecken från Kina är daterad Kanton den 29 oktober 1845 i en ”enskild skrifvelse”, där han berättar om sina första intryck av denna stad och av kineserna.⁶⁴

Vistelsen i Kina

Liljevalch skickade aldrig hem någon rapport till Kommerskollegium från sin vistelse i Kina. I ett brev till kollegiets president, C. D. Skogman, ursäktade han detta med att utvecklingen i Kina gått så fort sedan öppnandet av de nya hamnarna och han skriver: ”jag har sett så många misstag i andra agents brådskade och på löst prat grundade rapporter, att jag heldre ville blottställa mig för anmärkning öfver långsamhet än skälige klander öfver osanna uppgifter”.⁶⁵ Han ville således

inte rapportera hem något innan han på egen hand skaffat säkra upplysningar och gjort egna praktiska erfarenheter. Dessa undersökningar var både tidsödande och mödosamma. De krävde mycket av sin utövare, bl. a. mod, nyfikenhet, list, smidighet, en förmåga att snabbt anpassa sig till ”spelreglerna”, och inte minst en förmåga att lära känna ”rätt” personer, allt egenskaper som Liljevalch besatte. Problemen bestod bl. a. i att ”språk, sedvanor och intressen uppstapla hinder mot erhållandet af sanningsenliga, fullt pålitliga handelsunderrättelser i China, der utländnings vettgirighet alltid misstänksamt betraktas såsom skulle någon hemlig afsigt derunder vara förborgad. En stor del af Chinas handel bedrifves i smyg”,⁶⁶ så den var inte lätt att komma in på livet och användningen av tolkar var en nödvändighet, speciellt ”då engelsmännen och amerikanerne icke äro serdeles angelägne att meddela upplysningar i de fack, hvari de sjelfve göra affärer”.⁶⁷ Liljevalch lät sig dock inte nedslås utan fann vägar, ”jag sökte derföre alla tillfällen att få åtfölja andra utländningar då de uppgjorde affärer med Chineser, af hvilka jag då ansågs mindre såsom forskare än som kund, samt erhöi på detta sätt åtskilliga upplysningar”,⁶⁸ samt framför allt att han tidigt lärde känna och bli vän med personer som kom att hjälpa honom, som t. ex.

den amerikanske missionären och läkaren D:r Parker,⁶⁹ som gjort sig ett stort namn genom inrättandet af ett fri-hospital i Canton, har med mycken välvilja omfattat mig. Det är genom bekantskap med sådana personer man inhemtar säkrare underrättelser, än som kunna erhållas genom köpmän. De känna folket, hafva tillträde dit ingen annan får komma, äro fullkomligt mästare af språket och behandlas af chineserna med vördnad.⁷⁰

Det var ännu vid denna tid vanskligt för utlänningar i Kanton att röra sig utanför faktoriområdet, det begränsade område där utlänningar fick bo och bedriva sin verksamhet. *Afionbladet* rapporterade om en rad intermezzon och Liljevalch återkom ofta till hur folket skrek ”Fan qui! (Utländske djefvul!)” efter honom och andra utlänningar.

Trots alla dessa bekymmer att finna upplysningar arbetade han mycket hårt och ambitiöst för att genomföra sitt uppdrag på bästa sätt. Redan hans rapporter till Kommerskollegium från Singapore, och även en lång rapport ”rörande handeln på de Philippinske öarna samt Bali, Lombock och Arracan”,⁷¹ visar på hans minutiösa noggrannhet, där han behandlade, och gav råd, vara för vara, med priser, tillgång, kvalitet, utsikterna för svensk och norsk handel med varan osv. Hela tiden bedömde han också läget vad gällde fraktfart och vilka möjligheter svenska och norska skeppare skulle ha att ge sig in på denna del av handeln. Även om denna systematiska genomgång i längden för den oinitierade kan bli ganska ”torr”, så är den ytterligt imponerande och visar på en man med stora kapaciteter. Detta gäller inte minst Liljevalchs slutrapport till Kommerskollegium som inkom den 10 april 1848, där merparten av de dryga 400 sidorna utgör en noggrann och systematisk genomgång av vad han funnit under sin tid i Kina, främst upplysningar och råd vad gällde olika aspekter av handeln, men också en mängd intressanta kulturella iakttagelser. Språket är här mer personligt än i de tidigare rapporterna.

Här nöjer jag mig med att endast relatera den, vad framtiden kom att utvisa, kanske viktigaste informationen i rapporten, vilken också visar på

Liljevalchs framsynthet och pragmatism när han skulle lösa uppkomna problem. Frågan gällde huruvida de slutna traktaten tillät kustfart av utländska fartyg längs Kinas kust, något som allmänt inte ansågs möjligt.

Jag tydde deremot traktaterne sålunda: att hvad ej i dem är förbjudet måste anses tillåtet; och i detta fall så mycket heldre som China icke eger några navigationslagar. Frågan var af sådan vikt för de Förenade Rikenas sjöfart i Chinesiska farvatten, att jag gerna ville se den afgjord före min afresa från China, och önskade naturligtvis helst kunna tillvägabrinda ett prejudicat under egen flagga, väl vetande att i China gäller prejudicat såsom lag.⁷²

I december 1846 gick han till verket och genomförde sitt försök genom att ”med kraftigt biträde af en högt aktad vän, Herr J.C. Beale” lyckas för-må några förnäma kinesiska köpmän att till mycket förmånliga priser låta lasta sina varor på den svenska briggen *Prins Oscar*⁷³ och föra lasten från Shanghai till Ningbo, ”der Chineserne genast fingo lossa sina varor, utan att behöfva betala någon af de afgifter och sportler hvilka drabba alla i Junker införde varor”, och sedan vidare till Kanton, där det också gick utan några problem. Stolt konstaterade han: ”*Briggen Prins Oscar var det första utländska fartyg som för Chinesisk räkning fört last från en hamn i China till andra hamnar inom samma rike*, och kan således anses hafva börjat den cabotage som efter sannolikhet bör lemna rum för framtida sysselsättning åt ett betydligt lästetal”.⁷⁴ Liljevalch ansåg denna upptäckt så betydelsefull för svensk och norsk handel att han tvekade om han skulle ge publicitet åt detta via en officiell rapport till Kommerskollegium. Han sköt dock över problemet på Kollegi-

ets president, C.D. Skogman, till vilken han skickade ett brev strax efter återkomsten till Hongkong där han redogjorde för detta. Han gav också en rad andra upplysningar om frakt-handeln mellan olika hamnar i regionen och i övrigt om handeln i Kina.⁷⁵

Även om Liljevalch inte sände hem någon officiell rapport från Kina, så skickade han hem en rad brev och skrivelser, varav flera publicerades i *Afionbladet*,⁷⁶ som alla vittnar om en person med stor iakttagelseförmåga, som bestämt sig för att han ska bilda sig en egen uppfattning om Kina och kineserna och försöka se bortom de betraktelser och fördomar som spridits i Europa, och som han med säkerhet tagit del av. Ju längre han vistas i Kina, desto mer lyser dock hans europeiska och svenska betraktelsesätt, i tidens anda, igenom. Brevet vittnar också om en person som på ett personligt sätt lyckas förmedla sina iakttagelser och intryck till läsaren. Till och med språket i hans officiella skrivelser och rapporter känns som en ljuv smekning i jämförelse med t. ex. Ihres kantiga och högtravande kansli-svenska.

De kompletterande instruktionerna

Vid en ministeriell föredragning inför kungen på Stockholms slott den 20 februari 1846 framkom det från Ihre att ”enligt ankomne underrättelser, någon anledning yppats att ett handelsfördrag möjligen mellan de Förenade Rikena och Kejsar-dömet China skulle kunna avslutas, hvarigenom åt de handelsförbindelser, hvilka kunde tillvägbringas, skulle beredas en ytterligare utsträckning och säkerhet”.⁷⁷ Vad mer exakt Ihre avsåg med ”nu ankomne underrättelser” gav han inga vidare ledtrådar om. Visserligen låg möjligheten

till en sådan händelseutveckling redan från början inom möjligheternas ram, då redan Handels-societen i Göteborg i sitt remissvar till Kommers-kollegium den 6 juni 1843 föreslagit en ”Diplomatisk agent”,⁷⁸ men denna officiella prägelse hade efter kollegiets utlåtande sedan aldrig varit riktigt aktuell. Läser man Ihres brev till Liljevalch, där han meddelade kungens beslut och de nya kompletterande instruktionerna, får man intrycket av att detta nya initiativ kom från Ihre själv, men här ges dock inga nya argument.⁷⁹ Liljevalchs svarsbrev på de nya instruktionerna ger inte heller vid handen att han själv skulle framfört något eget förslag i frågan, eller ens antytt möjligheten.⁸⁰ Känt för alla var dock redan att villkoren i den engelska traktaten, vad handeln beträffade, även skulle gälla övriga nationer i Europa. Likaså var säkert de slutna traktaterna med Förenta staterna den 3 juli 1844 och Frankrike den 24 september 1844 kända.⁸¹ Detsamma bör också ha gällt den signerade förpliktelsen med Belgien i Kanton den 25 juli 1845, som med orden ”The Kingdom of Belgium is permitted to trade with China”, och bilagda traktat och tulltariffer, gav belgarna skriftligt på att man hade samma rättigheter som de traktatslutande nationerna att bedriva handel i Kina.⁸² Kanske räckte denna kunskap för Ihre. Möjligen hade han ytterligare information eller tillgång till ytterligare brev från Liljevalch, förutom de två som publicerats i *Afionbladet* före beslutet. Detta har i så fall gått mig förbi.

Dock innehöll det ena av dessa brev sådan sensationell information att bara denna skulle vara tillräcklig för Ihres initiativ och det följande konungliga beslutet. *Afionbladet* kunde nämligen meddela att Liljevalch

blifvit presenterad för generalguvernören Keying⁸³ /.../ som är Kejsarens nära anförvandt och /.../ hade på en af sina resor inträffat i Hongkong kort efter hr Liljewalchs, som då passade på att anhålla om företräde, hvilket också beviljades. Den bekante missionären Guzlaaff⁸⁴ hade dervid fungerat såsom tolk. Audiensen hade blifvit gifven i närvaro af alla Keyings mandariner, och räckt omkring 10 minuter; derefter har hr Liljewalch flera gånger varit kallad till den förnämde Chinesen, suttit vid hans sida samt en gång varit bjuden till hans bord vid ett gästabud, då Keying proponerat konungens af Sverige skål.⁸⁵

För en läsare av *Aftonbladet* och den som i övrigt kände till händelseutvecklingen i Kina från Opiumkriget och framåt stod det alldeles klart att detta var det närmaste kejsaren någon ”utländsk djefvul” kunde drömma om att komma. Att en enkel ensam köpman, visserligen med kungligt uppdrag som handelsagent, från ett litet perifert rike i Europas nordliga utkanter biståts denna ynnest, att ett flertal gånger fått träffa mannen som förhandlat med, och på kejsarens uppdrag undertecknat traktaten med stormakterna England, Förenta staterna och Frankrike, får anses som en högst anmärkningsvärd prestation.

För Ihre, och inte minst kung Oscar, borde detta framstått som alltför lovande för att låta sig gå förbi. Kungen gav också Ihre i uppdrag, vid den ministeriella föredragningen den 20 februari, att tillse att Liljewalch ”med Kongl Majts Höga Fullmagt förses” och att han också delgavs de beslutade nya instruktionerna, vilka innebar att han skulle starta underhandlingar om en traktat i nivå ”med öfrige Europeiske Magter, och serdeles med England”.⁸⁶ Men kung Oscar villkorar dock detta beslut genom att meddela: ”men täcktes Kongl: Majt härvid uttryckligen

fästa det vilkor, att några utomordentliga kostnader af en sådan underhandling eller af Tractatens afslutande icke finge föränledas” och att de anslagna två åren ”icke af denna anledning finge betydiligen öfverskridas, eller utanför högst Fyra /4/ månader förlängas”.⁸⁷ Ihres brev återgav kungens beslut och villkor, men p. g. a. avståndet och den bristande informationen på hemmaplan gav han Liljewalch ”en ganska widsträckt frihet vid denna underhandling”, men instruerade också att om tveksamhet rådde ”häldre underlåta att öppna negociationerne, eller också att afbryta dem, så framt de här ofvan af Kongl Majt. föreskrifne vilkor icke kunna uttryckligen iakttagas”.⁸⁸

Angelägnare än så var alltså inte kungen eller statsministern för utrikes ärenden. Man tog helt enkelt tillvara en uppkommen möjlighet och hoppades på att en mans egen kapacitet och skicklighet skulle ge ett resultat till belåtenhet. Skulle det inte bli någon traktat hade man i alla fall samma rättigheter som övriga europeiska nationer hade vad handeln beträffade. Man hade inget att förlora.

Traktatens fullbordan

Ihres brev, med bifogade fullmakt på franska och i svensk översättning, färdades under säkrast möjliga förhållanden via London till Liljewalch på en något osäker bestämmelseort i Kina.⁸⁹ Brevet, som nådde Liljewalch på hans resa till Manila i juni 1846, måste ha gett honom blandade känslor. Säkert blev han glad och hedrad med detta visade utökade förtroende, men samtidigt lovades han inga utökade pekuniära medel att täcka den förlängda tidsutdräkten med. Men

framför allt måste konungens båda villkor väckt en viss bestörtning och irritation, då de visade på "okunnighet" och ett tämligen ljumt intresse. I brevet, från Hongkong den 23 juni, till Ihre bad han denne att hos kungen ansöka att han skulle få nyttja de £ 500 som skulle utbetalas först vid hans hemkomst, samt om ett tilläggsanslag för de ytterligare månaderna, exakt beräknat till £ 666, 13/4.⁹⁰

Huvuddelen av brevet ägnades dock åt hans försök att på ett lugnt och diplomatiskt sätt förklara orimligheten i kungens villkor. Han konstaterade inledningsvis att inga förhandlingar "med Chinesiska autoriteter kan företagas utan kostnad och tidsspillan, samt att avslutandet af tractater hittills medfört betydliga utgifter". Vidare fortsatte han initierat att det blir "likväl för hvar och en nödigt att till en viss grad iakttaga de formaliteter och offra de upmärksamhetkraft, hvilka af Chinesiska Mandarinerna anses såsom hufvudsak, medan sjelfva frågan underordnas och [löses?, otydligt skrivet] af de mer eller mindre angenäma intryck som inledningen alstrat", samt också att "redan har jag begagnat alla tillfällen att bland dem tillvinna de Förenade Rikena vänner genom små artigheter, hvilka medfört ej obetydeliga kostnader". Trotsigt skrev han slutligen att visserligen ska han försöka hålla sig inom "Kong Majt föreskrifne gränser", men att han "häldre tillsätta en måtlig summa af egna medel, än att genom afvikande från landets antagne bruk gifva anledning till anmärkningar, förnärmande de Förenade Rikena".⁹¹

Redan den 15 juli skickade Liljevalch ett nytt brev till Ihre, där han bl. a. kunde meddela "att underhandlingar om handelstractaten redan blifvit öppnade, med en framgång som låter mig hop-

pas kunna tillvinna lika fördelar åt de Förenade Rikenas flaga, som de Engelske och Amerikanke redan ega i China".⁹² Detta möttes av Ihre med ett avmätt lugn och en förhoppning om fortsatt framgång, när han i ett brev till Liljevalch den 9 oktober⁹³ meddelade att en föredragning "inför den, under Hans Majt. Konungens frånvaro, i Nåder tillförordnade Regering" den 17 september hade godtagit Liljevalchs äskande om tillgång till ytterligare medel, med tillägget att "i händelse hans återkomst till fädernesland inträffade före sistnämnda tids förlopp, han då skulle återbära den derigenom upkommande å anslaget sig belöpna skilnad".⁹⁴ Kungen och regeringen var onekligen aktsamma med sina utgifter.

Hur förhandlingarna egentligen löpte är här efter inte klarlagt. Säkert är att Liljevalch hela tiden fortsatte med sina efterforskningar vad gällde handeln, vilket bl. a. hans långa resa till Shanghai och de norra öppna hamnarna i oktober till december visade.⁹⁵ I mitten på januari 1847 togs förhandlingarna upp igen, nu med Qiyings närmaste man "Hwang Ngantung".⁹⁶ Liljevalchs förslag till traktat var översatt till kinesiska och man verkade vara överens på alla punkter utom en, den rörande halvering av tullen på järn, stål och smalts, vilken skulle diskuteras för sig senare. Han var mycket optimistisk, "inom 8 dagar härefter hoppas jag att conventionen skall vara undertecknad", och hade redan planerat för hemresan.⁹⁷ Det dröjde dock ytterligare knappt två månader innan Liljevalch och Qiying den 20 mars 1847 undertecknade traktaten.

Ett brev från Qiying till Peking daterat den 27 april 1847, citerat i Mende, berättar om för-

handlingsförloppet, sett ur kinesiskt perspektiv.⁹⁸ Där framgår det bl. a. att kineserna tyckte att Liljevalch var mycket skicklig när förhandlingarna började, men att man snart genomskådade honom. Man hade också hittat flera felaktigheter i Liljevalchs utkast och man kunde heller inte gå med på några sänkta tariffer på de svenska produkterna. Vidare hade man tydligen inte alls haft för avsigt att skriva under, men när Liljevalch hade backat på alla punkter och inte längre framhärdat med sin begäran att få träffa kejsaren, så hade man gett efter, bl. a. för hans argument att han inte med hedern i behåll” skulle kunna återvända till sitt hemland utan att ha utfört ”sin Konungs befallning”.⁹⁹ Liljevalchs eget brev tyder på att så länge Qiying personligen skötte förhandlingarna så gick det bra, då han var vänligt inställd till utlänningar, medan Qiyings underställda medarbetare, som tog över förhandlingarna i mitten på januari och sedan slutförde dem, var fientligt inställda och egentligen inte ville veta av någon traktat.¹⁰⁰

Qiying säger i sitt brev att Liljevalch haft stor hjälp av amerikanerna vid förhandlingarna och att traktaten skulle vara en kopia av den amerikanska, med endast namn och datum utbytta.¹⁰¹ Mende antyder också hjälp från engelsmännen, men preciserar inte det närmare.¹⁰² Den viktigaste engelska hjälpen kanske var just de första audienserna inför Qiying, som troligen inte hade kunnat ske utan engelsk medverkan. Det är möjligt att dessa också på andra sätt övade påtryckningar på honom. Liljevalch nämner i det material jag har inget om detta amerikanska och engelska bistånd. För större klarhet krävs säkert konsultationer med engelska, amerikanska och kanske ytterligare kinesiska källor.

Traktaten och dess intressantaste artiklar

En jämförelse mellan den svensk-norska traktaten och den amerikanska visar mycket riktigt att den förra är en direkt kopia av den senare. Enda skillnaden i traktattexterna är datum, namn, och nationalitetsbeteckningar, samt att de två meningarna i den sista artikeln i den amerikanska traktaten, som reglerar ratifikationsproceduren, har strukits i den svensk-norska. I övrigt är ordalydelsen en exakt kopia.¹⁰³

Traktaten¹⁰⁴ består av 34 artiklar, samt en tillhörande tulltariff för import och export på Kina, och med avtalade skeppsavgifter. Artiklarna är till övervägande delen inriktade på att reglera handeln, vad som är tillåtet och inte tillåtet, hur handeln får bedrivas, hur umgänget mellan svenskar/norrmän och kineser ska skötas osv. Traktaten är helt ensidig. Det är endast svenskars och norrmäns möjligheter och rättigheter *på kinesisk mark* som regleras, inte vice versa. Ingen av artiklarna är, som redan påpekats, specifikt utformade efter svensk-norska önskemål, inte heller tulltariffen, som var samma för alla nationer. Några av artiklarna fick sannolikt betydelse för den fortsatta svensk-norska handeln och närvaron i Kina.

Sista meningen i artikel II löd: ”Om hädanefter några ytterligare fördelar och privilegier, af hvad beskaffenhet som helst, från Chinans sida medgifves åt någon annan nation, skola Sverige och Norrige samt dessa Länders innevånare vara berättigade att deraf komma i ett fullkomligt lika och opartiskt åtnjutande”, alltså en mest-gynnad-nation klausul. Typiskt för karaktären av alla avtalen mellan Kina och övriga nationer var

hur betydelsen av denna typ av klausul kom att ändras när Kina var motparten. Den gängse innebörden mellan ”jämbördiga” europeiska nationer hade tidigare varit att ”du får åtnjuta den här fördelen som jag gett de andra om du ger mig motsvarande fördel” – reciprocitet med andra ord.¹⁰⁵ Innebörden i traktaten med Kina var istället ensidig, i det att kineserna inte fick motsvarande fördelar i Europa eller Förenade staterna, medan istället varje ny fördel som av kineserna gavs till någon annan nation automatiskt tillföll de andra, eftersom alla hade en mest-gynnad-nation klausul i sina traktater (jfr diskussionen om detta nedan). För Sveriges del fick denna betydelse när den andra vågen av traktatslutande med Kina tog fart i och med traktaterna i Tianjin 1858,¹⁰⁶ vilka bl. a. medförde fler öppna hamnar, även inne i landet, och också öppnade vägen för den stora missionsverksamhet som bl. a. svenska missionärer och samfund var en stor del av.

En första sådan möjlighet gavs dock, om än i begränsad skala, redan i artikel XVII, som stadgade att svenska och norska undersåtar hade rätt att bosätta sig i överenskommet område i de öppnade städerna och inom detta bedriva sin verksamhet, ”äfvensom anläggande derå af hospitaler, kyrkor och kyrkogårdar”, samt i artikel XVIII som medgav att svenskar och normän fick lov att lära sig kinesiska och att anställa kinesiska lärda, vilka båda varit förbjudna förut.¹⁰⁷

Liljevalch själv satte högt värde på artikel XXII som gav svenska och norska skepp rätt att fortsätta att idka handel på kinesiska hamnar även vid händelse av krig mellan Kina och någon annan nation,¹⁰⁸ precis som om han själv förut såg risken för detta. Han insåg också vikten av artikel IV, som medgav tillsättandet av svensk-

norska konsulter i de öppnade hamnarna.¹⁰⁹

Den över tiden kanske mest förnedrande artikeln för kineserna var artikel XXI, som var en juridisk artikel och gav de Förenade rikena exterritorialrätt genom skrivningen: ”äfvenså skole Svenske och Norrske undersåtar, hvilka begå brott i China, kunna ransakas och straffas endast af Consuln eller annan offentlig, dertill från Sveriges och Norriges sida, bemyndigad person, efter dess lands lagar”. Detta hade inte funnits med i den ursprungliga engelska traktaten, även om en antydning dock fanns i artikel X i det engelska supplementet 1843, där det fastslogs att ”a British vessel-of-war to be stationed at each of the five Ports to enforce good order among the crews of vessels and to support the authority of the Consul”,¹¹⁰ utan initierades definitivt i det amerikanska. Kina hade dock redan förut medgivit exterritorialitet i fredsavtalet med Kokand 1835.¹¹¹ Anledningen till att amerikanerna, och även övriga européer, önskade detta var den avgrund som skilde i synen på lagar, brott och straff mellan Kina och Västvärlden, vilket tämligen påtagligt drabbade en rad västerlänningar årtiondena före dessa traktaters tillblivelse. Så hade t. ex. 1821 en amerikansk sjöman på skeppet *Emily*, som hade tappat en lergodstillbringare i huvudet på en kinesisk försäljerska, varvid hon hade ramlat i vattnet och drunknat, under stort rabalder tvingats bli utlämnad till kineserna, varvid han sedan vid en sluten rättegång snabbt blivit dömd och avrättad.¹¹² Fransmännen var ännu tydligare med att formulera exterritorialiteten i sin traktat¹¹³ och engelsmännen fick del av den via sin mest-gynnad-nation-klausul. Kineserna hade redan historiskt vid tidigare kontakter med västerlänningar överlåtit denna rätt, både som

ett medel att minimera administrationen och för att få "barbarerna" att själva hålla efter sina undersåtar.¹¹⁴ På detta sätt kom utlänningar att helt stå över den kinesiska jurisdiktionen. Inte förrän den 5 april 1945 avstod Sverige från denna rättighet, som kanske den sista nationen, ett par år efter USA, Storbritannien, Japan, Italien och Frankrike.¹¹⁵

Ett undantag från exterritorialiteten fanns dock, stadgat i artikel XXXIII. Det gällde svenska och norska undersåtar som handlade utanför de öppnade hamnarna eller som handlade med opium eller andra smuggelvaror. Dessa "skola underkastas behandling af Chinesiska Regeringen, utan att vara berättigade till något understöd eller skydd från de förenade Konungarikenas Regering". Motsvarande hårda klausul fanns varken för England eller Frankrike.

Viktigast för svensk-norsk del på kort sikt var innehållet i artikel V och framför allt det ovan relaterade prejudikatet för kustfart som Liljevalch med hjälp av *Prins Oscar* hade åstadkommit. Texten löd:

Uti hvar och en af ofvanbemälte Fem hamnar, skola Hans Maj:t Konungens af Sverige och Norge undersåtar, hvilka lagligen idka handel, ega tillstånd att, från deras egna eller andra hamnar, till China införa och der försälja, äfvensom derstädes uppköpa och till egna eller andra hamnar utföra alla slags handelsvaror, som genom denna Tractat icke äro till införsel eller utförsel förbjudna; mot erläggande af de för samma varor uti ofvan antagne Tariff stadgade tullavgifter, men utan andra afgifter af hvad namn de än må vara.¹¹⁶

Det var framför allt detta som fick den svenska närvaron att under decennierna efter ökas betydligt, med kulmen på 1860-talet.¹¹⁷

Traktaten i en internationell kontext

När det gäller stormakternas, speciellt Englands och Förenta staternas, bidrag och inverkan på fördragssystemet i Kina finns det ett otal källor och analyser att tillgå, men Sveriges medverkan i dessa är nästan totalt frånvarande. Mina och andras efterforskningar i icke-svenska arkiv i frågan har också, delvis med undantag av Mende, varit obefintliga. Detta leder i det här skedet till att frågan om hur den svensk-norska traktaten kan bedömas i en internationell kontext endast kan bli mer eller mindre välgrundade spekulationer. Trots denna brist på källmaterial vill jag ändå ge mig på en kort diskussion i frågan. Se det gärna som en analys av frågor som bör, och säkerligen kan, efterforskas ytterligare.

Tre sammanhängande centrala frågor som man bör ställa sig här, med den svensk-norska traktaten i fokus, är dels vad detta eventuellt tillförde det påbörjade fördragssystemet i Kina, dels det därtill hörande, vilka motiv engelsmän och amerikaner, från officiellt håll, hade att ge de Förenade rikena och Liljevalch bistånd i frågan, samt kanske först och främst att försöka säkert fastslå till vilken omfattning detta bistånd verkligen utsträckte sig.

Mende antyder, som tidigare nämnts, på ett par ställen att engelsmännen bistått Liljevalch, men i vilken omfattning och mer precist vad detta bistånd bestod av går han inte närmare in på. Det mest påtagliga, av vad som hittills är känt, är den skrivelse som engelska utrikesdepartementet i februari 1845 skickade till sin guvernör i Hongkong, John Francis Davis, i vilken man ber honom att vara den svenska handelsagenten i möjligaste mån behjälplig under dennes vistelse i

Kina.¹¹⁸ Hur omfattande och hur helhjärtat denna hjälp var är som sagt oklart. Det bör dock varit Davis som möjliggjorde Liljevalchs audiens hos Qiying och deras vidare kontakter i begynnelseskedet, vilket troligen var nyckeln till det fortsatta lyckliga förloppet. Samtidigt fanns det officiella engelsmän som kände en viss tveksamhet, och hade farhågor, för den ökade konkurrensen. En av de engelska konsulerna i Kina, MacGregor, skriver i ett brev i juli 1845 till Davis: "A Swedish Commissioner is expected every day, who will also no doubt appoint consuls in the different Ports of China. The Danes and the Swedes having but a limited trade of their own and a great number of vessels for which they seek employment, an abuse of their flag is much more to be feared than of any other nation".¹¹⁹

Vad gäller amerikanskt bistånd så har jag redan visat på likheten mellan den svensk-norska och den amerikanska traktaten, samt relaterat till de uttalanden som sa att amerikanerna bistått Liljevalch. Jag har inte hittat någon ytterligare hänvisning som kan föra vidare. Jag har heller inte någonstans hittat något som tyder på att fransmännen bistått på något sätt. Dessa hade dock bistått Belgien i dess strävanden.¹²⁰

Att engelsmännen och amerikanerna bistod Liljevalch får anses klarlagt, men i vilken omfattning och hur återstår alltså att klarlägga. Vilka motiv kunde då dessa ha att hjälpa Sverige-Norge och Liljevalch? Jag har inte hittat någon hänvisning som direkt pekar på motiv att bistå just de Förenade rikena, vilket jag för övrigt betvivlar att det finns. Det finns dock två allmänna motiv som är applicerbara i sammanhanget. Det första rör närvaron av mest-gynnad-nation-klausulen i de ingångna traktaterna och den tolkning man

här gjorde av denna. Den medförde att alla nya fördelar som eventuellt skulle tillkomma i nya traktater också automatiskt skulle tillfalla de andra, något som naturligtvis hjälpte upp viljan att bistå Sverige-Norge m. fl. Det andra motivet, som också mer eller mindre hör samman med det första, rör den "vi-känsla" som skapades mellan alla västerlänningar som befann sig och verkade i Kina, oavsett vilka meningsskiljaktigheter som förekom på hemmaplan. I Kina var man dock alla "VI" i motsats till kineserna som var "DOM", oftast i mer eller mindre nedlåtande ordalag. Det faktum att man befann sig i kraftig minoritet och, till och från, levde under reella hot från de kinesiska massornas missnöje gjorde det ännu mer nödvändigt att sluta sig samman och samarbeta.¹²¹ Liljevalch kom till Kina som europé och togs upp i den västerländska gemenskapen där. Han åtnjöt därmed all den officiella, och inofficiella, hjälp som alla västerlänningar på plats kunde påräkna. Det är dock inte otroligt att Liljevalch lyckades få mer bistånd än vad som var det vanliga.

När det gäller den svensk-norska traktatens betydelse för fördragsverksamheten i stort i Kina under detta initialske, så tyder onekligen den närmast kompakta frånvaron av hänvisningar och kommentarer i internationella analyser på att ett av två förhållanden skulle råda. Antingen är traktaten okänd, vilket den inte bör vara för den seriöse forskaren på området, då den finns med i hela sin längd i ett flertal traktatsamlingar, eller så har den inte tilldömts någon betydelse i det internationella perspektivet, vilket också får anses som en korrekt bedömning. Skälen till detta är enligt min mening främst tre. För det första tillförde traktaten i sig inga nyheter, då den var

en exakt kopia av den amerikanska. Vidare var de Förenade rikena en liten, fattig nation som inte utgjorde något maktpolitiskt hot mot någon, vare sig i Europa eller i Kina, och inte hade man heller vid den här tiden några stormaktsambitioner. Slutligen var man också på handelns område, som var den fråga som ledde till fördragssystemet, en liten, ganska obetydlig nation, som inte utgjorde något reellt handelshot mot någon av stormakterna, även om den flitiga fraktfartshandeln på sina håll emellanåt kunde uppfattas som ett litet irritationsmoment. Med vad som nu är känt får den svensk-norska traktaten i det internationella perspektivet i stort alltså ses som en fotnot och kuriositet.

Traktaten ur kinesisk horisont

Att traktaten med de Förenade rikena kom att innebära samma förnedring för Kina som de tidigare hade gjort står för dagens betraktare klart, men det är uppenbart att riktigt så uppfattade inte Qing dessa vid denna tid. Huvudmålet för ledarskiktet i Qing var att undvika ytterligare strider med de västliga nationerna, allt för att vinna tid för att rädda dynastin. Tanken var att om dessa bara fick fortsätta att handla, så skulle de bli nöjda. Lugnet och stabiliteten efter freden med Kokand stod som modell.¹²² Qing var övertygade om att det man slöt traktat om nu, kunde ignoreras och rivas upp senare, vilket gjorde att långsiktiga konsekvenser inte gavs någon eftertanke.¹²³ Det var först senare, särskilt efter kejsar Daoguangs död 1850, som det allmänna kinesiska missnöjet och traktaternas reella innebörd började framstå klart för de styrande. Tsiangs genomgång och analys av kinesiska källor visar att

den förda kinesiska politiken mot Väst under de avgörande åren 1842–43 till stor del bestämdes av två höga manchu-tjänstemän, Qiying och Yilibu,¹²⁴ men naturligtvis med kejsar Daoguangs stöd.¹²⁵ Deras förda politik berodde främst på två orsaker. För det första innebar den mycket bristfälliga kunskap man hade om nationerna i Väst, ”barbarerna”, till att man hade svårigheter att särskilja dem och bl. a. var obekant med den ”international law”, diplomatiska praxis, som reglerade umgänget mellan dessa nationer. Det ledde bl. a. till att man valde att följa samma praxis som Qing hade tillämpat under 1700-talet gentemot ”barbarerna”, dvs. att dessa skulle behandlas lika. Fram till januari 1843 var kejsarens avsikt dock att låta alla övriga nationer handla enligt det gamla systemet och inte få del av Englands villkor. Två skrivelser från Qiying och Yilibu i mitten på januari övertygade honom om att tillerkänna även övriga nationer samma *handelsprivilegier* som England redan fått, vilket också skedde officiellt i ett kejsarligt dekret i november 1843. Skrivelseernas huvudargument var uppfattningen att de övriga nationerna måste ha hjälpt England att utrusta och skicka så många krigsfartyg så långt hemifrån, därför skulle England nu hjälpa dessa om Kina nekade. Dessutom skulle de andra kunna gå samman och skicka ännu fler krigsfartyg. Det skulle också bli svårt att urskilja England från övriga nationer om de handlade tillsammans. Viktigast var kanske att ett kinesiskt nekande och därpå följande engelsk hjälp till dessa skulle leda till tacksamhetsskuld och ökad sammanhållning bland de västliga nationerna och en ökad avog inställning till Kina. Osäkerhet på de engelska reaktionerna om Qing skulle ge de övriga samma handelsprivilegier led-

de till att Qiying och Yilibu gjorde förfrågningar hos dessa, vilka visade att de inte motsatte sig en sådan politik. Qing hade alltså redan före Caleb Cushings ankomst till Macao i februari 1844 bestämt att övriga nationer skulle få samma handelsprivilegier som England. Cushings enträgna önskan att få åka till Peking för att träffa kejsaren, och dennes outtryckliga order till Qiying att stoppa detta till varje pris ledde sannolikt till att Förenta staterna kunde förhandla till sig en traktat med betydligt större omfattning än den engelska, med artiklar utöver handelsprivilegierna, vilket sedan också blev vägledande för de franska och svensk-norska traktaterna.

Qings, här företrätt främst av Qiying och Yilibu, okunskap och oförmåga att se de långtgående konsekvenserna ledde till framförallt två ödesdigra misstag: dels att Qiying underskattade vidden av exterritorialitetsprincipen när han först medgav denna i det amerikanska fördraget, och dels att de använde en kinesisk tolkning av mestgynnad-nation-klausulen och inte var bekant med den västerländska. Qings tolkning var att eftersom kejsaren i sin godhet gett övriga nationer samma handelsprivilegier som England fått, så skulle England i sin tur genom kejsarens godhet också få eventuellt nya privilegier som gavs till de andra. Förenta staterna och Frankrike skulle inte kunna kräva samma rättigheter, men Väst tolkade härefter denna klausul som att man automatiskt skulle få alla eventuellt nya rättigheter, utan krav på reciprocitet från Västs sida, vilket var brukligt de västliga nationerna emellan.

Qiying betraktades av de västliga nationerna som den mest upplyste av alla höga Qing-tjänstemän och nästan den ende som var relativt vänligt inställd mot Väst. Han mötte dock starka

protester från kineser i allmänhet, speciellt i Kanton, men även en stor del av mandarinerna, även av manchu-börd, protesterade mot hans förda politik.

Ovan sagda skulle kunna vara tillräckligt för att förklara Qings vilja att signera en traktat med Sverige-Norge, men detta ger bara en allmän grundpolicy då Tsiang dels slutar sin genomgång med Förenta staternas och Frankrikes traktater, och dels tillkommer det ytterligare kunskap från andra källor som kräver förklaring. Det faktum att Belgiens försök att få en traktat 1845 misslyckades och endast utmynnade i en deklaration att belgarna kunde handla med samma privilegier som övriga nationer, tyder på att Qing inte hade för avsikt att signera några fler fullständiga traktater med övriga "barbarnationer", förutom med de tre stora. Hur kan vi då förklara att de Förenade rikena trots allt fick en sådan traktat?

Den avgörande ledtråden ges av Mende när han återger ett brev skickat från Qiying till Peking den 27 april 1847, där han berättar om förhandlingarna och traktaten han slutit med Liljevalch.¹²⁶ Här konstaterar han inledningsvis att "jag har funnit ut att Sverige och Norge verkligen är ett land",¹²⁷ helt i linje med tidens kinesiska okunskap om omvärlden, och han fortsätter, "handelsfartygens antal är i grunden inte stort och de far i regel under beskydd av amerikanerna". Qiying anser vidare att av de minst tio västliga handelsnationerna är det bara England, Frankrike och Förenta staterna som är betydande och att det skulle bli komplicerat och inverka negativt på tullavgifterna om man skulle sluta traktat med övriga efter deras önskemål. Han rapporterar också att Liljevalch hela tiden hade stöd från amerikanerna. Liljevalch hade länge

framhärdat med sina önskemål om sänkt tull på stål, järn och koboltblå (det norska "blaaferve") och sin begäran om "ein offzielles Treffen" (en önskan om audiens hos kejsaren?), men gav sig när han slutligen bara erbjöds en traktat som den amerikanska. Då hade han också hunnit påstå att det skulle vara omöjligt för honom att resa hem om han inte lyckats utföra sin konungs uppdrag att sluta en traktat. Qiyings avslutar rapporten med att konstatera att han i grund och botten inte ser något hinder att sluta avtal med varje land, så därför slöt han traktaten med Sverige-Norge efter det kinesiska förslaget, allt för att det "svenska ombudet inte ska bli besviken och orsaka stor oro".¹²⁸

Av ovan sagda framstår samspelet mellan Qiyings okunskap och Liljevalchs förhandlings-skicklighet som avgörande för det kinesiska signerandet. Qiyings okunskap om förhållandena i Väst, dels Sverige-Norges verkliga koppling till amerikanerna, som för Qiying måste ha framstått som betydande, men dels också hans oförmåga att genomskåda Liljevalchs bluff om det omöjliga för honom att återvända utan traktat. För Qiying måste detta varit i högsta grad reellt, då det i Kina var naturligt att den som misslyckades med att fullgöra kejsarens order till belåtenhet bestraffades hårt. Både hans far och farfar hade fått känna på detta.¹²⁹ När Qiying fick intryck av de allvarliga konsekvenser Liljevalch skulle lida om han misslyckades och samtidigt fått intryck av den starka amerikanska kopplingen till honom och Sverige-Norge är det inte konstigt att han valde det säkra före det osäkra och signerade traktaten. I Qiyings ögon innebar det i realiteten inte någon förändrad status för Kina mot de som tidigare slutits, och kunde i princip

också sägas ligga i linje med kejsarens dekret. Det var bara det att traktaten med Sverige-Norge innehöll mer än bara handelsprivilegier! Återigen måste man här framhålla Liljevalchs person. Utan hans skickliga förhandlande, dvs. att han lärt sig, och använde sig av det kinesiska tillvägagångssättet och uppträdandet i förhandlingar, samt att han skaffat sig sådana kunskaper om kinesiska förhållanden att han kunde utnyttja Qiyings okunskap och för honom göra hotet om allvarliga repressalier trovärdigt, när ett sådant hot inte existerade. Om han vidare utnyttjade kopplingen till amerikanerna är oklart, men den kopplingen verkar för Qiying varit tillräckligt påtaglig ändå.

Man kan ur kinesisk horisont alltså ange tre källor till varför det tecknades en fullständig traktat med Sverige-Norge: 1) kejsarens dekret i november 1843, där alla de engelska handelsprivilegierna även skulle gälla övriga västliga nationer; 2) Qiyings okunskap, som helt härrörde från det tidigare kinesiska ointresset för omvärlden och dels hans oförmåga att se de allvarliga konsekvenser den amerikanska traktaten innebar, jämfört med den engelska, vilket hade legat till grund för kejsarens dekret; 3) Liljevalchs sluga och initierade förhandlingsskicklighet.

Traktaten i svenskt utrikespolitiskt perspektiv

Inom denna artikels omfång kan man med tämligen god hållbarhet göra tre konstateranden om traktatens plats i samtidens utrikes- och handelspolitiska handlingsmönster. Lite utanför denna artikels egentliga syfte kan man även, med traktaten som utgångspunkt, tillåta sig spekulera en

aning om vilken inverkan denna traktat kom att få för den kommande utrikes- och traktatpolitiken, speciellt de följande traktaterna med Siam och Japan 1868. Jag kommer här nedan att ägna utrymme åt båda dessa uppgifter.

För det första står det helt klart att Kommerskollegiums handlande vid initierandet av frågan till fullo följde den instruktion man hade att arbeta efter, dvs. att verka för svenskt näringsliv, hålla sig underrättad om utrikes handelsförhållanden, föreslå konsulsbesättningar samt hänskjuta viktiga ärenden till kungen.¹³⁰

När det för det andra gäller den svenska traktatpolitiken med främmande makter, så var denna ännu för närvarande helt anpassad för traktat med ”jämbördiga” nationer i den europeiska och västliga sfären, till vilken även Förenta staterna, Turkiet och Venezuela får räknas vid denna tid.¹³¹ Traktaten med Kina var alltså en ny typ av traktat, som inte följde reciprocitetstanken och som gav Sverige-Norge ensidiga fördelar. Ändå kan man, med en generös tolkning, säga att traktaten i stort följde den andra av de två existerande traktatpolitiska huvudlinjerna, nämligen att Sverige självt tog initiativet till traktaten för att underlätta avsättningen av viktiga svenska produkter.¹³² Man får dock inte glömma att, som beskrivits ovan, traktaten i sig inte var den ursprungliga tanken, utan snarare en reaktion på en uppkommen tillfällighet till följd av de tidigare västliga traktaterna med Kina, men framför allt till följd av Liljevalchs lyckosamma framfart i Kina.

Det sistnämnda är också den viktigaste aspekten i mitt tredje konstaterande. Kungen och regeringen reagerade bara på en uppkommen gynnsam möjlighet, som man på intet sätt

medvetet strävat mot. Den ”minimala entusiasm” som denna möjlighet möttes av från dessa visar ännu mera uttryckligt att traktaten ej var det ultimata målet och därför inte heller kan ses som representativt för den allmänt förda utrikespolitiken. Traktatens tecknande och innehåll indikerar en offensiv utrikespolitik med ambitioner på den internationella spelplanen, precis som fallet var med de övriga tecknande makterna England, Förenta staterna och Frankrike, liksom även för Belgiens misslyckade försök. Detta motsvaras alltså inte av den faktiskt förda försiktigt balanserade svenska utrikespolitiken. Det faktum att standardverket *Den svenska utrikespolitiska historien* inte omnämner Liljevalch eller traktaten med Kina visar också på att denna inte kan tillmätas någon större betydelse i ett större allmänt utrikespolitiskt perspektiv. Traktaten var dock främst inriktad på handel och sjöfart, så i det perspektivet passar den in i samtidens utrikespolitiska prioritering av kommersiella handels- och sjöfartsintressen. Konsulstillsättningen i Kanton, som blev en av följderna av traktaten, passar även den in i den ökning av konsulstillsättningar, visserligen oavlönade, i transoceaniska länder till följd av den expanderande handeln och sjöfarten vid seklets mitt.¹³³ Traktatens betydelse sedd i samtidens utrikespolitiska perspektiv kan alltså anses som ringa, medan den för handel och sjöfart bör haft en viss betydelse, i vilken omfattning återstår dock att närmare undersöka.

Med traktaterna med Siam och Japan 1868 i åtanke kan man dock fundera lite över om inte traktaten med Kina 20 år tidigare spelade en viss roll som föregångare här. Ingemar Ottosson ser betydelsen av de svenska traktaterna som slöts

med länderna i Fjärran Östern främst ”som ett exempel på den utrikespolitik som Sverige för hundra år sedan förde gentemot färgade nationer”¹³⁴ och han ser också ”Sverige som en fullvärdig medlem i den struktur av informell imperialism som de ojämlika fördragen med Östasien representerade”.¹³⁵ Jag vänder mig inte mot denna *allmänna* karakteristik, men vill ändå, mot bakgrund av vad som ovan sagts om den kinesiska traktaten, precisera detta något. Jag menar att kungen och regeringen inte eftersträvade traktaten som sådan, utan ville bara ha möjlighet till handel och sjöfart. Det var Liljevalchs självständighet och handlingskraft som var främsta anledningen till traktaten, och därmed anser jag heller inte att denna kan ses som ett uttryck för samtidens förda svenska utrikespolitik, eller syn på utomeuropeiska folk eller nationer. Däremot bör erfarenheterna av den kinesiska traktaten och dess följder, tillsammans med den från slutet av 1840-talet framväxande internationella frihandelsimperialismen, informella imperialismen, gentemot ”färgade nationer” i högsta grad varit en bidragande orsak till utvecklingen av den allmänna svenska utrikespolitiken mot det som Ottosson i den japanska traktaten ser som ett exempel på. De första traktaterna med Kina under 1840-talet kan ses som en försöksballong som blev inledningen på den period av informell imperialism, som var ledande bland de europeiska nationerna decennierna efter seklets mitt fram till det att den koloniala kapplöpningen tog fart under seklets sista decennier. I denna informella imperialism var Sverige redan från begynnelseskedet otvetydigt en deltagande medlem, vare sig man från början medvetet avsåg detta eller ej.

En fråga som man slutligen kan ställa sig här är: Skulle den svenska handeln och närvaron i Kina under andra hälften av 1800-talet varit densamma utan traktaten 1847? Svaret på den frågan skulle kräva en lång rad jämförande undersökningar som ännu inte är utförda. Svaret skulle också ge en säkrare bedömning av traktatens verkliga betydelse. Vad handeln anbelangar, så innebar kejsarens dekret och den faktiskt förda kinesiska politiken, såvitt jag kan bedöma, att alla västliga nationer hade samma möjligheter och rättigheter, både vad gällde öppna hamnar och tulltariffer. Dock innehöll traktaterna klausuler utöver handelsprivilegierna, som gjorde att Sverige genom mest-gynnad-nation-klausulen också kom i åtnjutande av, som t. ex. allt större rätt till bosättning och bedrivande av annan verksamhet än handel på allt fler platser i Kina, vilket bl. a. bör ha verkat gynnsamt för den svenska missionsverksamheten. Huruvida dessa privilegier även kunde utnyttjas av nationer utan traktat återstår även det att utröna.

Efterspel

När traktaten hade undertecknats den 20 mars 1847 gav sig Liljevalch av på sin långa resa hem. Jag har inget material som berättar om denna resa, men med tanke på att han redan låg illa till tidsmässigt, så bör resan gått rakast möjliga väg hem. I en kort notis i *Aftonbladet* den 12 juni meddelas att Liljevalch dagen innan återkommit till Stockholm.¹³⁶ Jag har inte kunnat belägga någon som helst uppståndelse eller uppmärksamhet vid hans hemkomst.

Vid ett sammansatt svenskt och norskt statsråd den 28 oktober 1847 föredrogs traktaten och

Oscar I godkände och ratificerade den, och lät samtidigt meddela att den skulle "till allmän kännedom i vanlig ordning kungöras".¹³⁷ Det innebar att den offentliggjordes och trycktes i *Svensk författningssamling*, vars text också "uppläses från predikstolen".¹³⁸ Från januari 1848 började alltså präster runt om i riket sprida kunskap om traktaten med Kina till allmänheten. Samtidigt satt man på Kommerskollegium och var lite irriterad på Liljevalch. Vid sitt sammanträde den 27 januari hade man kallat in honom och begärde en förklaring till varför han ännu ej lämnat in sin slutrapport.¹³⁹ Med svaret att viktiga handlingar hade blivit försenade och ett löfte från Liljevalch att han snarast skulle avlämna rapporten lät man sig nöja. Rapporten lämnades in den 10 april och gavs samma år också ut till en vidare läsekrets.¹⁴⁰ Kommerskollegium dröjde ända till den 27 mars 1850 innan man, utan kommentarer, behandlade den på ett sammanträde.¹⁴¹ Liljevalchs slutsats i rapporten om förutsättningarna för handel med Kina var tämligen nyanserade och löd: "några stora direkte utbyten av varor äro icke att påräkna mellan nationer, af hvilka ingendera konsumerar betydligt af den andres egentliga stapelartiklar. En annan bredare väg är öppen för de Förenade Rikenas deltagande i handeln på Indo-Chinesiska orter, nemligen Fraktfarten".¹⁴² Endast järn, stål och fiskvaror skulle, om kvantiteterna var små och priserna låga, ha en chans, samt de tullfria trävarorna som utlaster för fartyg som ämnade gå på fraktfart i regionen.¹⁴³

Innan Liljevalch reste från Kina hade han ut-

sett två köpmän från "etablerade handelshus af första rangen" som åtagit sig att fungera som oavlönade svenska och norska konsulter, för att bistå dessas fartyg där. Det var engelsmannen C. Empson, från Blenkin Rawson & Co, i Shanghai och förre amerikanske konsuln Paul S. Forbes, chef för Russel & Co, i Kanton.¹⁴⁴ Forbes blev också den förste officiellt utnämnde konsuln i Kanton, fortfarande oavlönad, genom ett kungligt beslut den 25 maj 1850 om inrättandet av ett generalkonsulat där.¹⁴⁵

Liljevalch ägnade efter hemkomsten resten av sitt liv åt Gotländska myrodblingsbolaget, där han som delägare fungerade som disponent i Visby med att driva försöksodlingar på de gotländska myrarna. Efter åtskilliga problem tvingades Liljevalch och övriga delägare avveckla bolaget 1863, och Liljevalch återvände året därpå till ett liv i stillhet i Stockholm, där han 74 år gammal avled sommaren 1870.¹⁴⁶ Nekrologen i *Afionbladet* vittnar om "fosterlandskärlek" och "att han i flera af sina mest uppmärksammade företag mera hade det allmännas väl än sin egen fördel för ögonen". Uppdraget i Kina sammanfattar man lakoniskt: "hans derifrån hemsända rapporter, väl skrifna och vitnande om stor handelskarpsinnighet, väckte uppseende och – glömdes".¹⁴⁷ Historien synes mig verkligen med eftertryck ha glömt denna traktat, men det gäller också den man som med sådan energi tog sig an uppdraget, och med sådant osjälviskt och ihärdigt arbete gjorde traktaten möjligt. Hans namn var *Carl Fredrik Liljevalch*.

Källor och litteratur

Källor: otryckta

Riksarkivet:

- Kabinettet / UD:s arkiv. Huvudarkivet
- Ministriella protokoll. Huvudserie (Kab/UD. Min. prot.)
- Statsrådsprotokoll i utrikesdepartementsärenden. Huvudserie (Kab/UD. St. prot.)
- Utgående diarium. Huvudserie
- Ingående diarium. Huvudserie
- Inkomna handlingar
- Skrivelser från beskickningar (Kab/UD. Skr. be.)
- Skrivelser från konsulater (Kab/UD. Skr. kon.)
- Inkomna föredragningsärenden (Kab/UD. Ink. för.)

Kabinettet/UD. 1902 års dossiersystem. Vol 4634 (Kab/UD. 1902)

Kommerskollegie arkiv. Huvudarkivet

- Protokoll (Kom. prot.)
- Koncept (Kom. koncept)
- Ingående diarium (Kom. Ing. diar.)
- Utgående diarium
- Inkomna handlingar
- Kungliga brev och remisser (Kom. Ink. Kungl. brev)

Ludvig Manderströms samling. Vol E 4724

Skogmanska samlingen. Vol E 5362

Stockholms stadsarkiv:

Grosshandlarsocietetens arkiv

- Protokoll. Renskrivna protokoll. Huvudserie. Protokoll (GS. prot.)
- Koncept och registratur. Registratur
- Handlingar ur olika serier. Grosshandlarsocietetens handlingar. Huvudserie

Källor: tryckta

Aftonbladet, Stockholm, 1842–1848, 1870.

Liljevalch, C F, *Chinas handel, industri och statsförvaltning jemte underrättelser om chinesernas folkbildning, seder och bruk, samt notiser om Japan, Siam m fl orter*. Stockholm, 1848

Svensk författningssamling, 1847:43. Stockholm, 1848.

Sveriges Traktater med främmande magter. D. 10 1815–1845. Sockholm, 1896.

Sveriges Traktater med främmande magter. D. II 1846–1867. Stockholm, 1898, s. 45–64 "Freds-, Vänskaps- och Handelstraktat mellan de Förenade Rikena och Kejsardömet China". Canton, 1847, mars 20.

Sveriges Traktater med främmande magter. D. 12 1868–1877. Stockholm, 1900.

Treaties between the empire of China and foreign powers. Ed. Mayers, WF. Taipeh, 1966.

Treaties, conventions, etc., between China and foreign states. Vol 2. Shanghai, 1917

Litteratur

Arne, T.J. : "Svensk sjöfart och handel med Kina under 1800-talets förra hälft". I: *Sjöhistorisk årsbok*, 1953/54, s. 49–65.

Arne, T.J. : *Svenskarna och Österlandet*. Stockholm, 1952

The Cambridge History of China. Vol. 10 : *Late Ching, 1800–1911*, Part I. Ed. John K Fairbank. Cambridge 1978.

The Cambridge History of China. Vol. 11 : *Late Ching, 1800–1911*, Part II. Ed. John K Fairbank and Kwang-Ching Liu. Cambridge 1980.

China's response to the West. Eds. Su-Yü Teng and John K Fairbank. Cambridge, MA, 1954.

Ching Documents : an introductory syllabus. Compiled by John K Fairbank. Vol I–II, Cambridge, Mass. 1965.

Dannevig, Birger : *Skipene fra Norge*. Nordanger, 1982

Düben, GW von : *Resa till Kap, Ostindien och Kina, åren 1844–1846*. Stockholm, 1847.

Eminent Chinese of the Ching period (1644–1912). Ed. AW Hummel. Washington 1943–1944.

Fairbank, JK : *China: A new history*. Cambridge, MA,

- 1992.
- Fairbank, J.K. : *Trade and diplomacy on the China coast 1842–1854*. Cambridge, MA., 1964.
- Fairbank, J.K. & Teng, SY : *Ching administration*. Cambridge, MA, 1960.
- Furuhagen, Hans : "Den svensk-kinesiska fredstraktaten 1847". I: *Hästens år. Årsbok om Kina*. 1990. Svensk-kinesiska föreningen, 1990, s. 47–50.
- Gerentz, Sven : *Kommerskollegium och näringslivet*. Stockholm, 1951
- Gernet, Jacques : *A history of Chinese civilization*. 2nd ed, Cambridge, 1996.
- Gihl, Torsten : "Utrikesförvaltningen från 1809 till närvarande tid" I: *Den svenska utrikesförvaltningens historia*. Uppsala, 1935, s. 327–472.
- The Golden age of China Trade*. Ed. Bengt Johansson. Hongkong, 1992
- Hammarström, Ingrid : "Svensk transocean handel och sjöfart under 1800-talet" I: *Historisk tidskrift*, 1962, s. 377–431.
- Holmberg, Åke : *Världen bortom västerlandet*. (Acta regiae societatis scientiarum et litterarum Gothoburgensis. Humaniora : 2). Göteborg, 1988
- Larsson, Jan : *Diplomati och industriellt genombrott*. Diss., Uppsala, 1977.
- Leopold, Christer : "När svensk dömde svensk i Kina" I: *Hundens år. Årsbok om Kina*. 1982. Svensk-kinesiska föreningen, 1982, s. 72–75.
- Mende, Erling von : *Die wirtschaftlichen und konsulären Beziehungen Norwegens zu China von der Mitte des 19. Jahrhunderts bis zum 1. Weltkrieg*. Diss., Köln, 1971.
- Montgomery, Arthur : *Svensk traktatpolitik 1816–1914*. Tull- och traktatkommitténs utredningar och betänkanden IV. Stockholm, 1921.
- Morse, H.B. : *The international relations of the Chinese empire*. Taipeh, 1978.
- Nationalencyklopedin*. Stockholm, 1989–
- Ottosson, Ingemar : "Svensk frihandelsimperialism" I: *Historisk tidskrift* 1997:2, s. 199–223
- Sirén, Osvald : "Kina och den kinesiska tanken i Sverige på 1700-talet" I: *Lychnos* 1948–49, s. 1–84.
- Spence, Jonathan D : *The search for modern China*. New York, 1990.
- Svensk uppslagsbok*. 2:a, omarb. och utvidgade uppl. Malmö, 1947–1955.
- Svenska män och kvinnor*. Stockholm, 1942–1955
- Den svenska utrikespolitikens historia*. Bd III:1–2, Sten Carlsson & Torvald Höjer. Stockholm, 1954.
- Den svenska utrikespolitikens historia*. Bd III:3, Allan Jansson. Stockholm, 1961.
- Svenskt Biografiskt Lexikon*. Stockholm, 1918–
- Söderhjelm, Alma & Palmstierna, Carl-Fredrik : *Oscar I*. Stockholm, 1844.
- Tsiang, TF (Chiang, Ting-Fu) : "The extension of equal commercial privileges to other nations than the British after the Treaty of Nanking" I: *Chinese social and political science review*, 15(1931):Oct(3), s. 422–444.
- Vår svenska stam på utländsk mark*. Red. Axel Boëthius. D. III, Övriga världen: Latinamerika, Afrika, Asien och Australien. Stockholm, 1953.

Noter

- Enligt Jonathan D. Spence bestod den brittiska expeditionen av 16 krigsskepp med 540 kanoner, 4 nya beväpnade ångbåtar, 28 transportfartyg, 4000 soldater, samt 3000 ton kol till ångbåtarna och 16000 gallons rom för männen. Spence, J.D., *The search for modern China*, New York, 1990, s. 154.
- Kom. Prot. AIg1:16 och Kom. Konzept. BIIa:116 (28 april 1843).
- Kom. Konzept BIIa:116 (28 april 1843).
- AB, bl. a. 2/2 och 17/2 1843.
- Aftonbladet* rapporterade regelbundet under hösten 1842 om den kinesiska krigsskådeplatsen. Detta accelererade rejält efter fredsslutet, som man kunde rapportera om den 2/12 1842. Rapporten och notiser om förhållandena mellan England och Kina, samt förhållanden i Kina, förekommer flitigt under större delen av våren 1843. Man förmedlade även stor brittisk handelsoptimism, se t. ex.

- AB 2, 3, 6, 7, 14/12 1842, samt 3, 20/1, 22/2, 8/3 1843.
6. AB 21/1 1843.
  7. AB 7/4 1843 (Osignerad redaktionstext).
  8. Kommerskollegiums statistik publicerades i sin helhet i AB 4, 6, 11 och 12/4 1843. *Aftonbladet* önskade särskilt en fortsatt ökning av den svenska fraktfarten.
  9. Grosshandlarsocieteten i Stockholm synes haft ytterligt svårt att avge sin skrivelse då det tog dom tre sammanträden innan man till slut skickde iväg den i slutet av juli, GS. Prot. AIa:7.
  10. AB 27/9 1843 (Insänd osignerad artikel).
  11. Kom. Prot. AIg1:16 (5 oktober 1843).
  12. Kom. Konzept. BIIa:117 (5 oktober 1843).
  13. ibid.
  14. ibid.
  15. En fond, bildad 1835, som vid denna tid helt stod till kungens disposition och vars medel skulle användas till att främja handel och sjöfart. Inkomsterna utgjordes vid denna tid av att 10% av alla tullavgifter på till landet införda varor skulle gå till fonden (*Svensk uppslagsbok*, Bd 12, spalt 960).
  16. Mende, s. 13.
  17. aa, s. 14ff.
  18. aa, s. 16.
  19. Dannevig, s. 10.
  20. Tsiang, s. 434f och 442. I ett dekret den 15 november 1843 gav kejsar Daoguang, formellt alla västliga nationer de handelsprivilegier som tillerkänts England, men redan i september hade detta varit en realitet.
  21. AB, se t. ex. 20/10, 23–24/10, 27/10, 30/10 1843.
  22. Kung Karl XIV Johan var sjuklig och avled också i mars samma år, därför intog kronprins Oscar hans plats.
  23. Kab/UD. St. prot. A3A:2 (15 februari 1844).
  24. Albrecht Elof Ihre, 1797–1877, var en politiker och ämbetsman som innehade många olika ämbeten, bl. a. som utrikesminister 1842–1848. Som sådan ansågs han ej kunna göra sig gällande gentemot de i utrikesfrågor mycket viljestarka kungarna Karl XIV Johan och Oscar I. Han ansågs vara konservativ, men reformvänlig i näringslivsfrågor (*Svenskt Biografiskt Lexikon*), Bd. 19, 1973, s. 76of).
  25. Kab/UD. St. prot. A3A:2 (20 juni 1844).
  26. Kom. Ink. Kungl brev EIa:162 (21 februari 1844).
  27. Kom. Prot. AIg1:17 (22 mars 1844) och Kom. Konzept BIIa:118 (22 mars 1844).
  28. Mende, s. 11.
  29. ibid.
  30. Kom. Konzept BIIa:118 (17 maj 1844) och Kab/UD. Ink. för. E2L:4 (Akt 15). Detta handelshus var i högsta grad inblandat i den illegala opiumhandeln. Man utnyttjade även svenska fartyg som s. k. "recieving ships", se t. ex. Liljevalch, s. 13. Fairbank meddelar att Jardine, Matheson & Co 1843 hade fem skepp som gick från Indien till Kina med opium "with recieving ships at Whampoa below Canton (under the Swedish flag)", Fairbank, (1964), s. 135.
  31. Kom. Konzept BIIa:118 (17 maj 1844).
  32. Kab/UD. St. prot. A3A:2 (20 juni 1844).
  33. Carl David Skogman, 1786–1856, var av finlands-svensk börd. Han studerade i Åbo innan han 1804 kom till Stockholm och inledde en lång, varierande och till största delen framgångsrik karriär inom statsförvaltningen. Som regeringens rapportör tillbringade han från 1812 tre år med att studera och rapportera om handel, sjöfart, tullväsen, statsfinansier m.m. från England, Västindien och Nordamerika. Han var anhängare av en liberalare handels- och näringspolitik, men använde sig av en pragmatisk konservatism för att uppnå detta i sin verksamhet. Han medverkade också i utarbetandet av en effektivare organisation av Kommerskollegium, vars president han blev 1833 (*Svenska män och kvinnor*, Bd. VII, s. 86).
  34. Kab/UD. Ink. för. E2L:4 (Akt 22).
  35. Kab/UD. St. prot. A3A:2 (20 juni 1844).
  36. Söderhjelm, passim, se särskilt s. 206 och 359. Troiligen var det så att Liljevalch ansågs alltför liberal och frispråkig för den av många tippade finansministerposten och detta blev istället ett passande uppdrag.
  37. Kab/UD. Min prot. A2A:8 (3 juli 1844).

38. Kab/UD. St. prot. A3A:2 (5 juli 1844).
39. Den biografiska teckningen nedan bygger på *SBL*, Bd. 23, s. 54ff.
40. Kab/UD. Min. prot. A2A:8 (3 juli 1844).
41. "Blaafarve" blir på svenska "blåfärg" och var det norska ordet på smalts, som var ett äldre blått färgpigment som framställdes genom sammansmältning av glasmassa och koboltoxid, samt efterföljande pulvrisering (*Nationalencyklopedin*, Bd. 16, s. 638). Artikeln var "fordom en stor importartikel till China, men förbrukningen har aftagit", enligt Liljevalchs slutrapport, s. 132. En särskild skrivelse från "Modums Blaafarve Värk" till Norska Regeringens Finans- Handels- och Tulldepartement önskar särskilt att agenten undersöker möjligheterna för denna norska produkt. En annan skrivelse från Hammerfest, till samma myndighet, för fram "Rundfisk", "Langer", "Haifiskfinner" samt "Huden af Hai". Båda finns liksom den norska instruktionen med som bilagor i Kab/UD. Min. prot. A2A:8 (3 juli 1844).
42. Kab/UD. Min. prot. A2A:8 (3 juli 1844).
43. Kab/UD. Min. prot. A2A:8 (3 juli 1844).
44. Kab/UD. Ink. för. E2L:4 (Akt 22).
45. *ibid.*
46. Kab/UD. St. prot. A3A:2 (5 juli 1844).
47. *ibid.*
48. Kab/UD. Ink. för. E2L:4 (Akt 43).
49. Kab/UD. St. prot. A3A:2 (19 september 1844).
50. Kab/UD. Ink. för. E2L:4 (Akt 53). Lindberg anges som medhjälparen i Liljevalchs rapport, publicerad i *AB* 16 december 1845, samt i Liljevalch, s. 12.
51. En intressant beskrivning av *Prins Carls* resa till och från Kina ges i G. W. von Dübens reseskildring, som även publicerades i sin helhet i *Aftonbladet* mellan den 24 mars och 29 april 1847. Lindbergs äntring av skeppet anges redan på s. 3.
52. Kab/UD. St. prot. A3A:2 (19 december 1844).
53. John Francis Davis var en av de två, tillsammans med Karl Gützlaff, som under 1830- och 40 talen dominerade forrådet av en Kinabild i Europa och Sverige genom spridandet av en rad skrifter. Davis hade vistats 30 år i Kina, bl. a. en tid som föreståndare för det brittiska ostindiska kompaniet i Kanton, när han efter Opiumkriget 1842 utsågs till guvernör över Hongkongkolonin. 1836 utkom hans stora arbete *The Chinese: a general description of China and its inhabitants*, som anses ha haft en mycket stor inverkan på Kinabilden i Europa. Verket blev aldrig översatt till svenska, men hade även här stor inverkan på forrådet av en Kinabild (Holmberg, s. 179ff).
54. Mende, s. 19f. Jag har inte kunnat belägga något av detta i Kabinettet/UD:s arkiv, vare sig bland de skrivelser Baron Rehausen skickat hem under perioden (Kab/UD. Skr. be. E2D:431) eller de som gått från det svenska konsulatet i London (Kab/UD. Skr. kon. E2FA:48).
55. Kom. prot. A1Gt:18 (18 augusti 1845), samt AB 9 december 1845, där den refereras.
56. Furuhausen, s. 49.
57. *ibid.*, samt Arne (1953/54), s. 59. Denna händelse har jag inte heller kunnat belägga i de skrivelser som skickats till Utrikesdepartementet från konsuln i Alexandria vid denna tid (Kab/UD. Skr. kon. E2FA:41).
58. *AB* 9 december 1845. Liljevalchs rapport från Singapore, daterad 10 september 1845, till Kommerskollegium publicerades här i sin helhet. Kommerskollegium anmäler den på sitt sammanträde den 17 november 1845 (Kom. prot. A1Gt:18).
59. *ibid.*
60. Publicerad i sin helhet i *AB* 16 december 1845. Jag har ej kunnat belägga den i Kommerskollegiums arkiv.
61. Düben, s. 82 och *AB* 16 december 1845.
62. *AB* 16 december 1845, se även Liljevalch s. 12f.
63. *ibid.* Sverige slöt för övrigt ett Vänskaps- Handels- och Sjöfartstraktat med Siam i London den 18/5 1868 (*Sveriges Traktater med främmande magter*, Bd. 12, s. 60-77).
64. *AB* 23 januari 1846.
65. Skogmanska samlingen E5362. Brev från Liljevalch till Skogman, daterat Hongkong 27 december 1846.
66. Liljevalch, s. 1f.

67. *AB* 13 april 1846. Brev från Liljevalch, daterat Kanton 29 januari 1846.
68. Liljevalch, s. 2.
69. Dr. Peter Parker, 1804–1888, var en amerikansk protestantisk missionär som 1835 sändes till Kanton för att öppna ett sjukhus där, vilket han drev under 20 år. Han medverkade 1844 som sekreterare vid de amerikanska förhandlingarna med Kina och kom senare att ge upp missionärsbanan för att bli Förenta staternas chargé d'affaires i Kina (*The Cambridge history of China*, Bd. 10, s. 548f).
70. *AB* 23 januari 1846. Brev från Liljevalch, daterat 29 oktober 1845.
71. Publicerad i *AB* 17–22 september 1846, daterad, troligtvis Hongkong, 23 juni 1846. Resan bör ha företagits strax innan detta datum och tagit minst ett par veckor. Rapporten behandlades av Kommerskollegium på ett möte den 3 september 1846 (Kom. prot. A1G1:19), men också den 18 mars 1847 (Kom. prot. A1G1:20).
72. Liljevalch, s. 10.
73. Enligt Arne (1953/54), s. 60, så tillhörde briggen *Prins Oscar* vid denna tid fortfarande Liljevalch. Han betalade också med egna pengar för att den skulle gå på fri fraktfart under 6 till 8 månader i regionen, varav det här relaterade försöket var en del, Liljevalch, s. 10f.
74. Liljevalch, s. 9ff.
75. Skogmanska samlingen E5362. Brev från Liljevalch till Skogman, daterat Hongkong 27 december 1846.
76. Se t. ex. *AB* 23/1, 6/2, 13/4 1846 och 24/2 1847.
77. Kab/UD. Min. prot. A2A:8 (20 februari 1846).
78. Kom. koncept. B11A:117 (5 oktober 1843).
79. Kab/UD. 1902. Brev från Ihre till Liljevalch, daterat 20 februari 1846.
80. Kab/UD. Ink. för. E2L:5 (Akt 30, 1846).
81. *Treaties between the empire of China and foreign powers*, s. 76 för Förenta staterna och s. 49 för Frankrike.
82. aa, s. 137.
83. Qiyang, var medlem av den kejserliga manchuklanen. Han hade fram till 1836, då han föll i onåd, upprätthållit en mängd olika höga poster inom den kejserliga administrationen i Peking. Från 1838–42 var han ansvarig för bekämpandet av opiumsmugglingen och kustförsvaret i de nordöstra provinserna. Han fick 1842 hastigt kejsarens fullmakt att förhandla fram en fred med engelsmännen, vilken han också slöt i Nanjing den 29 augusti 1842. När den amerikanska delegationen under Caleb Cushing anlände till Kina i början av 1844 och där begärde att få komma till Peking och träffa kejsaren utnämndes han snabbt till generalguvernör över provinserna Guangdong och Guangxi, med säte i Kanton, och till högsta ansvarig för kontakterna med utlänningar i de fem öppna hamnarna. Det var han som förhandlade fram och signerade de första fördragen med västmakterna och det var också han som fick klä skott för detta när vidden av dessa fördrag började stå klar för kejsaren. Han dömdes 1858 för detta till döden, men kejsarens ”rättvisa och generositet” medgav att han tilläts ta sitt eget liv, vilket han gjorde medelst gift (*Eminent Chinese of the Ching period*, s. 130–134).
84. Karl Gützlaff, tysk missionär som sedan 1820-talet verkat bland kineser på Java och i Thailand, för att från 1830-talet påbörja sin verksamhet i Kina. Fån 1836 och framåt spreds hans skrifter om Kina, flera översatta till svenska, i Europa och Sverige. Till sammans med Davis var han den viktigaste formaren av en Kinabild i Europa. De båda var även direkt involverade i det brittiska öppnandet av Kina (Holmberg, s. 180ff).
85. *AB* 6 februari 1846. Brev från Liljevalch, daterat Hongkong 29 november 1845.
86. Kab/UD. Min. prot. A2A:8 (20 februari 1846).
87. *ibid.*
88. Kab/UD. 1902. Brev från Ihre till Liljevalch, daterat 20 februari 1846.
89. *ibid.*, samt Kab/UD. Skr. kon. E2FA:48, där en skrivelse från den svenske generalkonsuln i London, Carl Tottie, till UD, daterat den 3 mars 1846, meddelar att han mottagit fullmaktsbrevet och skall tillse att det når Liljevalch i Kina med första

- ”säkra lägenhet”.
90. Kab/UD. Ink. för. E2L:5 (Akt 30, 1846).
  91. *ibid.*
  92. Kab/UD. 1902. Brev från Liljevalch till Ihre, daterat den 15 juli 1846.
  93. aa. Brev från Ihre till Liljevalch, daterat den 9 oktober 1846.
  94. Kab/UD. St. prot. A3A:3 (17 september 1846).
  95. Se t. ex. AB 24 februari 1847 (Brev från Liljevalch, daterat Shanghai 17 oktober 1846) och Liljevalch, *passim*.
  96. Huang Entong, efter att ha beklätt poster i norra Kina och Manchuriet sändes han 1840 till södra Kina, där han 1845 hade avancerat till guvernör i provinsen Guangdong och som sådan en av Qiyings närmaste män i förhandlingarna med Liljevalch och övriga västmakter (Mende, s. 29).
  97. Kab/UD. Skr. kon. E2FA:13 (Brev från Liljevalch till [Ihre], daterat Canton den 28 januari 1847).
  98. Mende, s. 30ff.
  99. *ibid.*
  100. Kab/UD. Skr. kon. E2FA:13 (Brev från Liljevalch till [Ihre], daterat Canton den 28 januari 1847).
  101. Mende, s. 30ff.
  102. Mende, s. 28.
  103. ämför traktatlydelsens engelska versioner i *Treaties between the empire of China and foreign powers*, s. 76–83 för den amerikanska och s. 128–136 för den svensk-norska.
  104. Där annat ej anges har den svenska traktattexten, återgiven i Liljevach, s. 22–63, använts, vilken även innehållsmässigt överensstämmer med SFS 1847:43.
  105. Montgomery, s. 29ff.
  106. Traktaten i Tianjin slöts efter första fasen av Arrow-kriget, (2:a Opiumkriget), 1856–58, som blev följden av att kineserna vägrade att omförhandla briterernas traktat, något de ansåg sig ha rätt till p.g.a. sin mest-gynnad-nation-klausul, med hänvisning till artikeln i det amerikanska fördraget som berättigade till omförhandling efter 12 år. Genom krigsoperationer som öppnade vägen till Peking, gav kineserna med sig och blev samtidigt tvingade till en mängd nya eftergifter, som t. ex. att öppna fler nya hamnar för utlänningarna. Förenta staterna, Frankrike och Ryssland tvingade också till sig samma traktat samma år (Spence, s. 179ff), medan Sverige räknade med att mestgynnad-nation-klausulen i traktatet från 1847 skulle ge samma rättigheter.
  107. Spence, s. 161.
  108. Liljevalch, s. 4 och Kab/UD. Skr. kon. E2FA:13, brev från Liljevalch till Ihre, daterat Kanton 28 januari 1847.
  109. Liljevalch, s. 15.
  110. *Treaties between the Empire of China and foreign powers*, s. 6.
  111. Fairbank (1992), s. 198.
  112. Spence, s. 127.
  113. a.a., s. 161.
  114. Fairbank (1992), s. 203 och Spence, s. 161f.
  115. Leopold, s. 73ff.
  116. Liljevalch, s. 29
  117. Arne (1953/54), s. 63f, Mende, s. 26 (not 92), Furu- hagen, s. 50 och *Vår svenska stam*, s. 228.
  118. Mende, s. 20.
  119. a.a., s. 24f, som i sin tur hänvisar citatet till Public Record Office i London, PRO 17/100.
  120. Fairbank (1964), s. 169.
  121. För betydelsen av mest-gynnad-nation-klausulen och sammanhållningen mellan européer i Kina, se t. ex. Larsson, s. 25, Fairbank (1964), s. 197ff, Ot- tosson, s. 201 och 204, Spence, *passim* samt Tsi- angns artikel.
  122. Kokand var en statsbildning i Turkestan, vars köpmän dominerade handeln i Kashgarområdet i västra Kina. Statsbildningarna utmed kinesernas västra gränser utgjorde ett ständigt orosmoment, vilket på 1820-talet kulminerade med en svårartad invasion från Kokand. Detta löstes först efter en för Qing tämligen ofördelaktig fred 1835, med bl. a. öppnad handel i vissa gränsstäder, rätt till konsul och exterritorialrätt för Kokand (Fairbank, 1992, s. 197ff).
  123. Spence, s. 162ff.
  124. Yilibu, (i äldre transkriberingar även Ilipu eller

- Elipoo), tillhörde en gren av den kejserliga manchuklanen. Efter att ha haft några lägre poster i Peking skickades han 1812 ut på olika poster i Yunnan Zhejiang m. fl. provinser innan han tidigt 1840 utnämndes till generalguvernör över provinserna Jiangsu, Jiangxi och Anhui, med säte i Nanjing. Som sådan blev han i högsta grad inblandad i kriget med England och beordrades av kejsaren att tillsammans med Qiying förhandla fram en fred med engelsmännen. Yilibu dog en naturlig död vid dryga 70 års ålder i mars 1843. Han kom i efterhand att tillsammans med Qiying anklagas som landsförrädare för sin delaktighet i traktaterna (*Eminent Chinese of the Ching period*, s. 387–389).
125. Stycket nedan som behandlar framväxten av Qings allmänna policy bygger på Tsiangs artikel.
  126. Mende, s. 30ff.
  127. Min översättning från tyskan, liksom övriga översatta citat från Mende.
  128. Mende, s. 30ff.
  129. *Eminent Chinese of the Ching period*, s.130.
  130. Kommerskollegiums instruktion och arbetsupp-
gifter ges i Gerentz, s. 324f.
  131. Första traktaten med Förenta staterna slöts 1816, med Turkiet och Venezuela 1840 (Montgomery, s. 6, *Sveriges traktater med främmande magter*, Bd. 10, s. 509ff och 517ff).
  132. Svensk traktatpolitik vid det här skedet ges i Montgomery, s. 13ff och s. 21.
  133. Gihl, s. 413.
  134. Ottoson, s. 202.
  135. *ibid.*
  136. *AB*, 12 juni 1847.
  137. *Kab/UD*. St. prot. A3A:3 (28 oktober 1847).
  138. *SFS* 1847:43.
  139. Kom. prot. *AlGI:21* (27 januari 1848).
  140. Kom. Ing. diar. *Claa:108*.
  141. Kom. prot. *AlGI:23* (27 mars 1850).
  142. Liljevalch, s. 8f.
  143. a.a., s. 7.
  144. a.a., s. 16f.
  145. Arne (1953/54), s. 63 och Gihl, s. 413.
  146. *SBL*, Bd. 23, s. 54ff.
  147. *AB* 27 juni 1870.

EVA ÖHRSTRÖM

Elfrida Andréé: Ett levnadsöde

Stockholm: Prisma, 1999. 485 s.
Illustr., verkförteckning, personreg., inb.

Eva Öhrström är en musiker och musikpedagog som efter hand etablerat sig som musikkforskare. Hon har framför allt intresserat sig för kvinnornas roll i musiklivet och speciellt i Sverige. Hennes doktorsavhandling rörde *Borgerliga kvinnors musicerande i 1800-talets Sverige* (Göteborg 1987). Ett fyrtiotal sidor handlade där om Elfrida Andréé (1841–1929). Författaren har nu byggt ut detta till en utförlig biografi på närmare 500 sidor. Det kan omedelbart sägas att den är skriven på ett levande och intresseväckande språk, och att den ger inte bara ett inträngande porträtt av Elfrida Andréé utan också av hennes omgivning och av tidens problem.

Denna omgivning bestod bland annat av släktrationer som förknippade huvudpersonen med en rad bemärkta personer inom musiklivet. Elfrida hade en syster, Fredrika (1836–80), som blev en av Stockholmsoperans främsta sångerskor. Hon gifte sig med en annan sångare, Oscar Fredrik Stenhammar, som dock lämnade sångarbanan för Generaltullstyrelsen. Deras barn var Elsa Stenhammar (1866–1960), som länge samarbetade med Elfrida Andréé i Göteborg. Oscar Fredriks bror var arkitekten och tonsättaren Per Ulrik Stenhammar, som i sin tur var far till en av de främsta svenska tonsättarna, Wilhelm Stenhammar (1871–1927). Oscar Fredriks och Per Ulriks mor var Anna Charlotta Kernell, kusin till P. D. A. Atterbom och syster till tonsättaren Adolf Fredrik Lindblads maka.

Genom systemen fick alltså Elfrida Andréé kontakt med det svenska kulturlivet, i synnerhet på musikens

område. Men hon fick också en god start redan under barn- och ungdomsåren. Öhrström ägnar första kapitlet åt "Familjen Andréé i Visby" och där är det speciellt fadern, provinsialläkaren Andreas Andréé, som står i centrum. Han hade radikala åsikter, ivrade för kvinnors utbildning och deltog i Musikaliska sällskapets verksamhet. Fredrika fick från 15 års ålder studera musik i Leipzig (och hade glömt sin svenska när hon återkom till Sverige).

Andra kapitlet, "Ungdomsåren i Stockholm", för läsaren rakt in i 1850-talets musikliv i huvudstaden och de musikpolitiska debatterna. Fredrika debuterade på Operan och fick genast de stora rollerna. Elfrida började sina högre musikstudier för de bästa lärarna. Under perioden 1854–65 öppnades successivt konservatoriets klasser för kvinnliga elever. Systrarna deltog livligt i musikerkets umgänge. 1860 hade Elfrida nått fram till kompositionsstudier för hovkapellmästaren Ludvig Norman, samtidigt som hon utbildade sig till telegrafist. I bakgrunden agerade hela tiden fadern för att befrämja i synnerhet Elfridas karriär, och 1859 flyttade han till Stockholm för att lättare kunna påverka riksdagsmän och andra inflytelserika personer. Öhrström redovisar en rad motioner i riksdagen angående kvinnors arbetsmöjligheter i statlig tjänst. Genombrottet kom 1863, och Elfrida tjänstgjorde faktiskt en tid som telegrafist, innan hon 1867 fick tjänsten som organist vid domkyrkan i Göteborg.

Därmed var hon inne i det göteborgska musiklivet, och de första åren där skildras i tredje kapitlet, "Elfrida Andréé och Göteborg". Här fick hon från början god kontakt med den främste av stadens musiker, Joseph Czapek, och med redaktören S. A.: Hedlund, en meningsfrände till Andreas Andréé. Det följande decenniet skildras i "Det dynamiska 1870-talet – på väg mot ett genombrott". Ordet syftar på Elfridas genombrott som tonsättare med "Snöfrid" till

Elfrida Andréé (1841–1929).

Viktor Rydbergs text, komponerad för soli, kör och orkester. Verket blev det mest uppförda av hennes många kompositioner.

Det femte kapitlet ägnas åt "Familjen Andréé" fram till Fredrika Stenhammars död 1880, varefter två kapitel främst rör Elfridas verksamhet som organist och tonsättare. Här berörs Elfridas största projekt, operan "Fritiofs saga", som tillkom delvis tack var Kungl. teaterns pristävling 1894 inför det nya operahusets invigning 1897. Varken första eller andra pris utdelades, det tredje gick till Ivar Hallström, och Elfrida Andréé blev utan. Texten hade utarbetats av Selma Lagerlöf på grundval av Tegnér's diktcykel.

Med det åttonde kapitlet förs man in på ett nytt verksamhetsområde, nämligen folkkonserterna i Göteborg, påbörjade 1895 av Göteborgs arbetareinstitut och ledda av den mångsidige Karl Valentin. Men då Valentin 1897 flyttade till Stockholm, övertogs planering och dirigering av Elfrida Andréé. 1911 hade man hunnit fram till den 350:e folkkonserten. Elfrida samarbetade alltmer med systerdottern Elsa Stenhammar, som helt övertog verksamheten efter Elfridas död 1929 (fram till 1936). På programmet stod några gånger delar ur "Fritiofs saga".

De fyra sista kapitlen (9–12) utgör mera djupgående karakteristik av Elfrida Andréé på de tre viktigaste områdena: kampen för "det qvinliga släktets höjande", arbetet som kyrkomusiker och verksamheten som tonsättare. I kapitel 9 skildras exempelvis Elfridas kontakter med andra svenska kvinnliga tonsättare, hennes kantat vid rösträttskongressen i Stockholm 1911, men också en kortvarig kärlekshistoria med Birger Hallén. Det tionde kapitlet tillhör de längsta och belyser en rad då aktuella frågor rörande kyrkomusiken, t.ex. korallfrågan och utbildningen. Kapitel 11 ger en överblick över Elfrida Andréés kompositioner – många av dem har behandlats utförligare i de tidigare kapitlen. Det korta slutkapitlet placerar Elfrida "i det kulturhistoriska landskapet". Därefter följer fotnoter, verkförteckning, litteratur och register.

Av det föregående inser man lätt att boken om Elfrida Andréé inte bara är ett "levnadsöde" utan också en skildring av svenskt kulturliv under epoken 1850–1920. Elfrida kom successivt i kontakt med flera olika kulturella områden och olika personkretsar, och personregistret omfattar omkring 600 namn. Författaren lotsar läsaren på ett föredömligt sätt genom dessa olika områden. Man får hela tiden tillräckligt med information för att förstå vad som händer, både i fråga om institutioners utveckling och om personliga

förhållanden. Boken blir därför en "tidsbild", främst rörande musiklivet, men faktiskt också rörande flera andra områden.

Framställningen är hela tiden omsorgsfull och vederhäftig. Ändå är det kanske oundvikligt att en och annan uppgift blivit ofullständig eller felaktig i det omfattande galleriet av personer och händelser. Jag har dock bara upptäckt bagatellartade fel. Uppsalskalden Johan Nybom stavas Nyblom (s. 60) och tonsättaren Hermann Berens genomgående Behrens (s. 91 f. etc.). Det är väl inte heller riktigt att beteckna koralforskaren och körledaren Oscar Byström som "sångare" (s. 352). Och den okände tonsättaren Fresca (s. 41) skall naturligtvis vara Fesca. Och så hade man gärna på åtskilliga ställen sett den korrekta stavningen av "a cappella" (med två p).

Men sådant väger lätt bredvid elegansen i framställningen, behärsningen av materialet och det vårdade språket. De många brevcitaten ger också en doft av tiden och personerna som ytterligare berikar denna krönika. På några ställen har tydligen handstilarna varit svåra att läsa. Jag skall här till slut ge ett förslag till ny läsning av Birger Halléns diktrader till Elfrida: "Säg mej o säg mej / hvarför så hastigt / ha sekunderna gått" (s. 311).

Martin Tegen

PER G. ANDREEN

Gösta Bagge som samhällsbyggare: Kommunalpolitiker, socialpolitiker, ecklesiastikminister.

Stockholm: Studies in History (57), 1999. 242 s. personreg., hft.

Den svenska högerens historia efter det demokratiska genombrottet är ett omvitnat försummat forskningsområde. Jämfört med den uppmärksamhet som kommit arbetarrörelsen till del är obalansen uppenbar, även om hänsyn tages till högerens underläge i opinionen och sporadiska anknytning till regeringsmakten. Högerens dominerande partibildning förefaller också att länge ha hyst ett svalt intresse för den egna historien, kanske en naturlig reaktion sedan den av partihett bekämpade parlamentariska demokratin blivit en av alla opinionsskikt hyllad överideologi. Under de senaste åren har dock högern blivit ett något hetare forskningsobjekt inom den akademiska världen. Flera studier har publicerats, alla med en tydlig idéanalytisk inriktning. På det biografiska fältet har bland partiledarna endast Arvid Lindman fått en fullödig levnadsteckning. Utrymmet för initiativ är således avsevärt även här. En förvånande lucka kan det tyckas vara, att en i liv och gärning så pass spännande person som Jarl Hjalmarson ännu väntar på sin levnadstecknare.

En som försökt råda bot på sakernas tillstånd är den nu 90-årige Per G. Andreen, docent i Historia och i första hand expert på Carl Johans-tidens finansväsen. Han har sedan 1960-talets början varit sysselsatt med en brett upplagd biografi över Gösta Bagge, Högerpartiets ledare 1935–44 och ecklesiastikminister 1939–44. Resultat från detta arbete har tidigare publicerats i flera skrifter och artiklar, till helt övervägande delen ägnade Bagges agerande i de första krigsårens

Gösta Bagge.

utrikespolitiska kriser. I det nu föreliggande arbetet presenteras tre klart avgränsade studier om Bagge som kommunalman i Stockholm 1913–26, som idédebattör i sociala och ekonomiska frågor och som departementschef med ansvar för utbildning och kultur. Ett gemensamt tema finns särskilt i de två första avsnitten på så sätt, att de också belyser Bagges insatser som forskare och entreprenör på samhällsvetenskapernas område. Föreningen av teori och praktik var nämligen en uttalad målsättning för honom, och Andreen ger många exempel på yttringar av denna växelverkan.

Vad vetenskapsmannen Bagge beträffar, kan Andreen repliera på arbeten av Eskil Wadensjö och den skrift om Socialinstitutets tillkomst och utveckling

som han själv och Gunnar Boalt utgav 1987. Bagge var nationalekonom av omtvistad betydelse, expert på lönepolitik och arbetslöshet, men har som anti-keynesian kommit i skuggan av Stockholmsskolan. Desto mer ryktbar har han blivit som vetenskapsentreprenör. Han spelade en central roll vid tillkomsten 1921 av den egna professuren i "nationalekonomi med socialpolitik" vid Stockholms högskola och vid skapandet av Socialinstitutet, den första utbildningsanstalten i Norden som erbjöd högre undervisning i sociala och kommunala frågor, och inte minst vid de följande årens uppseendeväckande framgångsrika sponsorjak i USA.

Bagge var en av den svenska värdekonserverismens mer välartikulerade företrädare och dessutom en framstående politiker i den meningen att han synes ha ägt förmågan att förankra sina sakliga ställningstaganden i ett övergripande tanke-system. Han var således en aktör, vars föreställningsvärld väl låter sig analyseras, vilket tidigare visats av Torbjörn Aronson som bl.a. utifrån publicerade tal skärskådat Bagges demokratiuppfattning med tonvikt på partiledartiden. Andreens undersökning har en annan inriktning eftersom den inte stannar vid programskrifter och linjetal utan behandlar Bagges agerande i ett brett spektrum av sakfrågor på de socialpolitiska och kulturella fälten. Däri ligger en stor styrka. Dessutom uppehåller sig Andreen i två av sina studier vid 1910- och 20-talen, alltså perioden innan Bagge på allvar gett sig in i rikspolitiken.

Den ideologi som tonar fram i Andreens analys präglas av ett djupt intresse för samhällsreform-initiativ men med klara gränsdragningar till förmån för den enskildes plikt och rätt till självhjälp. Där finns också ett genomgående drag av stark misstro mot organisationsväsen och partipolitiska inflytelser och en motsvarande tilltro till de offentliga ställda

experternas kompetens och förmåga att tillvarata alla medborgares intressen. En följdriktig tillämpning av detta synsätt var bl.a. Bagges kamp på 1920-talet mot de stats- och kommunanställdas fackliga organisering. Han såg häri ett hot mot demokratin. Fackligt medlemskap var oförenligt med det ansvar som hör samman med offentlig tjänst.

En synpunkt svårförenlig med den bild av sin huvudperson som Andreen ger är att de högre tjänstemännens fackliga organisering också kunde innesluta en politisk potential för borgerligheten och därför borde bejakas ur taktisk synpunkt. "Svårförenlig" därför att Andreens Bagge är en helgjutet moralisk politiker som alltid agerar utan sådana sidoblickar. Härpå anför författaren också anmärkningsvärda indicier – ett avser brytningen 1940 mellan Bagge och hans elev Bertil Ohlin. Den avgörande konfliktpunkten gällde då den senares medarbetarskap i *Stockholms-Tidningen*, ägd av Torsten Kreuger och å dennes vägnar skarpt kritisk mot högerledaren Bagges negativa inställning till Kreugers rättskamp i egen sak. Att Ohlin, som närde förhoppningar om att bli Folkpartiets ledare, av moraliska skäl skulle hålla sig borta från ett av landets ledande pressorgan var självklart för Bagge. Men svårbegripligt för Ohlin. Frågan om Bagges politiska moral, och Andreens tolkning av denna, fick för övrigt sin belysning redan i den debatt om Midsommarkrisen 1941 som rasade i *Historisk tidskrift* 1971–73.

Sina principer drev således Bagge även om dessa kunde uppfattas som inopportuna. Han tvekade inte heller om att utmana sina egna. I kommunalpolitiken kom hans reformkonservativa åskådning ofta att leda honom till samarbete med vänstern när sociala anslagsfrågor skulle avgöras, i konflikt med flertalet inom partigruppen. Starka belägg för hans självständighet ger också 1910-talets alkoholdebatter i Stockholms stadsfullmäktige, där den regleringsvänliga

Bagge hade en hätsk strid med sin partivän men store personlige fiende Sten Stendahl och dennes drogliberala anhängare.

Bagge accepterade förvisso det demokratiska genombrottet 1918 och tillhörde även dem som sökte påverka förstakammarhögern i samma riktning. Den mentala omställningen blev dock inte lätt och kanske aldrig avslutad. I Andreens skildring träder Bagge fram som välmenande men vilsen i ett politiskt system där partiprofilering och röstmaximering alltmer kom i förgrunden. Detta var inte alltid till fördel för hans parti. Tidiga uttryck för Bagges misstro mot den allmänna rösträtten var hans förslag att Stockholms stadsfullmäktige delvis skulle välja sig själva liksom hans krav på arvodeslöshet vid kommunala uppdrag. Men också verksamheten som departementschef röjde ett främlingskap inför parlamentarismen. Det är betecknande att hans viktigaste initiativ där, 1940 års skolutredning, lades i händerna på fjorton fackmän medan alla möjligheter till partipolitisk förankring eliminerades. Det är att förmoda att en ännu felande undersökning av den praktiskt verkande partiledaren Bagge skulle tillföra åtskilligt beträffande hans syn på det politiska systemet och hans anpassning till detta.

Andreens bok ger uttryck för en varm men inte stötande beundran för föremålet, med vilken han för övrigt för mer än ett halvt sekel sedan personligen samarbetat. Den är skriven med stor klarhet och precision men är kanske väl återhållen med att informera om den övergripande utvecklingen i de många sakfrågor där Bagge gör mer eller mindre tillfälliga inhopps. Den tematiska uppläggningsen får också av nödvändighet till följd att dynamiken i Bagges samlade tänkande blott svårligen låter sig följas. Denna brist kompenseras dock i någon mån av att utgivaren Karl Molin låtit tillfoga en tidigare opublicerad översiktsartikel av Andreens hand.

Gösta Bagge var en tänkande partiledare, och det bör framhållas att hans idéer inte saknar aktualitet. I sin jakt på en saknad "social dimension" bör inte minst den moderata partiledningen och dess programskrivare ha åtskilligt att lära av Andreens inkännande analys.

Andreas Tjerneld

JÖRAN MJÖBERG

Ångest var hans arvedel: Om Pär Lagerkvist som lyriker.

Växjö: Pär Lagerkvist-Samfundet, 1999. 136 s. hft.

Pär Lagerkvists diktsamling *Ångest* utkom mitt under brinnande världskrig 1916. I hårt spända, exklamatoriska satser uttryckte diktaren här en personlig tidsupplevelse av värdeförlust och smärta, formuleringar som lätt kunde tolkas som en generations uttryck för vanmakt inför de krafter som så lättsinnigt släppts lösa ur Pandoras ask ett par år dessförinnan. Att en lustigkurre som Frans G. Bengtsson – handlingskraftens och gosselynnets okuvlige besvärjare i svensk litteratur – skulle finna livsförnekelsen och vandan i Lagerkvists diktning svåruthärdlig var knappast oväntat. Raskt myntade Röde Orms och Karl XII:s lovsångare öknamnet "Gnäll-Pelle" för den diktare som i så blödande ord formulerat sin egen och tidens känsla av tomhet och inre ödeläggelse. I studentikosa kretsar kunde man måhända kring punschbålarna finna namnet fyndigt, men för varje allvarlig betraktare av världens tillstånd framstod Lagerkvists diktning som giltigt uttryck för krigsårens ångest och förvirring.

Jöran Mjöberg (f. 1913) – litteraturforskare, kriti-

ker, författare – drabbades av Pär Lagerkvists diktning när han ännu var ung man i början av 1930-talet. Passionerat kastade han sig över allt han kom över av detta författarskap och läste gång efter annan de förlösande texterna. Som 86-åring har samme man nu samlat sina intryck av Lagerkvists lyrik i en liten anspråkslös men i högsta grad lödig volym: *Ångest var hans arvedel*. Mjöberg presenterar inte bara en personlig läsart av Lagerkvists dikter – han söker utvecklingsmönster, ekon och beroenden Lagerkvists olika samlingar emellan, stämnings- och tanketemata som bryter sig mot varandra under skilda delar av Lagerkvists diktarliv. Mjöberg framhåller de kännbara spänningarna i Lagerkvists lyrik mellan det sublimes och det osäkra, traditionalism och modernism, naivism och expressionism. Samtidigt som diktaren anknöt till traditionen inom svensk 1800-talslyrik, gjorde sig modernismens krav på maximal uttrycksfullhet tydligt. Det mjuka och rytmiskt avrundade i vissa dikter bröt sig häftigt mot expressionistiska knaggligheter i andra. Det medvetet naiva och förenklade bildade kontrast till diktarens strävan att lyriskt gestalta upplevelsen av gränslös smärta i en tillvaro som så tveklöst tycktes berövad mening och avsikt.

Mjöberg benar upp Lagerkvists lyriska produktion i sju epoker. *Ångest* liksom den två år tidigare utgivna samlingen *Motiv* klassificeras som tillhörig den "röda epoken" – ett slags kampdiktning men utan direkt politisk innebörd. När småningom den sista epoken avhandlas står förstas samlingen *Aftonland* (1953) i centrum. Under färden genom Lagerkvists lyriska landskap har Mjöberg hunnit utreda och kommentera en lång rad dikter, många idag klassiker inom skandinavisk lyrik från 1900-talet. Han gör nedslag i samtida recensioner och analyserar dikternas innebörd mot bakgrund av en senare tids litteraturvetenskapliga resultat.

De kvalitetsmässiga svängningarna i Lagerkvists lyrik ställs mot den förhållandevis jämna nivån ifråga om författarens prosadiktning och dramatik. Kanske står förklaringen till detta att finna i lyrikens ofta mer direkta uttrycksform – dess nära beroende av diktarens personlighet och öde. Lagerkvist tycks under tiden för diktsamlingar som *Motiv* och *Ångest*, novellerna i *Järn och människor* (1915) liksom vid tiden för dramat *Den sista människan* (1917) ha genomgått en djup inre kris. I februari 1915 blev han friskriven från värnpliktstjänstgöring på initiativ av läkaren Nils G. Marén, som i sin motivering framhöll att den unge mannen led av ”kronisk nervsjukdom samt allmän kraflöshet”. Litteraturforskaren Urpu-Liisa Karahka som gått igenom Lagerkvists manuskript från dessa år fäster mindre avseende vid etiketteringen av diktarens störning, utan lyfter i stället fram spelet av krafter som dödsskräck, äckel och livsleda i hans inre värld. Att forma dessa upplevelser till dikt fordrade stilisering, och diktningen blev en metod att hålla smärta och dödsskräck stängden. Men allt i den upprivna livsupplevelsen lät sig inte tukta till stram form, vilket möjligen kan förklara störande inslag av överdrivet patos. Också senare i livet drabbades Lagerkvist av sådana depressioner – åren 1927–1932 tycks ha överskuggats av kris och desperation.

Mjöbergss studie i Lagerkvists lyrik utmärks av respekt, lyhördhet och kunskap i ämnet. Den som vill ytterligare fördjupa sina insikter i ett av förra århundradets viktigaste svenska författarskap rekommenderas att läsa denna lilla bok med eftertanke, gärna med Lagerkvists dikter inom räckhåll. Man inspireras av Mjöberg att följa upp hans tolkningar med förnyad läsning – kanske rentav att föra fram ett eller annat eget tolkningsförslag.

Olof Hägerstrand

Pär Lagerkvist ca 1928. Foto: Jaeger.

HÅKAN BLOMQVIST

Gåtan Nils Flyg och nazismen.

Stockholm: Carlssons bokförlag, 1999, 432 s.,
illustr., personreg., hft.

Att en del svenskar närmade sig nazismen under andra världskriget när den tyska krigsmaskinen föreföll oövervinnlig var kanske inte så märkligt. Demokratien hade ännu ingen grundmurad ställning och

internationellt sett hade folkstyret under 1930-talet förlorat mark till olika auktoritära regimer. Sedan gammalt fanns också omfattande svensk-tyska förbindelser inom alla samhällsområden. Antisemitismen var legitim, åtminstone i vissa kretsar. Samtidigt hade Stalins Sovjet med anfallet på Finland 1939 gjort att skrällen för kommunismen blev mer påtaglig.

Mer spektakulärt och intressant blir det om personen ifråga är en brinnande socialist med decennier av revolutionär kamp bakom sig. I den svenska 1900-talshistorien förknippas en sådan politisk ökenvandring främst med namnet Nils Flyg (1891–1943).

Internationellt finns motsvarigheter i en rad länder; den franske f.d. kommunisten Doriot, labourvänsterns Oswald Mosley, det belgiska arbetarpartiets ledare Henrik de Man samt norska vänstersocialister och LO-män som Håkon Meyer, Erling Olsen och Halvard Olsen.

Flygs politiska karriär har fascinerat – och förfärat – många. Han stödde vänstern när socialdemokratin splittrades revolutionsåret 1917, medverkade till det svenska kommunistpartiets bildande och anslutning till Komintern samt hjälpte till att ”rena” partiet från ”högerelement” 1921 och 1924. När SKP sprängdes 1929 tillhörde Flyg den av Komintern uteslutna majoriteten (!) som under 1930-talet framgångsrikt verkade som alltmer Moskvakritiskt kommunistparti (”Kilbomspartiet”; officiellt namn från 1934: Socialistiska Partiet) innan huvudstyrkan med Karl Kilbom 1937–1938 återvände till socialdemokratin. En spillra kring Flyg blev dock alltmer tyskvänlig och så småningom en ”arbetarsocialistisk” del av den brokiga svenska nazismen.

Denne politikens förlorare har Håkan Blomqvist, historiker vid Södertörns högskola, ägnat många års forskningsmöda åt. Resultatet har blivit en välskriven och välunderbyggd biografi som innefattar Flygs hela

politiska gärning från den socialdemokratiska ungdomsklubbens möten i Johnssons matservering i Järla 1910 till Socialistiska Partiets (SP) kampmöte mot kommunismen i Berns salonger 1943. Blomqvist skriver med stor inlevelse och berättarglädje. En mängd intressanta resonemang förs, både om Flyg som person, dennes tankar och den omkringliggande politiska miljön.

Drivkraften för Blomqvist, ansvarig utgivare för trotskistiska Socialistiska Partiets veckotidning *Internationalen*, är uppenbarligen lika mycket politiskt intresse som personlig nyfikenhet. Inom 1970-talets vänsterrörelse var ”nazisten Flyg” ett huvudnummer när stalinistiska grupper tolkade 1930-talets vänstersocialistiska opposition mot Moskva som förklädd nazism. Blomqvist har tack vare goda kontakter med familjen haft tillgång till Flygs privata arkiv. Andra forskare har visserligen tidigare behandlat delar av dennes verksamhet, t.ex. Bernt Kennerström i avhandlingen *Mellan två internationaler: Socialistiska Partiet 1929–1937* (1974) och Torbjörn Nilsson i uppsatsen ”Från internationell socialism till nationell folkgemenskap: Socialistiska Partiet 1938–1945” (*Historisk tidskrift*, 1985). Blomqvists arbete är emellertid den första heltäckande politiska biografin över Flyg.

Rent allmänt kunde en större distans till frågeställningarna ha skärpt den analytiska nivån. Ibland blir man osäker på vem som berättar – Lenin, Trotskij, Flyg eller är det Blomqvist som dyker upp på Kominterns kongress? Delvis är det författarens favoritaktörens självbild, t.ex. Lenins och Trotskij, som gestaltas. Att den första demokratiskt valda folkförsamlingen 1918 löses upp med vapenmakt av bolsjevikerna fösvinner i framställningen. Likaså att Komintern i början var en märklig blandning av några få partier med reell styrka, diverse smågrupper och ett antal närmast självutnämnda revolutionära småpåvar. Den berätt-

tande formen är läsvänlig men borde inte ha förhindrat en närmare diskussion av begreppet ”nazism”, nog så viktigt i SP:s fall där partiet egentligen blir uttalat nazistiskt först efter Flygs död 1943. Vad krävs för att en ursprunglig tanke om nödvändigheten av att acceptera Nazitysklands oövervinnelighet, via ett positivt ställningstagande till dess seger i kriget kan sägas ha övergått i uttalad nazism?

Bokens titel anger Blomqvists grundläggande perspektiv. Det rör sig om en gåta: Hur kunde denne idealistiske, socialistiske arbetarkämpe ta ställning för Tyskland och leda sitt lilla arbetarparti in i nazismen? Hur kan en sådan djupgående kursändring förklaras? För Blomqvist blir svaret främst, att den världsbild och de programmatiska verktyg som Flyg format och formats av successivt bröts ned. Hans oförmåga att överföra sina principer till den föränderliga verkligheten blev ödesdiger. Alltmer isolerad och förvirrad maldes Flyg sönder av tidens obevekliga samhällskrafter (s. 383–385).

Ett mer rimligt perspektiv vore att i stället betona kontinuiteten i Flygs utveckling. Någon genuin demokrat kan han inte sägas ha varit, åtminstone inte efter 1917. Tesen om proletariats diktatur och försvaret för bolsjevikernas kupp levde kvar länge, även efter brytningen med Moskva 1929. Hela tiden såg han sig som en av historien utkorad ledare för arbetarklassen, redo till uteslutningar, brutna vänskapsband och hemliga kontakter med både svenskt och sedermera tyskt kapital för att rädda organisationen och tidningen *Folkets Dagblad*. Avskyn mot den liberala demokratin kännetecknar Flygs hela gärning. Samtidigt hade han sedan 1917 bekämpat socialdemokratin som sågs som förrädare mot arbetarklassen. Moskvakommunismen blev alltmer en dödsfiende, särskilt efter anfallet på Finland 1939, vilket förde Flyg i närmare kontakt med högernationella grupper.

Socialistiska Partiet var under 1930-talet oförmöget att se någon grundläggande skillnad mellan nazistisk diktatur och liberal demokrati. Västmakterna England och Frankrike betecknades som folkförtryckande imperialiststater. Denna ultravänsterlinje gjorde att SKP med sin folkfrontspolitik kunde överta SP:s roll som ledande radikalt arbetarparti. När Nazityskland under 1940 framstår som alltmer segerrikt och som den nya kraft som kunde bekämpa Flygs alla gamla fiender – liberalism, socialdemokrati, storfinsans, västmakterna och stalinismen – blir en orientering mot nazismen snarare en rationell följd av en bevarad världsbild än en förvirrad, desperat kursändring.

Att partiet övergav internationalismen framstår i boken som en väsentlig förklaring till orienteringen mot nazismen. Tesen kan nog ifrågasättas. Visserligen lades internationalismen på hyllan när SP kring 1939–40 betonade isolationismen och neutraliteten. Den proklamerade internationalismen under Komintern-tiden (1921–29) innebar dock att partiet underordnade sig Moskvats diktatur vilket snarare ger bilden av en överflyttad nationalism än en principiell internationalism. Skillnaden är inte stor mellan trohet till Moskva och ett storgermanskt perspektiv med Berlin som ledare för en rad stater, ett ”Nazintern”.

Stöttestenen var naturligtvis ändå nazismens idéer. Flygs parti var fram till 1939 uttalat antinazistiskt (även om Flyg själv redan då hade kontakter med Tyskland). SP hade emellertid aldrig någon hållbar analys av nazismens karaktär. I huvudsak omfattade man även efter brytningen 1929 Kominterns tes om nazismen som kapitalismens mest brutala fas. När nazismens agerande kunde tolkas som ett angrepp på storfinsans, som ett steg till vänster, rämnade partiets ideologi. Både som socialister och som tyskvänner såg SP dock nazismen som något övergående. Den

skulle enligt en marxistisk ödestro med nödvändighet följas av socialismen. Utifrån sådana tankebanor var det inte så märkligt att socialister som större delen av sina liv sett sig som avantgarde, som ledare för massan, pekade med hela handen mot en ny överraskande väg.

Som helhet tycks de oberoende vänstersocialisterna, utan internationell rörelse, med årtionden av politiska strider bakom sig, ha varit mer utsatta för nazismens lockelser än andra socialister/kommunister. Gåtan kanske egentligen är varför vi har så få av Nils Flygs typ i svensk historia. Uppenbarligen var både SAP:s och SKP:s inre sammanhållning för stark för att medlemmarna skulle avfalla till nazismen. Före detta SP-ledare som Kilbom tycks också, trots sitt förflutna, ha inympats med tillräckligt mycket demokratisk åskådning via Folkhems-Sveriges organisationsliv för att hoppa av medan tid var.

Hade historien utvecklats annorlunda skulle SKP:s Moskvatrogna kärntrupp ha kunnat hamna i samma sits som Flyg. Med en bevarad allians Tyskland-Sovjet hade sannolikt partiets medlemmar bortförklarat det mesta av nazismens barbari, säkerligen också jedeförföljelserna på samma sätt som när man vid den tyska ockupationen av Norge 1940 angrep England och Frankrike för krigshets och rapporterade om lugnet på Oslos gator och om arbetarklassens fasta beslutsamhet att inte bjuda motstånd.

Det finns en permanent klyfta i Blomqvists högeligen intressanta bok. Han ger en rad exempel på Flygs fanatism, ständiga önskan att rena partiet från avvikare, hans sarkasmer över den liberala demokratin och förkärlek för ett elitstyre. Alltmedan likheterna mellan de totalitära ideologierna kommunism och nazism förevisas vill författaren hålla fast vid de stora skillnaderna, den avgrund som skiljer dem. Han vill förklara det oerhörda i Flygs avfall, men kanske var

detta inte fullt så dramatiskt utan snarare en naturlig följd av tidigare karriär och nutida möjligheter. För den som alltid slagits mot borgerligheten, som i 25 års tid angripit parlamentarismen och socialdemokratin, som aldrig varit demokrat, som såg Sovjet som en dödsfiende fanns 1940/41 knappast något bättre alternativ än att satsa på den segerrika tyska nationalsocialismen.

Torbjörn Nilsson

WILHELM ODELBERG

Lärdom för livet

Stockholm: Atlantis, 1999, 464 s.,
inb., illustr., personreg.

Den i offentliga värv betrodde överbibliotekarien Wilhelm Odelberg har i åttioårsåldern i ett omfattningsrikt memoarverk blickat tillbaka på sin skiftande bana. Resultatet är särskilt av värde eftersom flera bemärkta personer ur samma krets av lärda verkschefer gick bort redan kring de sjuttio utan att lämna efter sig något motsvarande verk. Det gäller män som Åke Kromnow, Uno Willers och Bertil Broomé.

Odelberg är grundlig då han presenterar sin familjära bakgrund, sin skoltid och sina upplevelser i yngre dagar. Detta går ut över de senare skedena av hans verksamma liv, för vilket han gärna utförligare hade kunnat kommentera händelser av betydelse som han iakttagit eller deltagit i. Om flera släktmedlemmar har Odelberg redan tidigare skrivit artiklar i SBL.

Förgrundsfigur inom den odelbergska släktkretsen är farfadern Wilhelm Odelberg (1844–1924), den

driftige ägaren av Gustavsbergs fabriker. Morfadern Carl Lybeck är godsägare och i likhet med farfadern riksdagspolitiker. Ledningen av de olika företagen inom Gustavsberg fördelades efter hand mellan Odelbergs söner. Den ene är författarens far, Victor Odelberg, vilken efter militär utbildning och agronomexamen vid Ultuna knöts till företagen. Med tiden blev denne Odelberg hovjägmästare, och jakt införlivades därför med sonen Wilhelms intressen. En faster Maria Bennich blev tidigt änka efter en generaldirektör. Hon höll litterär salong och var en god lyssnare till sin brådmogne anförvant. Odelberg gick i Beskowska skolan. Lärare och kamrater vid skolan inne i Stockholm beskrivs detaljerat.

Odelberg var tidigt ute i världen. Under några somrar i 1930-talets Tyskland vidgades intrycken. Den kanske något förvånade läsaren finner att författaren fått tillfälle att skaka hand med såväl Rudolf Hess (det skedde i Stockholm) som med Joseph Goebbels. Den företagsamme ynglingen hann till och med att tävla på tu man hand i lerduveskytte med Max Schmeling, den då regerande världsmästaren i tungviktsboxning.

Just då Wilhelm Odelberg stod inför valet av levnadsbana, såldes det stora företaget 1937 efter några år av dålig lönsamhet till Kooperativa förbundet. Släktens traditioner lade inte längre några hinder i vägen, och ynglingen valde i frihet en akademisk utbildning till historiker.

Studierna för akademisk grundexamen förlades till Uppsala, där Odelberg blev kurator i Stockholms nation, vars angelägenheter kärleksfullt skildras. Men andra världskriget bröt ut och studierna avlöstes av långvariga inkallelser. Liksom flera av sina kamrater gav sig Odelberg som frivillig ut i Finlands vinterkrig. Detta ger honom tillfälle att från nära håll skildra Olof Lagercrantz aktiviteter under detta krig, till grunddragen i och för sig kända redan tidigare. Under

beredskapstiden var Odelberg knuten till krypteringsarbetet inom försvaret, och hans intresse för militära angelägenheter skulle visa sig bli bestående.

En trofast vän till familjen Odelberg var historikern Sven Tunberg, professor och rektor vid Stockholms högskola. Umgänget med Tunberg förefaller ha underlättat Odelbergs yrkesval. Inför forskarutbildningen flyttade Odelberg över till Stockholms högskola. Torvald Höjer blev hans handledare, och Sven Tunberg och Nils Ahnlund uppmuntrade honom. Men deras förväntningar på Odelberg som forskare var möjligen något begränsade, och han slog in på biblioteksbanan under tiden han ställde färdigt en doktorsavhandling. Riksbibliotekarien Oscar Wieselgren anställde honom i Kungl. biblioteket, och med dennes efterträdare Uno Willers förenades han i vänskap. Men inte heller Willers var riktigt nöjd med honom, och han drog vidare till en tjänst vid Vitterhetsakademiens bibliotek. Chef var historikern Adolf Schüeck, och Odelberg råkade bli vittne till dennes plötsliga död i tjänsten. Han hade 1954 hunnit försvara en omfångsrik avhandling om Carl Olof Cronstedt, vinnare vid Svensksund och Sveaborgs olyckliga försvarare. Odelberg ansågs med rätt eller orätt ha förlorat sig i detaljer och blev inte docent. Han drabbades dessutom av en avvisande recension i *Dagens Nyheter* genom Erik Lönnroth, som inte uppskattade att förlorares historia utforskas med sådan grundlighet. Odelberg är ännu fyrtiofem år efteråt beredd att polemisera med Lönnroth.

Odelberg hade framgång på biblioteksbanan. Ännu relativt ung utsågs han till överbibliotekarie vid Vetenskapsakademien, en med dåtida mått välbetald syssla. Vid hans tillträde var denna akademis liksom det angränsande Riksmuseets miljöer nedslitna. Odelberg lyckades tillsammans med andra genom goda insatser råda bot på akademiens misär. Han för-

enades i gott samarbete med akademiens ständige sekreterare Erik Rudberg och efter honom Carl Gustaf Bernhard. Odelberg togs så småningom själv upp som ledamot av akademien, där han då och då fått tillfälle att ånyo överlägga med Erik Lönnroth.

Både Wieselgren och Willers porträtteras. Det gör även de andra biblioteksmän som särskilt fångat honom: Adam Heymowski och Harry Järv. Efter olika administrativa turer förenades akademibiblioteket med Stockholms universitetsbibliotek och Odelberg blev universitetets bibliotekarie. Biblioteket tilldelades omsider goda resurser och fick ett förnämligt hus, ritat av Ralph Erskine. Här var Odelberg påtagligt framgångsrik, låt vara att konjunkturerna spelat honom i händerna. Även Krigsvetenskapsakademien tog upp honom som ledamot och i Vitterhetsakademien är han korresponderande medlem. Kungl. Patriotiska Sällskapets angelägenheter engagerar honom, och han är sedan länge dess ordförande. I Nobelstiftelsen har han varit anlitad i representativa angelägenheter, insatser som säkert underlättats av hans ståtliga yttre.

Wilhelm Odelberg är genomgående noga underrettad. Som iakttagare har han varit väl placerad på sin väg, också då hans inflytande över de avgörande besluten inte varit så stort. Spekulationer över livsfrågorna ges föga utrymme i boken.

Odelberg växte upp i en miljö med patriarkaliska traditioner och han är öppet och sympatiskt kulturkonservativ, något som både präglar och begränsar hans porträtt av andra människor. Ett exempel ska ges. Nära vän sedan ungdomen har varit Jan Hellner, eminent forskare inom juridiska specialområden, som bland annat består denna berättelse:

”Festen av Jan Hellner, en stillsam och ordentlig yngling, anordnad efter hans juris kandidatexamen 1941, blev en minnesvärd tillställning. Stämningen var så hög att man i salen lekte radiobil med stolarna. En

bordsskiva gled över golvet, slungad av sedermera professorn Teddy Brunius, träffade världens morbror, flyggeneralen Folke Ramström. Sammanfattningsvis sades senare om detta kalas: 'Så snart man föll omkull, skar man sig.' – Då Jan 1950 hade sin doktorsmiddag på nationen, vädjade han till sina gästers välvilja att de inte, som för nio år sedan, skulle gå till storms mot husets glas, porslin och möbler. Det behövdes inte. Tiden var en annan. Det var fred i Europa. Vi var nu mogna män: ansvarsfulla befattningshavare och familjefäder med förmåga att behärska oss, även om vi fått två eller tre knappar i västen.”

Personregistret i boken är selektivt, vilket särskilt påpekas. Det träffade urvalet visar att uppgiften att selektera varit omöjlig, och att valet aldrig bort äga rum.

Åke Lilliestam

ROLF SÖDERBERG

Mina konstnärsänkor och andra konstminnen

Stockholm: Carlssons förlag, 1999, 153 s.,
inb., illustr., personreg.

Konsthistorikern Rolf Söderberg är infödd stockholmare. Uppvuxen som han var i ett konventionellt köpmanshem på norr och öster i staden, blev Norra Real och Palmgrenska hans skolor. Han skildrar sitt vaknande intresse för litteratur och film i 1920- och 30-talets Stockholm, stimulerat av det nyöppnade stadsbiblioteket. Hans tidigt grundlagda franska orientering tycks ha skärpt vaksamheten mot autoritära personer i skolans värld såväl som mot maktfullkom-

liga ideologier av tyskt ursprung. Erfarenheterna från krigsårens långvariga inkallelser befäste positionerna. Söderberg är en skarp observatör och en säker stilist.

På Stockholms högskola blev Söderberg elev hos professorerna Johnny Roosval och Henrik Cornell, vilka båda iakttas med viss skepsis. Ingen av dem var heller riktigt intresserad av den specialitet som Söderberg utbildat – fransk bokillustration under 1800-talet. Som stipendiat på 50-talet fick Söderberg tidvis tillfälle att vistas i Paris, så småningom med ung familj i sällskap. Efter licentiatexamen avstannade Söderbergs forskningar temporärt, kanske av brist på uppmuntran från lärofäderna.

Rolf Söderberg försörjde sig med att bistå gallerister med hängning och katalogredigering, vilket gav erfarenheter. Otto G. Carlsund och Olle Baertling kom i hans väg. För ett antal år framåt blev Söderberg medlem av redaktionen för *Svenska Män och Kvinnor* och för *Lexikon för Konst*, vars båda bisarra huvudredaktörer Torsten Dahl och Bertold Wirulff porträtteras. Den konsthistoriska vänkretsen växte med Carlo Derkert och Pontus Hultén.

En tid var Söderberg extra tjänsteman vid Nationalmuseum och han karakteriserar arbetskamrater som Nils Lindhagen, Carl David Moselius och Karin Lindegren. Biblioteksbanan beträddes, då han avlöste den äldre konsthistorikern Arvid Baeckström som Konstakademiens arvoderade bibliotekarie. Familjen Söderberg levde under knappa ekonomiska villkor; ett farsarv förlösades av en broder som förgäves prövade en bana som konsertpianist.

Ett bredare författarskap inleddes med en populär och med tiden uppskattad översikt över svensk konst under 1900-talet. Utgivningen fördröjdes genom det beställande Bonnierförlagets tveksamhet. Söderberg författade därefter monografier över flera betydande konstnärer, gärna med Sveriges allmänna konstfören-

ing som beställare. Evert Lundquist, Otte Sköld, Siri Derkert och längre fram i tiden Arne Jones skildrades på detta sätt. Ett välskrivet avsnitt bland konstminnena är betitlat "Mina konstnärsänkor" och har fått ge namn åt hela boken. Man kommer som läsare Lisa Baertling, Aili Clemens och Arna Sköld något in på livet.

På 60-talet värvades Söderberg av den då dynamiske riksbibliotekarien Uno Willers till en bibliotekarietjänst vid Kungliga biblioteket. I kretsen av bibliotekarier iakttog han den snillrike anglisten Olof von Feilitzen som för övrigt även kan studeras i Wilhelm Odelbergs samtidigt med Söderbergs utkomna minnesbilder. En slutlig position i yrkeslivet nådde Söderberg 1967, då han efterträdde Bellmanforskaren Olof Byström vid Stockholms stadsmuseum som förste antikvarie och ansvarig för böcker och bildmaterial. Söderberg nådde under de följande åren framgångar som kulturhistorisk stockholmskildrare med stöd av bildkonstnärligt eller fotografiskt material hämtat ur museets rika, dittills förbisedda samlingar av Stockholmsmiana. Den på en gång tidstypiske och särpräglade porträttfotografen H.B. Goodwin fick i Söderberg en initierad porträttör. Omsider återvände Söderberg till sitt ursprungliga område, den illustrerade boken, som granskades ur olika aspekter, en forskning som kulminerade med skildringen av fransk bokkonst 1830–1848, framlagd 1989.

Texten till Rolf Söderbergs minnesbok anges vara avslutad 1995, och han kan inte berätta att han några år senare av humanistiska fakulteten i Stockholm utsågs till hedersdoktor. Välredigerad egen bibliografi liksom pålitligt personregister förekommer. Till boken hör flera fotografier som visar författaren i ateljéer eller bland utställda föremål.

Åke Lilliestam

POVEL RAMEL

Som om inget hade hänt.

Stockholm: Norstedts, 1999, 286 s.,
inb., illustr., register över Knäppupps samtliga
produktioner 1952–1968

Povel Ramel, mästerspelande och flugighetens uppfinnare, har hösten 1999 gett ut andra delen av sin självbiografi. En sprudlande bok som drar med sig läsaren. Mest nöje ger den förmodligen dem som troget gått och sett alla Povels revyer och följt med i hans repertoar. De kan tack vare boken få ge sig ut på en äkta nostalgitripp. Boken är sprängfylld med minnen från olika turnéer och olika missöden i samband med dessa. Dessutom är den flyhänt skriven och erbjuder många möjligheter att skratta gott. Povel Ramel införde absurditeten i svensk humor. Han tog med fantasteriet in på scenen och öppnade på det viset dörren för något nytt. Absurditeten gav fantasin fria tyglar och humorn kunde frigöras från den stillastående vardagen. Humorn behövde plötsligt inte hålla sig inom verklighetens ramar längre. Denna nya humor gav mästerspelandaren namnet "flugighet". Den komiska effekten uppnåddes genom att det vördnadsbjudande kopplades samman med det löjligen. Ett bra exempel på detta är visan "Digga Darwin". Denna metod är väl nu ingen ramelsk uppfinning i sig. Den klassiska figuren "tankspridde professorn" är ju uppbyggd på ungefär samma sätt. Att bygga upp en förväntan och sedan låta denna upplösas i en västgötaklimax är också ett vanligt sätt att para det löjligen med det storlagna.

Povel Ramel började sin karriär som underhållare i ett kök på Karlavägen. Publiken bestod av familjens kokerska, en jungfru och ibland en barnpiga. Den

unge underhållaren var i sexårsåldern och skrev tokroliga visor, som han sjöng för kökspubliken och fick kakor och godis som gage. Familjen dög inte som publik, den var alltför kritisk eller upptagen av sitt eget. Behovet att få andra att skratta, att roa och uppträda verkade nästan vara medfött. Även om sexårspiltens väl aldrig trodde att det kunde vara ett yrke att vara rolig, så var han redan på det klara med att han var rolig och att det faktiskt kunde löna sig att vara rolig. I skolan blev Povel Ramel tidigt klassens clown och en lärarinna sa: "Povel vill bara göra roligt av allting".

De första skolåren gick pojken Ramel på Margaretaskolan, en idyllisk läroanstalt för småttingarna med morgonbön, psalmsång och ganska lugnt arbetstempo. De första skolåren var Povel Ramel trots sin vilja att göra roligt av allting en ganska duktig skolpojke. Första året var tempot ganska lågt med mycket teckning, vaxknådande och sådant. I alla fall till att börja med tyckte nog lärarinnorna att gossen Povel vare en riktigt flink och duktig elev. Men när skolan gick över i allt mer tråkigt utantillrabblande, rättstavning och så vidare, då gjorde Povel sitt bästa för att pigga upp, och då kunde det kanske ibland bli lite väl många practical jokes för lärarinnornas del.

Efter Margaretaskolan kom Povel in i läroverk. Den nya skolan med sin hårdare disciplin lyckades ganska snabbt med att förstöra all eventuell studieglädje och ambition. Anmärkningarna haglade, ibland för sådana småsaker som en tappad linjal eller ett fel på ett mattetal. Kinkiga hemmeddelanden av det slaget brydde sig nog den okynnige eleven inte så mycket om egentligen, men anmärkning betydde iniberad lördagsbio, och denna begivenhet var veckans höjdpunkt. Det var alltså fråga om något mycket värre än några elaka ord på ett papper och bannor av föräldrarna – det var frågan om bannlysning från dröm-

Recensioner

Povel Ramel. Foto: Ulla Montan.

fabriken, alltså en katastrof. Efter att en period förgäves försökt att bli en verklig mönsterelev, tappade den påhittige ynglingen tålamodet. Han införskaffar en extra anmärkningsbok; varje vecka förfalskar han faderns namnteckning i den ena och visar upp en tom anmärkningsbok för föräldrarna. Det hela visar sig bli mycket lyckat: lördagsbio varje vecka och så möjlighet

att spela pajas i skolan. Ibland inför han för säkerhets skull en falsk anmärkning i den bok han lämnar in till föräldrarna. Ingen misstänker heller något, och i skolan utvecklas busfröet till en riktig plågoande för lärarna. Så småningom blir dock situationen ohållbar, och Povel slutar helt enkelt att gå till skolan. Han tillbringar dagarna på Skansen istället, där han med

tiden blir nära vän med djuren. En riktig ”apornas son” som delar sin lunch med schimpanser och gorillor.

Med tiden kom dock skolflyktingen att uppleva att han själv blev allt mer en fånge. Friheten blev en plåga. När upptäckten slutligen kom, blev detta en befrielse. Det var modern som en dag såg sin son åka åt fel håll med spårvagnen; hon såg att Skansenkortet fattades och drog sina slutsatser. Unge Ramels terminsbetyg det året blev ganska katastrofalt, naturligtvis. Pojken fick gå om ett år, något annat var inte att tänka på men det blev i en annan skola. Sedan gick det bättre – betygen sköt i höjden i takt med pojken, även om denne kanske aldrig blev någon riktig mönsterelev. Povel Ramel skildrar barndomsåren som harmoniska men även med inslag av dramatik och komik.

Povel Ramels föräldrar dog bägge i sviterna efter en bilolycka, när sonen befann sig i de tidiga tonåren. Dessa händelser verkade naturligtvis omskakande på pojken. Världsbilden kom i svajning, och allt blev mörkt ett tag. Men Povel Ramel med sin förmåga till glädje och sitt levnadsmod kom på fötter, utan några mera svårartade revor i själen. Ynglingen fick en hygglig förmyndare som inte la sig i adeptens framtidsplaner så mycket. Povel Ramel gick därefter på internatskola några år, något som han beskriver som en till övervägande delen positiv upplevelse. Där författade han och uppförde en humoristisk pjäs – ”Städning hos den sjuke”. Den var en tvåmannaföreställning som spelades upp för kamraterna, men blev knappast någon succé: framförandet fick avbrytas i förtid eftersom publiken avlägsnat sig och aktörerna visat oförmåga att hålla sig för skratt i allvariga situationer. Under tonåren började också musikintresset på allvar att göra sig gällande. Ynglingen införskaffade en saxofon och började öva till närståendes och närboendes

fasa. Det var dock långtifrån självklart att Povel Ramel skulle ägna sitt liv åt musiken.

Efter skolan började Povel på en tecknarskola. Han la inte direkt ner sin själ i övandet, och han ritade ungefär samma gubbar när han lämnade denna som när han började. Vissa saker lärde han sig dock: att göra skuggor och dagrar och bakgrunder; sedan placerade han sina egna figurer i dagrarna. Efter kursen visste plötsligt Povel vad han ville: han ville syssla med musik! Förmyndaren visade sig lätt att övertyga även om han förklarade att nu fick inte Povel ändra sig något mer. Povel ändrade sig inte mer sedan heller. En period av sin ungdom ägnade han åt militärtjänst, även om han på grund av en skada i foten fick ägna värnpliktstiden åt skrivbordsgöra.

På 40-talet började karriären så sakta rulla igång. Povel Ramel började som pianist men fick också snart ut några av sina egna visor. Om tidigare delen av Povel Ramels liv går att läsa i *Följ mej bakåt vägen* (1992), första delen av Povel Ramels självbiografi. De flesta av ovanstående händelser finns beskrivna i den första delen. *Följ mej bakåt vägen* är mycket varm och humoristisk. Povel Ramel vågar lämna ut sig själv och till och med avslöja ett och annat skelett i garderoben. Man behöver inte vara någon fanatisk ramelian för att tycka om första delen – det räcker med att själv ha varit barn och ung. Boken är mycket personlig men detta har på något sätt också gjort den mycket allmän- giltig. Alla kan tycka om den. Tyvärr gäller inte detta andra delen i lika hög grad. Om man från början följt med i Povel Ramels repertoar och sett de flesta av hans revyer blir säkert detta en efterlängtd och rolig återblick. Men författaren vågar inte lämna ut sig själv på samma sätt i *Som om inget hade hänt*. I fortsättningen följer boken strikt Knäppupp-repertoaren. Man får följa med på förberedelser, misslyckanden och succéer. För den som kan Povel Ramels livsverk på sina fem

fingrar är det säkert mycket nöjsamt, tyvärr inte i lika hög grad för oss andra. Visst är boken rolig, den är rappt och fyndigt skriven och fylld med skojiga episoder. Riktigt lika medryckande som den första blir den dock inte. Författaren håller garden för mycket, och detta förtar en smula av nöjet. Det är inte så konstigt att det är lättare att skriva självutlämnande om det som hände för länge sedan än om det som hände relativt nyligen.

Povel Ramel har under årens lopp träffat många intressanta människor, och de kapitel som handlar om dessa artistmöten är de roligaste i hela boken. Ingmar Bergman och Louis Armstrong är bland de kända personer som skymtar förbi. Det kapitel som är ägnat åt Sten Broman är nog de absolut roligaste. Vid ett tillfälle lyckas Sten Broman med konststycket att få alla passagerare på en båt att förena sig med honom i en skål för fartygskonstruktören som lyckats med bedriften att konstruera en båt som gungar även i stiltje.

En lustig sak är att så gott som varje berömd artist Povel Ramel träffar privat antingen betar sig som barn eller mänskliga svin. Detta att Povel Ramel inte drar sig för att beskriva stjärnornas besvärliga sidor gör att dessa möten träder fram mycket färgstarka och verklighetstroga. Povel Ramel beskriver båda framgång och motgång med distans och humor. Detta gör att boken aldrig blir tung att läsa – man flyter igenom den. Visst är även del två rolig men till första delens humoristiska himlar når den aldrig.

Man blir förvånad när man ser hur mycket Povel Ramel hunnit med. Särskilt som han under en period sökte inspiration utomlands vissa år och således jobbad bara vartannat. Men Povel Ramel har hunnit med åtskilligt. Allt i hans produktion har kanske inte klarat tidens tand men det mesta har faktiskt gjort det. Povel Ramel satte fart på den svenska crazyns utveckling. Han har valt att vara opolitisk i sina verk.

Han har aldrig betraktat sig själv som någon satiriker och hans humor är snäll, i alla fall för det mesta. Men även om Povel Ramel aldrig har skrivit politisk satir finns det i en hel del sånger kritik mot tänkesätt i samtiden. Både "Jazzen anfaller" och "Varför är det ingen is till punschen" har samhällskritisk udd. I "Jazzen anfaller" driver Povel Ramel hejdlöst med såväl rasister som de människor som förfasade sig över jazzen och inte ville släppa in den i finrummet. Allt som allt kan inte Povel Ramels betydelse för den svenska nöjesindustrin överskattas. Povel Ramel introducerade ett nytt sätt att vitsa, att vränga till ord och göra nya ord av gamla. Men han har också skrivit en sång som bara är vacker och som är bland de vackraste visor som finns: "Underbart är kort". Bägge delarna av Povel Ramels självbiografi spänner över en god del av det gångna nöjesseklet, och ger även en glimt av turnélivet – genom den ramelska skrattspegeln.

Amanda Hägerstrand

CLAES-GÖRAN LANDERGREN (ED.)

Trogen en idé: Boken om Olof Stroh, Svenska Röda Korsets generalsekreterare 1960–1978

Stockholm: Röda Korset, 1999, 196 s., personreg., hft.

Olof Stroh (1918–1989), Svenska Röda Korsets generalsekreterare 1960–1978, var med sin orubbliga karaktärsfasthet, lysande intelligens, visionära läggning och – ända till dess sjukdom bröt ned honom – outsinliga energi en personlighet av det stora formatet. Redan som ung kavalleriofficer vann han kamraters

och överordnades respekt och beundran för sin personliga ledarstil och resning. Att han senare gick igenom den högre stabskursen på franska krigshögskolan med de förnämligaste vitsord som någonsin tilldelats en utländsk officer förvånade ingen som kände honom (inte heller det faktum att han själv aldrig berörde denna spektakulära framgång).

Stroh tog emellertid avsked som major i generalstabskåren för att i stället under flera decennier spela en central roll i det svenska och internationella Röda Kors-arbetet. Om dessa hans humanitära insatser har Claes-Göran Landergren, länge hans nära medarbetare, med påfallande insikt och finess sammanställt en bok, utgiven av Röda Korset under titeln *Trogen en idé*. Den ger en imponerande mångsidig bild av en sällsynt förnämlig personlighet. Det stora antal bedömare, svenska och utländska, som medverkar i skriften, vittnar med beundran och tacksamhet om hur Olof Stroh på olika sätt inspirerat och berikat dem. Emellertid låter utgivaren även en och annan kritisk röst komma till uttryck och undviker därmed dess bättre att ge skildringen karaktären av helgonberättelse. Olof Stroh kunde nog med sitt överlägsna intellekt, sin filosofiska läggning och allmänna briljans för en och annan verka litet distant. Även kring Dag Hammarskjöld – och det är ingen tillfällighet att jag nämner just honom i samband med Olof Stroh – kunde ju ibland dvärgalåt göra sig hörd.

Själv träffade jag honom tyvärr alltför sällan – i gengäld blev våra sammanträffanden möten i djupare

Olof Stroh.

bemärkelse. Om Olof skulle jag sammanfattningsvis vilja säga det vackraste jag tycker man kan säga om någon: han fick andra människor att växa.

Sture Linnér

Bland medarbetarna

Lars-Erik Hansen

f. 1962. Fil. kand., arbetar på Riksarkivet och har medverkat i dess årsböcker *Vänner emellan* (1997) och *Krig och fred i källorna* (1998). Skriver på en avhandling om svensk invandringspolitik. Medverkade senast i PHT 1998:2 med uppsatsen ”Rickard Lindströms idéer om ett svenskt folkhem”.

Arvid Lagercrantz

f. 1942. Radiojournalist. Har utgivit intervjuböcker med Tage Erlander *1960-talet: Samtal med Arvid Lagercrantz* (1982), med Torbjörn Fällidin *En bonde blir statsminister* (1998) och med Sven Aspling *Med Erlander och Palme* (1999). Ordförande i Publicistklubben 1997–2000.

Gunnar Lagergren

f. 1912. Fil. kand., jur.kand., fv riksmarskalk, f.d. hovrättspresident. Har publicerat artiklar i *Svensk Juristtidning* och utgivit boken *Delivery of the Goods and Transfer of Property and Risk in the Law of Sale* (1954).

Göran Lindgren

f. 1962. Fil. kand., bibliotekarie vid Linköpings universitetsbibliotek. Har sedan mitten av 1980-talet gjort ett par längre resor i Kina, och har senast 1998–99 bott ett år i Jinan för att studera kinesiska. Kan nås via e-post på gorli@bibl.liu.se.

Sture Linnér

f. 1917, industriman, FN-tjänsteman, docent i grekiska vid Uppsala universitet 1943, professors namn 1992. Efter att ha tjänstgjort i Electrolux koncernledning, SAF, Bahco, Svenska Lamcosyndikatet och Lamco i Liberia, blev Linnér 1960 biträdande generalsekreterare i FN och 1961–62 FN:s högste chef i Kongo och Dag Hammarskjölds personlige representant. Därefter har han lett FN:s verksamhet i Cambodja och även tjänstgjort som Röda Kors-delegat där och i Afrika. I egenskap av framstående kännare av grekisk litteratur och kultur har Linnér under åren utgivit en lång rad böcker och tolkningar av antika eller medeltida texter, t.ex.: *Fredrika Bremer i Grekland* (1964), *Homeros* (1985), *Bysantinsk kulturhistoria* (1994), *Mulåsnan på Akropolis* (1996), *Sicilien: Strövtåg i rummet och tiden* (1999). Av tolkningar till svenska kan nämnas Thukydidens *Kriget mellan*

Sparta och Athen 1–2 (1978), Michael Psellos *Bysantinska porträtt* (1984), *Anna Komnenas värld: Bysans på 1100-talet* (1993). Nyligen har en reviderad version av Claes Lindskogs översättning från 1920 av Herodotos *Historia* utkommit med förord och kommentarer av Linnér. Om sitt eget liv har Linnér berättat i memoarboken *Min odysse* (1982). För sina insatser inom svensk kultur utsågs detta år Linnér till mottagare av Övralidspriset.

